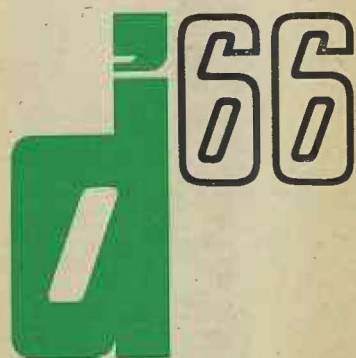

PRIJS f3,-
exclusief verzendkosten

DOCUMENTATIECENTRUM
NEDERLANDSE POLITIEKE
PARTIJEN

VERKIEZINGS- PROGRAMMA DEMOCRATEN '66 1982 - 1986

Index verkiezingsprogramma

I : Inleiding

II : Naar een open samenleving

II-a	: Democratisering	6
II-b	: Parlementaire democratie	7
II-c	: Binnenlands bestuur	7
II-d	: Emancipatie	8
II-e	: Justitie	8
II-f	: Culturele minderheden	9
II-g	: Politie	10
II-h	: Naar een informatiebeleid	10
II-i	: Mediabeleid	11
II-j	: Kunsten	12

III : De nieuwe schaarsten

III-a	: De schaarste aan betaald werk	14
III-b	: De energieschaarste	14
III-c	: Het schaarse gezonde milieu	15
III-d	: De schaarse ruimte	17
III-e	: De schaarste aan woningen	19

IV : Het sociaal-economisch beleid

IV-a	: Sociaal-economische visie	21
IV-b	: Nieuwe impulsen voor het bedrijfsleven	22
IV-c	: Hervreiding van arbeid	25
IV-d	: Kritische doorlichting van de collectieve sector	26
IV-e	: Sociale zekerheid en inkomensbeleid	27
IV-f	: Een redelijker inkomensverdeling	28
IV-g	: Renovatie van het fiscaal beleid	28
IV-h	: Consumenten- en consumptiebeleid	29
IV-i	: Landbouw	29
IV-j	: De economische orde	30

V : Sociaal en cultureel welzijn

V-a	: Educatie	31
V-b	: Gezondheidszorg	34
V-c	: Sport	35
V-d	: Jeugdbeleid	35
V-e	: Ouderen	36
V-f	: Gehandicaptenbeleid	36

VI : Een vreedzame en rechtvaardige wereld

VI-a	: Mensenrechten	38
VI-b	: Niet-verspreiding van kernwapens	38
VI-c	: Vrede en veiligheid in de Derde Wereld	38
VI-d	: De Oost-West tegenstelling	38
VI-e	: Europese defensiesamenwerking	38
VI-f	: Ontwapening en wapenbeheersing	38
VI-g	: Nederlandse ontwapeningsinspanning	39
VI-h	: Anti-kernwapenbeleid	39
VI-i	: Nieuwe lange-afstandsraketten	39
VI-j	: Aanpassing NAVO-strategie	39
VI-k	: Aanpassing defensie-inspanningen	40
VI-l	: Europese samenwerking	40
VI-m	: Zuidelijk Afrika	41
VI-n	: Suriname	41
VI-o	: Midden-Amerika	41
VI-p	: Het Israëliisch-Arabisch conflict	41
VI-q	: Ontwikkelingssamenwerking	41
V	: Trefwoordenregister	43

Uitgave:

Definitieve versie Programmacommissie 11 augustus 1982

DOCUMENTATIECENTRUM
NEDERLANDSE POLITIEKE
PARTIJEN

Inleiding

Tussen betonnen administratietorens en kerncentrales die niet alleen de horizon vervuilen, verdwalen we steeds dieper in de slagschaduw van bureaucratie en techniek. We laten een spoor na van registratienummers en ponskaarten. Onze wereld wordt steeds smeriger, giftiger en explosiever.

Natuurlijk, arm zijn we niet. Zelfs de minstbedeelden in ons land hebben, ondanks toenemende onzekerheid, meer dan ooit tevoren.

Maar met ons geld kopen we voedsel zonder smaak, status zonder diepgang, vakantie aan vervuilde zeeën, vluchtmiddelen uit de werkelijkheid. We kunnen zo doorgaan, maar steeds meer zullen we dan slaven worden van onze eigen drift tot produceren en organiseren, en steeds meer zullen we merken dat de dingen, waar het werkelijk om gaat, ons tussen de vingers doorglijpen. We kunnen ook uit de tredmolen stappen en met nieuwe ogen om ons heen kijken. Waar willen we naartoe, hoe kunnen we daar dan komen, wat staat ons daarbij in de weg? We kunnen ons technisch vernuft, ons organisatietalent, dat we nu laten doldraaien in reusachtige, onbestuurbaar geworden structuren, weer proberen dienstbaar te maken aan een samenleving op menselijke maat. Dat vergt radicale beslissingen. Willen we zoals gebruikelijk eigenlijk wel iets anders, maar tegelijk meer van hetzelfde? Dan schuiven we die beslissingen voor ons uit, in de hoop dat de problemen vanzelf wel weer overgaan. En dat doen ze niet. In feite proberen we twee wegen tegelijk te gaan en zo dragen we zelf steeds meer bij tot het ontstaan van een *gespleten maatschappij*, waarin voor tallozen alleen nog een gespleten bestaan is weggelegd.

En de politiek faalt

De politieke partijen, het parlement, de ministeries, maar ook de lagere overheden, lijken vaak bezig te zijn aan een spiegelgevecht, aan water putten met een vergiet.

Nieuwe problemen worden met oude middelen te lijf gegaan. Het gaat allang niet meer alleen om „verbreding van het maatschappelijk draagvlak” of om „herstel van het economische draagvlak” en zelfs niet om een overigens broodnodige, combinatie van beide. Het gaat om veel meer en wanneer de politiek hijgend zo'n tien jaar en meer achter de werkelijke problemen blijft aanhollen en, sterker nog, niet eens meer de tijd vindt om de problemen duidelijk te stellen, dan brengt ze de democratie in gevaar. En niemand kan ontkennen dat de signalen daarvan in de maatschappij van nu al duidelijk aanwezig zijn.

Geen sinterklaaslijstjes

D'66 wil met dit besef de Tweede-Kamerverkiezingen ingaan. Het behoort tot de verkiezingsfolklore om een programma vooral te laten bestaan uit een lekkermaken-de verlanglijst en de kiezer niet te vervelen met een teveel aan maatschappijfilosofie, of te irriteren met de onverbloemde aankondiging van mogelijk noodzakelijke, maar niet populaire maatregelen.

Maar D'66 wil ook voor die versleten folklore een redelijk alternatief bieden en de eigen slagzin *niet meer, maar beter* in dit programma onderbouwen, door niet alleen aan te geven *waar het waarschijnlijk met de wel-VAART wel minder moet*, maar tegelijk *waar het met het welZIJN veel beter kan en moet*.

Geen magiërs

In deze inleiding treft u daarom een aantal probleemstellingen aan, meestal zonder directe oplossingen. Voor veel van de huidige problemen bestaan op dit moment helemaal geen panklare oplossingen en wij willen politiek bedrijven in het besef geen magiërs te zijn.

In de op deze inleiding volgende hoofdstukken over de diverse maatschappelijke deelgebieden leest u over de wegen die naar onze mening bewandeld moeten worden, de oplossingen die wij al wél voor ogen hebben, de koers die op het kompas moet staan.

Maar al deze hoofdstukken dienen gelezen te worden binnen het kader van de filosofie die in deze inleiding globaal wordt uitgewerkt. En in het besef dat wie voor D'66 kiest, kiest voor een *mentaliteit* en een *methodiek* die de vaste gereedschappen van onze volksvertegenwoordigers zijn. Een mentaliteit, die ons niet in de steek zal laten, wanneer problemen opdoemen die nu nog niet te voorspellen zijn. En dan hebben we het over de mentaliteit en de methodiek van de *menselijke maat*, want dat is het enige doeltreffende wapen tegen de bureaucratie en technologie, die wij de baas moeten blijven. Daarbij moeten we niet de symptomen bestrijden, maar ons baseren op de toekomst die wij wensen, vooral ook voor degenen, aan wie wij die toekomst aanbieden. Terugredenerend vanuit dit toekomstbeeld moeten wij dan een analyse maken van de hervormingen die nu nodig zijn om straks zover te komen, en van de middelen om ze tot stand te brengen.

Een plaatsbepaling

Deze principiële en permanente hervormingsgezindheid, waarbij elke zekerheid van vandaag morgen weer ter discussie kan staan als de omstandigheden zich wijzigen, is het duidelijke kenmerk van D'66. Het politieke krachtenveld heeft veel van zijn wortels nog altijd in de 19de eeuw. D'66 is natuurlijk ook niet „uit de lucht komen vallen”. Aanwijsbaar zijn onze verbindingslijnen naar vrijzinnig democraten, naar zuiver liberalisme. Wij geven daaraan een radicale en *hedendaagse* interpretatie: ons spoor loopt nu van vandaag naar overmorgen.

Fundamentele veranderingen in onze maatschappij

Geestelijke en politieke vrijheid, menselijke gelijkwaardigheid, individuele ontplooiingskansen en de broeder- (en zuster)schap die in een ander jargon „solidariteit” heet, zijn de uitgangspunten naar de realisering, waarvan wij blijven streven. Daarnaast willen wij fundamentele maatschappelijke veranderingen bewerkstelligen ten aanzien van de hardvochtige egoïsmen in de samenleving.

Zonder uitputtend te willen of kunnen zijn, noemen wij een aantal zaken die ons in verzet brengen.

Het verkwistend gebruik van mensen: het opleiden van jongeren tot werkloosheid, het uitstoten van boven 40-jarigen uit het arbeidsproces, het als nutteloos beschouwen van 65-plussers, het achterstellen van de vrouw.

Het verkwistend gebruik van de natuur: het tomeloos misbruik van energie, de productie van wegwerpartikelen, het vergiftigen van bodem, lucht en water, het verstoren van biologische evenwichten, van voedselketens, de mensonterende bio-industrie, de overproducerende grootschalige landbouw en veeteelt.

Het verkwistend gebruik van de gebouwde omgeving: het verwaarlozen van de herkenningwaarden, de menselijke betrekkingen en de cultuurhistorische betekenis van en in oude stadswijken en dorpen, ten bate van meestal weinig duurzame verbeteringen voor het autoverkeer en de vestiging van bedrijven.

Het materialisme als norm: de jacht op (weinig duurzame) gebruiksgoederen, die al te vaak leidt tot geestelijke onvrede, onzekerheid en agressie en die de mens tot onvrije maakt i.p.v. tot meester over zichzelf en de materie.

De overdreven nadruk op „slagen”: het moeten boeken van resultaten, het moeten scoren.

De competitie en de hokjesgeest: de wedloop en de polarisatie, het voortdurend trekken van scheidingslijnen tussen jong en oud, vrouw en man, kunst en zakelijkheid, verstand en gevoel.

De devaluatie van de arbeid: het zozeer degraderen van de mens tot een machineonderdeel, dat arbeidsvreugde een onbekend begrip wordt en werk alleen nog een nare manier om in je bestaan te voorzien.

Overvloed en schaarste

De dagelijkse politiek van 1980/81 is eigenlijk nog steeds bezig met touwtrekken over de verdedeling van de overvloed. In brede kringen is nog niet echt het besef doorgedrongen dat er een einde is gekomen (en alleen al uit solidariteit met de derde wereld ook móést komen) aan onze o.m. op neo-kolonialisme gebaseerde groei-

economie. De problemen waar onze samenleving nú voor staat, zijn *de venijnige problemen van de verdeling van de nieuwe schaarsten in een tijd van betrekkelijke overvloed*. De nieuwe schaarsten heten o.m. werkgelegenheid, woonruimte, levensruimte en energie (zie hfdst. II). Rechtvaardige verdeling daarvan is bepalend voor de kwaliteit van de toekomst. Veel meer in elk geval dan het touwtrekken om de inkomensnivellering. Want dat wordt meer en meer een schijngevecht in de schijnwerpers. Immers, bij vergelijking van bruto-inkomens verdient slechts 4% van de mannelijke beroepsbevolking meer dan tweemaal modaal. Bij vergelijking van netto-inkomens daalt dat percentage nog aanzienlijk en als we tertiaire factoren (huursubsidies, kortingen, faciliteiten) erbij betrekken, zou kunnen blijken dat de strijd aan het verkeerde front gevoerd wordt. Want we laten wel honderdduizenden vrouwen geheel buiten die inkomensverdeling en elke verder noodzakelijke inkomensregulering roept in de huidige verhoudingen verdere ontduiking op: *de burgerlijke ongehoorzaamheid van de overbedeelden*. We hebben veel gedaan aan een betere spreiding van kennis, maar een betere verdeling van kansen is daar nauwelijks het gevolg van geweest; wel een verdunning van de kwaliteit van het onderwijs, niet een (ook materiële) her-ijsing van het oude polarisatiemodel van witte versus blauwe boord.

Echte democratie

Echte democratie kan niet bestaan zonder oppositie, maar evenmin zonder overeenstemming over de spelregels. Een overeenstemming die nu dreigt zoek te raken. De oude zuilen mogen grotendeels omgevallen zijn, ze zijn vervangen door groepen die soms alleen in eigen recht geloven, voorbij gaan aan het belang van anderen, voor wie saamhorigheid een vergeten begrip lijkt te zijn en die ten opzichte van andere groepen onverdraagzaam zijn.

En dan doelen we bepaald niet alleen (en zelfs niet voornamelijk) op spectaculaire kraak- of bezettingsacties, maar evenzeer op de al genoemde *ongehoorzaamheid van de overbedeelden*: de kapitaalvlucht en belastingontduiking.

Maar ook op een materieel lager niveau is „zwart” gemeengoed geworden. En een overheid die ondanks een gigantisch eigen apparaat de zelfstandige (en zeldzaam wordende) ambachtsman en diens burgercliënt, plaagt met een fiks stuk belastingincasso (BTW) stimuleert zo'n ontwikkeling. Psychologisch inzicht is bij onze regelaars meestal ver te zoeken. Het oneigenlijk gebruik van sociale regelingen, het wegduwen (en wegvluichten) van mensen in de arbeidsongeschiktheid, heeft in de kern dezelfde oorzaak als bezettingen, blokkades, kraakacties, protesten, demonstraties e.a. buitenparlementaire activiteiten.

Er zijn conservatieve Nederlanders die fiscaal en economisch net zo buitenparlementair en antidemocratisch actief zijn als de vandalisten die „het niet meer zien zitten”.

De macht is onmacht geworden

Zolang de politiek zich blijft bepalen tot boompje verwisselen, zullen we steeds weer komen tot nieuwe machtsverhoudingen. Onmacht tegenover de, het gemiddelde denken ver vooruit zijnde, technologische ontwikkelingen (en onmacht voert tot de angst die een slechte raadgever is); onmacht tegenover de in procedures verstarde bureaucratie; onmacht die zich alleen maar demonstreert in nóg meer „onmachtsvertoon”: meer politiek, meer Mobiele Eenheden, meer inspecteurs, controleurs en deurwaarders, meer ambtenaren om nóg meer ontdoken regelingen uit te voeren. Die onmacht verscherpt de conflicten, versterkt de onvrede, lost niets op en brengt ons in versneld tempo „op weg naar het einde”, óók van waarden die wij nu juist wel behouden willen.

De onherbergzame verzorgingsstaat

Onze overreglementering maakt dat zorg en verzorging te vaak uitmonden in bevoogding en controle en dat we onze medeburgers afhankelijk maken in plaats van vrij en zelfstandig.

We zien dan ook dat steeds meer mensen van bepaalde gevestigde vormen overstappen op alternatieve, bijvoorbeeld van geneeswijzen en religies. Helaas moeten we in dit sociologisch kader constateren dat er ook een toenemende vlucht bestaat in b.v. conservatieve (alcohol) en nieuwere (hasj enz.) roesmiddelen.

Meerdeling en tweedeling

De zuilenmaatschappij is groepen- of zelfs groepjesmaatschappij geworden. De gezamenlijke noemer ontbreekt en als we daar niet naar op zoek gaan, als we niet een gezamenlijk toekomstperspectief weten te vinden en oprecht na te streven, zal de maatschappelijke verpulvering zich alleen maar verder voortzetten. Dat toekomstperspectief, die noemer, kan alleen gevonden worden als we weten waar we mee bezig zijn, als we een duidelijke maatschappijanalyse opstellen. Naast de culturele meerdeling in groepjes, is er in onze huidige maatschappij sprake van een scherpe tweedeling: die tussen de *formele* en de *informele economie*. Aan de formele kant staat alles wat we als vanouds tot de directe economie gerekend hebben: het bedrijfsleven, de overheid, de werkgelegenheid, de officiële vaste betrekking met salaris en sociale zekerheden. Het aantal daarin actieve mensen neemt door tal van oorzaken steeds meer af. De informele economie omvat al diegenen, die uiterst nuttig voor anderen en/of voor zichzelf actief zijn, maar daarvoor niet in klinkende munt worden uitbetaald. De partners, die thuis het nodige werk verrichten, de doehet-zelvers, de vrijwilligers in sociaal-cultureel werk, de verenigingsbestuurders, de gemeenteraadsleden, de oversteek-ouders. Zonder de onschatbare bijdrage uit deze informele economische sector zou onze formele economie al veel eerder zijn vastgelopen.

Maar helaas is het zo, dat onze maatschappij waardering het liefst in klinkende munt ziet uitgedrukt en dat bijdragen van de formele economie als „waardvoller” beschouwd worden dan die van de informele. Sterker nog, het is zelfs zo dat men veelal in de informele sector meer kansen tot ontplooiing heeft naarmate men in de formele ook al succesvoller is.

Enerzijds zien we de betekenis van de informele economie in hoog tempo toenemen, niet alleen omdat de stijgende kosten in de formele sector verschuivingen veroorzaken, maar ook omdat steeds meer mensen óf de formele sector uit tegenzin de rug toekeren, of wel de poort ertoe gesloten vinden.

De klassieke verhoging van de materiële welvaart betekent vooral meer welvaart voor allen in de formele sector.

In plaats daarvan, en zeker bij een geringe groei, staan wij een eerlijker verdeling over formele en informele sector voor, waarbij vooral de kostbare factor „eigen tijd” een grote rol moet spelen: wie zelf zijn tijd kan indelen is aanzienlijk „rijker” dan wie dat, bij gelijk inkomen, niet kan.

Realiteit erkennen

De politiek zal om te beginnen de dubbele dualiteit van onze huidige maatschappij moeten erkennen. Zowel de gespletenheid in zich verhardende groepjes, als die andere gespletenheid van formele en informele circuit. Die erkenning moet het inzicht inhouden dat de actiegroepen, de pressiegroepen en zelfs de ontduikers en profiteurs, zich meer conformeren aan de „menselijke” maat, dan de gigantische robot van het vaak harteloos lijkende overheidsapparaat. Wanneer de overheid blijft weigeren meer naar de burger toe te komen, zal de burger zeker weigeren die overheid als een deel van zichzelf te beschouwen en is *de dualistische maatschappij* een jammerlijk feit. D'66 wil het abstracte karakter van de robot „overheid” ombuigen naar kleinschaligheid, naar een overheid met menselijke trekken, waaraan elke burger deel heeft en waardoor mensen zich niet buitengesloten voelen.

De technologie, die nu als een bedreiging ervaren wordt, stelt ons juist in staat tot een zodanige ombuigingsoperatie: *computer en chip zijn de enige knechten die wij als mensen ongenadig mogen uitbuiten, waar dit zinvol is.*

Effectief beleid in de komende jaren

D'66 wil met man en macht streven naar herstel van het maatschappelijk evenwicht. *Niet* met impotent machtsvertoon van de overheid tegenover de ongerusten, de onwelwillenden, de onzekeren of zelfs de onbeschaamden. *Wel* door de realiteit van de huidige ontwikkelingen onder ogen te zien en te beseffen dat het de burger (ook en juist de ontevredene) allang niet meer gaat om X of Y procent prijscompensatie, maar dat de materiële eisen maar al te vaak het vlagvertoon zijn van de onuitgesproken immateriële eisen.

D'66 wil het effectieve beleid daarom richten op vergroting van de immateriële keuzevrijheid voor iedereen, in het besef dat alleen daarmee *het materialisme uit onbehagen* bestreden kan worden.

Daartoe zullen wij:

- de bureaucratische voorschriften en regelingen zoveel mogelijk moeten beperken, doorzichtiger en hanteerbaarder moeten maken;
- de burger minder moeten opzadelen met het onbezoldigd uitvoeren van administratieve overheidstaken;
- helderheid moeten brengen in de huidige wirwar van elkaar deels overlappende sociale regelingen;
- deze sociale regelingen moeten vervangen door één enkele algemene inkomensdervingsverzekering;
- de nieuwe schaarsten tot ieders bevrediging moeten verdelen;
- de mens meer verantwoordelijk moeten maken voor eigen werk- en leefmilieu.

We zullen moeten beseffen dat het aantal arbeidsplaatsen in de formele sector niet voldoende zal toenemen en dat toename van activiteiten in de informele sector verkorting van arbeidsduur, financiering van toenemende vrijetijdsbesteding, bevordering van arbeidskansen voor nu nog maatschappelijk zwakke groepen, alleen tot stand kan worden gebracht met gemeenschapsgeld, oftewel ieders bijdrage.

We zullen weer moeten leren inzien dat „schoon loon” alleen de directe, eigen behoeften dekt, maar dat we met het aanmerkelijk verschil tussen „schoon” en „vuil”, tussen netto en bruto, nu juist onze bijdrage leveren aan een gezonde, democratische maatschappij, waarin ook jongeren aan de slag kunnen, kunnen wonen, vrouwen zinvol kunnen werken, minderheden aan hun trekken komen en *de menselijkheid aan het langste eind trekt*.

Geen eiland

We zitten niet op een eiland en worden niet in „splendid isolation” met deze nieuwe problemen geconfronteerd.

Ook in de landen om ons heen zien we de gespleten samenleving, de topzwaar geworden verzorgingsstaat. Als we denken aan de problemen van energie en milieu, dan krimpt de wereld tot een angstwekkende kleine bol. Op wereldschaal is het gevecht om de verdeling van de „welvaart” eerder een strijd om het naakte bestaan, met tot nu toe de arme landen als eeuwige (?) verliezers, ondanks mooie woorden en fraaie resoluties. En het wapensenaal dat de mogendheden tegenover elkaar hebben opgesteld, is een gruwelijk monument voor het uit de hand lopen van ons technisch vernuft en organiatietalent; hier rust de wereld op de uiterste rand van de vernietiging.

Voorhoede

Dit programma is geen star draaiboek voor de toekomst. Het onveranderlijke doel is een menswaardiger samenleving – dat heeft D'66 gelukkig met andere partijen gemeen. Wat D'66 vooral onderscheidt, is een manier van denken en een manier van doen, een mentaliteit en een methode. Die brengen mee dat we een duidelijke, praktische koers uitzetten, zoals in dit programma ook is gebeurd, maar dat we vervolgens niet koersen op de automatische piloot van een dogmatische politiek wereldbeeld. Het proces van het peilen van de problemen en het op grond daarvan bijstellen van de koers, dient telkens te worden herhaald met inzet van alle beschikbare kennis en verbeeldingskracht, en onderworpen aan open, democratische discussies. Het feit, dat we maar één partij zijn in een klein land, maakt ons niet moedeloos. We zijn ervan overtuigd, dat de analyse van de

problemen en de aanpak ervan die D'66 voorstaat, ook bij anderen begint te leven, in eigen land, maar zeker ook daarbuiten. Traditionele politieke scheidingslijnen verhullen nu nog hoe sterk dat al in heel Europa het geval is. D'66 voelt zich de voorhoede van een politieke beweging, die zich losmaakt uit de oudere politieke leerstellingen om de nationale en internationale problemen van vandaag aan te vatten met sociale bewogenheid, humane ethiek, democratische gezindheid, vrijheidsliefde en onorthodoxe inspiratie. Daarop berust het zelfvertrouwen waarmee D'66 voor dit programma uw stem vraagt.

Naar een open samenleving

Gezagsverhoudingen

Democratisering van onze samenleving is de voornaamste bestaansreden van D'66 als partij. Alleen een gedemocratiseerde samenleving is voor iedereen ook een open samenleving, waarin geen slagbomen zijn die bepaalde gebieden voor bepaalde groepen burgers gesloten houden. Op de weg naar die open samenleving zijn er nog tal van obstakels op te ruimen. Taken, rechten en plichten vragen om een herverkaveling in de gezagsverhoudingen en de bereidheid tot een gevecht tegen nog altijd als vanzelfsprekend aangenomen gezagsstructuren. Machtverhoudingen zijn ten onrechte nog vaak gebaseerd op verschillen naar leeftijd en sekse, overerving, religie, rijkdom en kennis.

Democratisering is een ontwikkelingsproces. Wij pretenderen niet dat wij het droombeeld van een maatschappij zonder onrechtvaardigheden kunnen realiseren. De (menselijke) maatschappij zal nooit foutloos zijn. Maar we willen en kunnen wel sturen in een betere richting en daar zetten we ons ook voor in. Dat onder de noemer „Open samenleving” onderwerpen als democratisering van de maatschappij, arbeidsdemocratie, woondemocratie en emancipatie aan bod komen, ligt voor de hand. Dat de binnenlandse organisatie er een grote rol bij speelt, wekt ook geen verwondering. Maar dat wij Justitie, Informatie- en Mediabeleid eronder geplaatst hebben, vereist wellicht enige toelichting. Welnu, de vrijheid van het individu in een open samenleving hangt ten nauwste samen met zijn rechtspositie en met de wijze waarop zijn grondwettelijk recht op informatie over alles wat er om hem heen gebeurt (evenals op het uiten van zijn eigen mening over alles), gewaarborgd is. Vandaar.

II-a: Democratisering

Wij vinden dat alle mensen zich moeten kunnen ontplooiën. Dat betekent dan ook dat zij medeverantwoordelijkheid moeten dragen voor zaken, waarmee zij in hun levenssfeer rechtstreeks te maken hebben. Daarvoor moeten mensen beschikken over de juiste informatie, maar die is voor bepaalde groepen moeilijk te krijgen. De drempels die die groepen ondervinden door bv. hun opleiding, sociale klasse, werkzaamheden (huishouding) moeten daarom worden opgeheven. Voor democratische beslissingen is het bovendien nodig dat de juiste mensen op het juiste moment bij de besluitvorming worden betrokken. Maar met die inspraak gaat het nog vaak fout. Naspraak onder het mom van inspraak leidt tot inspraakverwarring en ondemocratische beslissingen. Ook pressiegroepen kunnen de democratische besluitvorming geweld aandoen. Alleen een goede democratische organisatie kan dat alles in juiste banen leiden. Sinds de zestiger jaren is een democratiseringsgolf over ons land gespoeld. Prachtig. Maar ook die ontwikkeling moet kritisch worden gezien. Wat is tot stand gebracht en welke verbeteringen zijn nu gewenst? Dit hoofdstuk gaat in op een aantal democratiseringsaspecten. Dat wil niet zeggen dat alle andere hoofdstukken niet mede in het teken van kritische beschouwing van de democratisering van de samenleving staan.

Democratisering arbeidsverhoudingen

Ons streven is gericht op de totstandkoming van een democratische markteconomie en democratische arbeidsverhoudingen. Hier ontbreekt nog veel aan. Wij vinden dan ook dat de productie plaats dient te vinden in gedemocratiseerde bedrijven, waarin gelijkwaardige mensen op basis van medeverantwoordelijkheid hun bijdrage leveren aan de arbeidsgemeenschap. Ook in vrijwilligers- en onbetaald werk behoort de medezeggenschap te zijn geregeld.

In dit verband willen wij extra aandacht besteden aan de vaak onzorgvuldig verlopende personeelselectie. Wij willen daarom dat er snel een algemeen geldende sollicitatiecode wordt ingevoerd.

Democratisering in middelgrote en grote ondernemingen

Om dat te bereiken moet de arbeidsgemeenschap in het algemeen het beslissingsrecht of het medebeslissingsrecht krijgen over alle ingrijpende besluiten m.b.t. ondernemingsbeleid en benoeming van directieuren. Bij medebeslissingsrecht voor de werknemersgroep kunnen essentiële beleidsbeslissingen in principe alleen worden genomen met instemming van het personeel en van de aandeelhouders. Beide groepen dienen daarbij dan een even grote invloed uit te oefenen op de samenstelling van de raad van commissarissen.

Democratisering kleine bedrijven

De bedrijfsdemocratie in kleine bedrijven dient aangepaste vormen te krijgen. We denken daarbij aan instelling van een personeelsvergadering, of aan de aanwijzing door het personeel van een vertrouwenspersoon of vakorganisatie.

Overheidsdiensten en -bedrijven

Deze moeten hun personeelsvertegenwoordiging via verkiezingen samenstellen.

Beslissingsrecht werknemers

De totstandkoming van bedrijfsvormen met beslissingsrecht van de werknemers dient te worden bevorderd door het wegnemen van nog bestaande belemmeringen in de juridische, fiscale, financiële en sociale-verzekeringssfeer. Het gaat daarbij met name om productie-coöperaties, vormen van werknemerszelfbestuur zoals bijv. al is gerealiseerd in de „Bremen-bedrijven” (een voorbeeld van de weinige bedrijven die in ons land met werknemerszelfbestuur functioneren) en om sociocratische organisaties.

Inspraak derden

Rechtstreekse inspraak van organisaties van belanghebbers zoals consumenten, gehandicapten en gepensioneerden, moet gewaarborgd zijn in alle voor hen van belang zijnde advies-, overleg-, en bestuursorganen op het gebied van de overheid en de sociale voorzieningen.

Democratisering en ruimtelijke ordening

Bij inspraak op het gebied van de ruimtelijke ordening gaat het om onze directe leefomgeving. Dat betekent dat besluiten met zorg moeten worden genomen en dat ze tijd vragen. Dit kan leiden tot ergernis over tijdrovende inspraak en lange procedures. Bestuurders voelen zich daardoor gehinderd en vragen om afschaffing van het Kroonberoep. Betrokken klagers verliezen door de lengte van procedures de moed. Wij vinden dat het Kroonberoep desondanks gehandhaafd dient te blijven, maar dat de procedures doorgelicht en verkort moeten worden. Het huidige instrumentarium kenmerkt zich door een overvloed aan regels, betrokken instanties en procedures. We dienen op het gebied van de ruimtelijke ordening het mes te zetten in de bureaucratie, juist om effectieve inspraak een betere kans te geven.

Democratisering woningbeheer

Wonen is zo'n belangrijk onderdeel van het menselijk welzijn, dat mensen zoveel mogelijk betrokken moeten kunnen zijn bij het beheer van hun woning. Dat is natuurlijk het geval bij persoonlijk woningbezit en wij zijn dan ook voorstanders van stimulering van de bouw van betaalbare koopwoningen (Zie III-e). Daarnaast denken wij aan actieve woningbouwverenigingen „nieuwe stijl” en aan gemeenschappelijk bezit van woningen. Dat vraagt de volgende maatregelen:

– Oprichting van bewoners-coöperaties.

Er moeten kleinschalige coöperatieve verenigingen van eigenaar-bewoners, of vergelijkbare organisaties met gebonden eigendom worden opgericht. De hierbinnen te beheren woningen kunnen door nieuwbouw tot stand komen, maar ook door overdracht van reeds bestaande huurwoningen.

– Waarborgen bewonersinvloed in woningbouwverenigingen.

Woningbouwverenigingen moeten, waar nodig, tot meer leven worden gebracht, door vergaande bewonersinvloed in de statuten vast te leggen en door decentralisatie van het woningbeheer via instelling van gekozen bewonersraden met duidelijke bevoegdheden.

– Recht op lidmaatschap woningbouwvereniging.

- Huurders van een door een woningbouwvereniging beheerde woning dienen een wettelijk recht te krijgen op het lidmaatschap van die woningbouwvereniging.
- Omzetting stichtingen in verenigingen.
  - Er dient een wettelijke regeling te komen, waardoor woningstichtingen ertoe verplicht worden zich om te zetten in een vereniging, wanneer de meerderheid van de huurders zich bij stemming daarvoor uitspreekt.
  - Voorkeursrecht huurder-bewoner.
  - Bij verkoop van een huurwoning moet de huurder-bewoner een voorkeursrecht op de koop krijgen. Hij/Zij kan dit recht overdragen aan een instelling zonder winst oogmerk (bijv. een woningbouwcorporatie of een coöperatieve vereniging). Wanneer er geen gebruik van wordt gemaakt, gaat het voorkeursrecht over op de gemeente. Invoering van een wettelijke taxatiegrondslag is daarbij geboden.

II-b: Parlementaire democratie

Geconstateerd moet worden dat er in het algemeen sprake is van een verminderd vertrouwen in de politiek en een geringe betrokkenheid bij het politiek gebeuren. De veelheid aan regels verhoogt de bureaucratie en veroorzaakt vervreemding.

D'66 heeft steeds geijverd voor het beter functioneren van het parlement en het meer betekenis toekennen aan parlementsverkiezingen. Nog steeds is er een geringe invloed van de kiezer op de regeringsvorming. Om die invloed te vergroten, pleit D'66 onder meer voor:

- duidelijkheid vóór de verkiezingen.
- Bepaalde Nederlandse partijen gaan met grote vrijblijvendheid de verkiezingen in. Dan kunnen ze daarna de duidelijke uitspraken van de kiezers nog aan hun laars lappen. Wij vinden het een kwestie van democratisch fatsoen dat partijen vóór de verkiezingen uitspraken doen over de coalitie die zij daarna willen vormen. Alleen dan zijn verkiezingen ook echt verkiezingen.
- functioneren van het parlement.
- Het parlement kan zich vaak moeilijk staande houden tegenover de hoge en steeds specialistischer papierberg, die de bureaucratie over de 225 parlementariërs uitstort. Verzanding van de besluitvorming en discussie over niet-essentiële punten ligt op de loer. Tenminste op de volgende punten moet daar verbetering in worden gebracht:
  1. De regering moet in haar nota's de functie (informatieve, wetsvoorbereidende of beleidsnota's) aangeven. Onderscheid moet per nota worden gemaakt tussen toelichting en beslispunten en de regering moet het parlement aangeven op welke wijze zij het parlement op de hoogte wil houden van het proces van uitvoering. Ontwerp-wetgeving en nota's moeten het parlement uitnodigen om zich primair te richten op de hoofdlijnen van het beleid en het beleid op langere termijn. Bovendien moeten zij financiële consequenties aangeven, zodat het parlement beter prioriteiten kan bepalen. Gezocht moet worden naar middelen ter effectuering van de mede-beleidsbepalende rol van het parlement.
  2. De parlementaire invloed op het buitenlands beleid hoeft niet beperkt te blijven tot beoordeling achteraf. De Tweede Kamer moet zich te allen tijde kunnen uitspreken over de gewenste beleidsrichting. Zulks onverkort een zekere onderhandelingsvrijheid voor de regering, omdat uitwisseling van concessies bij internationale onderhandelingen vaak onvermijdelijk is. Er bestaat een spanningsveld tussen onderhandelingsvrijheid en democratische controle. De afweging daarvan is in laatste instantie een taak voor het parlement.
  3. Parlementariërs dienen te beschikken over meer en hoger gekwalificeerde assistentie en werkruimte. Departementen en externe regeringsadviesorganen zullen meer informatie en ondersteuning direct aan parlementariërs moeten verstrekken.
  4. D'66 blijft streven naar afschaffing van de Eerste Kamer. Zolang deze Kamer nog bestaat, zou de

invloed ervan als „kamer van revisie" beperkt moeten worden door te bevorderen, dat een „veto" van deze Kamer alleen kan worden uitgesproken door een tweederde meerderheid.

5. De onlangs ingestelde staatscommissie dient met spoed de mogelijkheid van het consultatief referendum als een aanvulling voor de democratische besluitvorming te bezien en de uitkomst kenbaar te maken.

II-c: Binnenlands bestuur

Onze visie op het binnenlands bestuur komt uiteraard in vrijwel elk hoofdstuk van dit programma aan de orde. In deze paragraaf hebben we dan ook alleen die punten opgenomen, die naar onze mening het belangrijkste zijn voor de komende verkiezingen en de daarop volgende regeerperiode.

Organisatie Rijksoverheid

De departementale organisatie is gebaseerd op een bepaalde situatie. Verandert deze, dan moet de organisatie zich aanpassen. Ontstaan er, zoals gebeurt, meer overlegverbanden tussen ministeries, dan is dat een teken dat de departementale indeling en organisatie herzien moet worden. Dit is tot nu toe onvoldoende gebeurd.

Ook het afstoten van taken naar lagere overheden kan leiden tot herverkaveling van het departementale landschap. Niet denkbeeldig is dan, dat het aantal ministers en staatssecretarissen verminderd zou kunnen worden. Anderzijds doen zich nieuwe inzichten of zich verhevigende problematieken voor, die om nieuwe bewindslieden kunnen vragen. Vooral op de gebieden van innovatie, emancipatie en informatie voorzien wij zulke noodzakelijke verschuivingen, maar ook in de nu nog tot „welzijn" gerekende gebieden als kunsten, media en educatie zullen organieke wijzigingen noodzakelijk blijken. Wij zullen er daarom op aandringen in de komende kabinetsperiode tot besluitvorming en eventuele uitvoering te komen met betrekking tot een reorganisatie/herindeling van departementen. Bij onze concrete voorstellen zal steeds uitgangspunt zijn dat het totale huidige aantal departementen in elk geval geen uitbreiding draagt. D'66 zal hierbij een herschikking nastreven van departementale taken naar de vijf beleidsgebieden: bestuurlijke, sociaal-economische, ruimtelijke, sociaal-culturele en internationale zaken.

Organisatie van de besluitvorming behoeft ook op het niveau van de ministerraad verbetering.

Decentralisatie

De samenleving wordt steeds ingewikkelder. Onze belangrijkste uitgangspunten zijn dat het bestuur doorzichtig en controleerbaar moet zijn voor de burgers.

Daarom moeten zoveel mogelijk bestuurlijke verantwoordelijkheden naar zo laag mogelijke bestuurlijke niveaus worden gebracht, met bijbehorende financiën en zonder detaillistische voorwaarden voor besteding daarvan. Ook als er bezuinigd moet worden, is dit de aangewezen weg, omdat op het laagste niveau de beste keuzes voor de besteding van schaars geld kunnen worden gemaakt.

Reorganisatie binnenlands bestuur

Er wordt al jaren zonder resultaat over dit onderwerp gepraat. Wezenlijke uitgangspunten zijn:

1. Overzicht van de bestuursorganisatie voor de burger, die moet weten wie waarvoor verantwoordelijk is.
2. Besluiten moeten door democratisch gekozen organen worden genomen op een voor ieder controleerbare wijze. Het hoofddoel is het totstandbrengen van een democratisch, doorzichtig, doelmatig en bovenal menselijk bestuur. Daarom zullen de diverse beleidsvoornemens op het gebied van het binnenlands bestuur vanuit één geïntegreerd kader tot stand moeten komen. We denken dan aan de noodzakelijke samenhang tussen gemeentelijke herindelingen, gemeenschappelijke regelingen, financiële verhoudingen, functionele decentralisatie van rijkstaken en daarbij passende (her)indeling van provincies. Voor de regionale problematiek willen wij de samenwerking tussen gemeenten alle kansen geven, waarbij de organisatie

van de samenwerking aan de genoemde uitgangspunten moet voldoen. D'66 wil de positie van direct gekozen organen (gemeenteraad, Provinciale Staten) ten opzichte van de indirect gekozen en benoemde organen (college van B&W, college van Gedeputeerde Staten, burgemeester, commissaris van de Koningin) versterken.

Wetgeving

De wetgeving is een zaak van 14 ministeries. Dat heeft geleid tot 14 afzonderlijke wetssystemen.

Dit heeft weer geleid tot onnodige verschillen tussen de wetten, waardoor het geheel voor niemand is te overzien. Bovendien moet er minder en detail in wetgeving worden geregeld. Ter bevordering van eenduidige opbouw en systematiek van de wetten dient de inmiddels ter hand genomen harmonisatie krachtig te worden gestimuleerd. Deze moet ook leiden tot algemene criteria voor de vraag wanneer wetgeving nodig is.

Veel wetgeving heeft een stroom nadere regels in algemene maatregelen van bestuur en ministeriële regelingen tot gevolg. Deze zijn moeilijk controleerbaar, soms willekeurig en vaak onoverzichtelijk. Voorzover de nadere detaillering beslist nodig is, dient deze zoveel mogelijk een zaak te zijn van gemeenten en provincies, die hun eigen democratische controle mogelijkheden kennen.

II-d: Emancipatie

Emancipatie is een persoonlijk en maatschappelijk proces van verandering en groei, gericht op grotere keuzevrijheid voor mannen en vrouwen. Wij beschouwen de totstandkoming van een geëmancipeerde samenleving als essentieel. De overheid heeft in dit proces een stimulerende en voorwaardenscheppende taak. De overheidsmaatregelen moeten gericht zijn op een eerlijke verdeling tussen de beide seksen op het gebied van onderwijskansen, werk en deelname aan de besluitvorming. Hoewel het bij emancipatie om mensen gaat en dus gelijkelijk om vrouwen én mannen, heeft de vrouw maatschappelijk nog een zoveel ongunstiger startpositie, dat overheidsmaatregelen gericht op het opheffen van die achterstand de hoogste prioriteit moeten hebben.

Emancipatie en wetgeving

Er moet een wet tegen de discriminatie naar sekse komen. De uitvoering van deze wet dient in handen gelegd te worden van een commissie met verregaande bevoegdheden en met het recht om gevraagd en ongevraagd onderzoeken in te stellen en initiatieven te nemen. In het algemeen dient de wetgeving uit te gaan van het individu en niet van het gezin als eenheid.

Wettelijk onderscheid naar geslacht dient te vervallen. In het bijzonder de sociale en belastingwetten vragen bijstelling in die zin (zie ook IV). De Europese richtlijn voor gelijke behandeling van mannen en vrouwen moet – inclusief de pensioenaanspraken – worden toegepast op de arbeidsvoorwaarden bij bedrijfsleven en overheid.

Organisatie van de emancipatie

Emancipatie is geen welzijnsvoorziening, maar betreft de hele samenleving. De directie coördinatie emancipatie zaken dient te worden omgezet in een directoraat-generaal, en moet ondergebracht blijven bij het ministerie van Sociale Zaken, als instrument voor een bewindspersoon voor Emancipatiezaken (zie II-c) die het beleid coördineert en de bevoegdheid krijgt beleidsvoornemens van alle ministers te toetsen op emancipatie-effecten. Regionaal of plaatselijk moeten ombudslieden worden aangesteld, die instrumenten krijgen om hun taak adequaat te vervullen: consultatiebus, emancipatieafdeling op arbeidsbureau, emancipatiedienst op het gemeentehuis e.d. Daarbij dient er veel ruimte te zijn voor experimenten. Voor zich emanciperende vrijwilligersgroepen dienen middelen voor administratieve en/of organisatorische steun te worden aangeboden. Het emancipatiewerk dient voorlopig via een aparte rijksbijdrageregeling te worden gefinancierd, terwijl ook voor landelijke experimenten op emancipatiegebied ruimte moet bestaan. Daarnaast dient er een centraal coördinatiepunt voor emancipatieonderzoek te komen, dat onderzoek moet

stimuleren naar o.m. rolpatronen, beroepskeuze, arbeidsverdeling, deeltijdarbeid.

Voorlichting

Voorlichting, gericht op docenten, schooldekanen, beroepskeuzevoorlichters, maatschappelijk werkers, voorlichters en beleidsmedewerkers in de ruimste zin, over emancipatievraagstukken, sekserolpatronen en doorbreking daarvan, dient te worden gestimuleerd en gesteund. Door middel van voorlichting en informatie aan degenen die bij de media zijn betrokken, wordt er naar gestreefd het stereotype man/vrouwbeeld en de stereotype onderwerpkeuze die nog steeds door de media worden uitgestraald, om te buigen.

Tijdelijke voorkeursbehandeling

In die sectoren en op die niveaus van betaalde arbeid, waar een ernstige ondervertegenwoordiging van vrouwen blijkt, dient tijdelijk een voorkeursbehandeling voor vrouwen te worden toegepast. Hiertoe moet ook onderzoek verricht worden naar de noodzaak van het vaststellen van quota.

Algemene arbeidstijdverkorting

Op langere termijn dient een algemene arbeidstijdverkorting te worden ingevoerd, met gelijktijdige verlenging van de bedrijfstijd. Voortvarend onderzoek naar de vorm daarvan en naar de bijbehorende arbeidsomstandigheden, inclusief de positie van alleenstaanden, is noodzaak.

Arbeidsbemiddeling

Bemiddelaars van de arbeidsbureaus dienen te worden getraind in het wegnemen van de functie- en beroepscheiding naar geslacht bij bedrijven en werkzoekenden.

Werkloosheidsbestrijding

Werkloosheidsbestrijdingsprojecten van de overheid moeten vooral ook gericht worden op vrouwen en meisjes.

Cursussen

Voor mensen die op latere leeftijd hun (her)intrede doen op de arbeidsmarkt, dienen voldoende cursussen en trainingen voor her- en bijscholing voorhanden te zijn.

Onderwijs

In opleidingen voor onderwijsgevendend dient de doorbreking van rolpatronen in de maatschappij en het vak emancipatie de aandacht te krijgen. Projecten „roldoorbrekend onderwijs” dienen m.n. ook in het basisonderwijs een plaats te krijgen.

Vrijwilligerswerk

Vrijwilligers moeten meer gewaardeerd worden. Dit dient tot uiting te komen in medezeggenschap over de werksituatie en in onkostenvergoedingen. Als de vrijwilliger weer betaalde arbeid gaat verrichten, dient zijn in niet-betaalde arbeid opgedane ervaring mee te tellen als selectie criterium, bij promotie en in de bepaling van de salarishoogte.

Voorzieningen t.b.v. ouders

Er dienen meer materiële voorzieningen te komen voor al dan niet werkende (alleenstaande) ouders, zoals een flexibel kinderopvangsysteem dat betaalbaar is voor de ouders en flexibele openingstijden van instellingen en winkels, zonder dat dit kostenverhogend werkt voor de doelgroep. Gelijkschakeling van school- en vakantietijden, tussenschoolse opvang en continu-schoolroosters moeten worden bevorderd. Het belang van het kind mag hierbij natuurlijk niet uit het oog worden verloren.

Verlof voor beide ouders

Het moet voor ieder der ouders/verzorgers mogelijk worden ouderschapsverlof op te nemen bij voorkeur door middel van een recht de volletijd-arbeid om te zetten in deeltijdarbeid. Gedurende een bepaalde periode zou een inkomensachteruitgang-gewinningsbijdrage kunnen worden uitgekeerd.

II-e: Justitie

Wetgeving en rechtspraak beïnvloeden in hoge mate de vrijheid en zekerheid van de mens. Wetgeving en rechtspraak kunnen bovendien solidariteit en menselijke gelijkwaardigheid bevorderen. In dit kader streven wij een aantal veranderingen in de bestaande wetgeving en tevens nieuwe wetgeving na.

Zedelijkheidswetgeving

De wet dient uit te gaan van de vrijheid van ieder mens op sexueel gebied. De huidige zedelijkheidswetgeving beoogt een beknotting van de sexuele vrijheid en dient geschrapt te worden. Wanneer er sprake is van schadeberokkenend gedrag, is dit gedrag al op grond van andere bepalingen strafbaar.

Tijdelijke alimentatieplicht

Het recht op alimentatie en de plicht tot betaling ervan na echtscheiding berust op een vaak door het huwelijk ontstane economische afhankelijkheid van de ene partner t.o.v. de andere. Deze economische afhankelijkheid moet niet kunstmatig in stand worden gehouden, maar snel worden omgezet in economische zelfstandigheid. Het tempo daarvan hangt af van de leeftijd van de kinderen (als deze worden opgevoed door de alimentatiegerechtigde), van toekomstmogelijkheden en leeftijd van de alimentatiegerechtigde, en van de duur van het huwelijk. Wij streven naar een wettelijke *tijdelijke* alimentatieplicht, waarvan de duur gerelateerd is aan concrete factoren.

Stakingsrecht

Nederland heeft het Europees Sociaal Handvest krachtig, en daardoor is het recht op staking d.m.v. collectieve actie officieel erkend. Onjuist is echter dat er nog steeds een uitzondering wordt gemaakt voor o.a. ambtenaren. Ook voor deze grote groep werknemers dient het stakingsrecht snel te worden geregeld. Er is nog geen regeling voor de vraag wanneer er terecht dan wel onterecht van het stakingsrecht gebruik wordt gemaakt. Het antwoord daarop moet in eerste instantie van de sociale of contractspartners komen. Indien deze over zo'n stakingscode geen overeenstemming bereiken, zal de wetgever tot een stakingsregeling moeten komen, inclusief een gedragslijn t.a.v. werkwilgen.

Rechtspositie vreemdelingen

De rechtspositie van in Nederland verblijvende vreemdelingen vraagt versterking. Met name dienen afhankelijke verblijfstitels te verdwijnen. Een verblijfsvergunning moet na 3 jaar omgezet kunnen worden in een vestigingsvergunning.

Het vluchtelingenbeleid dient te voldoen aan duidelijke criteria, zodat een consistent beleid kan worden gevoerd. De beroepsprocedures terzake dienen aanzienlijk te worden versneld. Werkgelegenheid, huisvesting en bevolkingsdichtheid beperken de Nederlandse opnamecapaciteit van vreemdelingen. In het algemeen staan wij daarom een restrictief toelatingsbeleid voor, met uitzondering van het beleid t.a.v.

- vluchtelingen
- buitenlandse pleegkinderen
- gezinsleden t.w. de partner en de minderjarige kinderen
- vreemdelingen die een beroep doen op onze gastvrijheid op grond van zeer dringende humanitaire redenen.

Rechtspositie minderjarigen

Ter versterking van de rechtspositie van minderjarigen, met name ook t.o.v. de verhouding met de opvoeder(s), dient het Burgerlijk Wetboek te worden gewijzigd. Dit in die zin, dat er voorwaarden geschapen moeten worden om de individuele ontplooiing van minderjarigen optimaal te waarborgen, gericht op het dragen van eigen verantwoordelijkheden. Uiteraard is de opvoeder hiervoor eerstverantwoordelijk. Maar naarmate de minderjarige meer in staat is zelf keuzes te maken, moet dat ook kunnen, vooral m.b.t. vervolgonderwijs, beroep, hulpverlening en (voor oudere minderjarigen) keuze van verblijfplaats. Een beperkte handelingsbekwaamheid van minderjarigen m.b.t. rechtshandelingen, dient wettelijk geregeld te worden. Ook in de financiële zelfstandigheid van de minderjarigen moet voorzien worden. De wettelijke meerderjarigheidsgrens zal ook in financiële en materiële zin de leeftijd van 18 jaar zijn.

Consumentenrecht

Consumenten moeten zich via een snelle en eenvoudige rechtsgang tot de kantonrechter kunnen wenden. Vorderingen m.b.t. de levering van goederen of diensten ter

waarde van een (geïndexeerd) maximum van f 3000,- moeten door het insturen van een eenvoudig formulier aanhangig kunnen worden gemaakt. Gerechtelijke behandeling moet ook 's avonds mogelijk zijn.

Rechtshulp

Rechtshulp is een sociaal grondrecht. De overheid dient te zorgen voor een uit de algemene middelen gefinancierd netwerk van gespreide en veelzijdige rechtshulp. De hulp zal zowel preventief (voorlichting) als concreet moeten zijn. Experimenten met juridische zelfhulp moeten worden gestimuleerd. In geval van maatschappelijke ongelijkheid moet structurele hulp kunnen worden geboden. Hierbij is samenwerking tussen justitiële hulpverlening en andere eerstelijns-hulpverlening nodig. Daarnaast moet er een doorzichtig en snel doorverwijzingssysteem zijn naar de tweedelijnsrechtshulp, waarin de procesrechtelijke begeleiding kan worden gerealiseerd. Voor deze rechtsbijstand zal een eigen bijdrage naar draagkracht betaald moeten worden. De wetgever moet de inkomensgrens voor kosteloze of gedeeltelijk betaalde rechtshulp vaststellen. Ook in de tweedelijnsrechtshulp moeten desgewenst collectieve knelpunten en structurele problemen aangepakt kunnen worden.

Adoptie

Alleenstaanden en samenwonende personen moeten ook in aanmerking kunnen komen voor adoptie, onafhankelijk van hun burgerlijke staat en onafhankelijk van hun sexuele geaardheid. De bemiddeling bij buitenlandse adoptiefkinderen dient te geschieden door daartoe van overheidswege erkende instanties. Adoptie van deze kinderen moet vooral gebeuren met het oog op het belang van het kind in nood.

II-f: Culturele minderheden

Binnen onze samenleving bevinden zich grote groepen mensen van niet-Nederlandse afkomst. Tussen, maar ook binnen die groepen bestaan grote verschillen. Die verschillen daargelaten is er voor hen één zwaarwegend punt van overeenkomst: zij moeten leven in de Nederlandse samenleving en maken daarvan deel uit. Wij richten ons beleidsvoornemen op de opvatting dat iedereen ingezetene een volwaardig lid is van die samenleving. Kunstmatige verdeeldheid naar herkomst wijzen wij af. Culturele verschillen zijn een waardevolle verrijking. Het bewaren van minderheidsculturen dient dan ook te worden gesteund en bevorderd. Erkend moet echter ook worden dat door de komst van vele migranten structurele problemen (zijn) ontstaan. Woning- en arbeidsmarkt staan onder extra druk. Evenmin mag worden voorbijgegaan aan de spanningen die zijn ontstaan binnen de samenleving. Maar met dit alles hebben wij te maken als een probleem van de Nederlandse samenleving in zijn totaliteit en niet als „vreemdelingenprobleem”.

Tot nu toe werd het beleid teveel vanuit de Nederlandse invalshoek bepaald, hetgeen de ontwikkeling van de eigen identiteit van minderheden heeft belemmerd. Dit betekent echter niet, dat activiteiten om zich te emanciperen en achterstanden in te halen, niet zouden mogen worden aangemoedigd. Dit geldt ook zeker voor vrouwen in culturele minderheidsgroepen die immers een dubbele achterstand hebben. Het beleid zal de wensen van de onderscheiden groepen, ook die van vrouwen, tot centraal uitgangspunt moeten nemen, en zich op basis van inspraak en medezeggenschap langs de volgende lijnen verder ontwikkelen:

Verskil in rechtspositie

Tussen verschillende groepen ingezetenen bestaan grote verschillen in rechtspositie, deze moeten worden opgeheven (zie ook II-e).

Wijzigen 1-novemberwet

De discriminerende bepalingen in de 1-novemberwet dienen te worden gewijzigd of geschrapt.

Zelforganisaties

Organisatorische activiteiten vanuit de minderheidsgroepen zelf verdienen overheidssteun en moeten bij het beleid worden betrokken, zowel op gemeentelijk, provinciaal als landelijk niveau.

Vreemdelingenwet

De vreemdelingenpolitie dient als instituut te verdwijnen.

Onafhankelijkheid

Elke burger heeft, ongeacht zijn herkomst, recht op economische, politieke en justitiële onafhankelijkheid.

Inspraak

Inspraak en medezeggenschap moeten in dialoogvorm worden opgezet zoals bij het Moluks inspraakorgaan. Afwijkingen van na inspraak genomen besluiten dienen door de regering te worden toegelicht.

Inspraakorganen moeten ongemengd zijn en een duidelijke afspiegeling zijn van de groepering die zijn vertegenwoordigen. Ook adviesorganen moeten zich verzekerd weten van aansluiting bij personen die krachtens cultuur en gewoonterecht namens de betrokken gemeenschappen kunnen spreken.

Wonen

Bijzondere aandacht moet besteed worden aan de problematiek van en in de oude wijken. Gedwongen en tot isolement leidende spreiding van groepen, moet ook met het oog op onderwijs en godsdienstbeleving vermeden worden (zie verder III Wonen).

Onderwijs

Beheersing van de Nederlandse taal is het belangrijkste middel tot communicatie met de Nederlandse samenleving. Ook voor de tweede-generatie migranten is dit van essentieel belang teneinde goede kansen in die samenleving te hebben. Aan opheffing van taalachterstanden moet daarom snel begonnen worden.

Arbeid

Actieve werving van buitenlandse arbeiders dienst zoveel mogelijk achterwege te blijven. Achterstelling van buitenlandse werknemers, zowel in de werksfeer als bij werkloosheid, moet bestreden worden (zie III Werk, IV Innovatie en VI Ontwikkelingssamenwerking).

Voorlichting

Studie en voorlichting over de cultuur van in Nederland wonende minderheden dient op allerlei niveaus gestimuleerd te worden. Ook aan minderheden dient voorlichting over de Nederlandse samenleving gegeven te worden.

Illegale buitenlandse werknemers

Het verblijf in ons land van duizenden illegalen leidt tot onaanvaardbare toestanden. Wij pleiten voor een veel strenger vervolgen van werkgevers die illegalen in dienst hebben.

Mediabeleid

De moderne communicatietechnieken dienen te worden benut om het isolement waarin velen, met name buitenlandse vrouwen zich bevinden, te doorbreken. Representanten van culturele minderheden dienen zoveel mogelijk te worden betrokken bij het samenstellen en presenteren van televisie- en radiouitzendingen.

II-g: Politie

Er is een fundamentele discussie gaande over taak en rol van de politie in onze samenleving. Binnen zowel als buiten de politiemacht dringt het besef door dat we af moeten van het geijkte recept van meer mankracht en meer middelen. Wij vinden dat de gemeenschap meer gebaat is bij betere, dan bij meer politie. Gebleken is immers dat „meer van hetzelfde” in de afgelopen 15 jaar de problemen niet kon oplossen.

Integratie in de lokale gemeenschap

In onze visie moet de oplossing voor de problemen gezocht worden in verkleining van de afstand politie-burger. Dat vraagt hervormingen. De politie moet sterk gedecentraliseerd worden. Het beleid moet in beginsel op gemeentelijk niveau inhoud krijgen en worden gecontroleerd. Ook de justitiële taak van de politie moet in de gemeenteraad besproken worden. Daarom moet het Openbaar Ministerie uit de besloten sfeer gehaald worden, waar het tot op heden in zit.

Interne democratisering

De politie moet zich ook intern aanpassen aan de lokale integratie. Dat betekent: democratisering, afbraak van overmatige hiërarchie en van te sterke specialisatie,

open en flexibele organisatievormen. Het moet mogelijk zijn dat de individuele man/vrouw een enkele keer een beroep doet op gewetensnood.

Klachtenbehandeling

Sluitstuk van democratische controle op de politie moet een goede en van de politie onafhankelijke klachtenbehandeling zijn. Daarbij moet het gaan om opsporing van structurele tekorten en niet primair om het „straffen van schuldigen”. Daarbij is dan ook een stevige rechtspositie voor politiefunctionarissen van groot belang.

Opleiding en vorming

Een welzijnstaak voor de politie, gericht op oplossing van problemen, vraagt aanpassing van opleiding en vorming. Hulpverlening moet daarbij als gelijkwaardig gezien worden aan ordehandhaving en strafrechtelijke aanpak.

De organisatie van de politie

De herziening van de politiewet moet worden geënt op de hierboven geschetste uitgangspunten. Verdergaande centralisatie en schaalvergroting moeten worden afgewezen. Het streven moet gericht zijn op gemeentelijke korpsen. Op grond van een norm voor minimale korpsgrootte moeten kleinere gemeenten gecombineerd beëindigd worden, waarbij de democratische controle door de diverse gemeenteraden moet zijn gewaarborgd. In grotere gemeenten moeten korpsen op wijkniveau functioneren. Het huidige voorontwerp politiewet laat niet de mogelijkheid tot functioneren op lokaal niveau en legt controle op zo'n hoog niveau, dat de democratische aspecten ervan verloren gaan. Dat wijzen wij af. Wel zien we in, dat het nodig kan zijn bepaalde specialistische diensten op regionaal of landelijk niveau ondersteunend werk te laten verrichten.

Ook dit mag zich dan echter niet aan democratische controle onttrekken.

II-h: Naar een informatiebeleid

Onze samenleving ontwikkelt zich van een industriële maatschappij naar een steeds meer op informatie gebaseerde samenleving. De privacy is een onderwerp dat al sinds 1971 terecht centraal staat. De laatste jaren is echter gebleken, dat informatiebeleid veel meer onderwerpen omvat dan alleen privacy. Een samenhangende informatie-economie moet worden ontwikkeld. Voor verlangde informatie zal een realistische prijs moeten worden betaald, maar door subsidies moet de overheid basisvoorzieningen, zoals bibliotheken, garanderen. De uitdaging van een nieuwe samenleving moet worden aangenomen.

Beleidsuitgangspunten

Het informatiebeleid moet zich toespitsen op onder meer openbaarheid, rechtsbescherming t.a.v. vertrouwelijke informatie, democratische controle op de informatiekanaalen, het voorkomen van monopolievorming, het beschermen van de rechten van minderheden, het scheppen van beroeps- en arbitragemogelijkheden en het verzekeren van de toegankelijkheid van de informatiekanaalen voor alle maatschappelijke groeperingen, zowel aan de verzend- als aan de ontvangstkant. Het informatiebeleid moet vorm krijgen in samenspel van overheid, wetenschap en techniek, bedrijfsleven en burgers. De overheid moet zich hierin allereerst en doelbewust richten op de belangen en de wensen van de burgers, de gebruikers van informatie. Omdat de informatiesector groeiend is, dienen onderwijs- en werkgelegenheidsbeleid extra aandacht te krijgen. Gedacht moet worden aan wetgeving (datanetten, auteursrecht, privacy), financiële hulp (onderzoek, innovatie) en snelle besluitvorming (bijv. over de toegang tot en de exploitatie van nieuwe media). Een kaderwet, waarin de grondbeginselen van informatie en communicatie zijn opgenomen, zou een uitweg kunnen bieden uit de huidige impasse die maakt dat nu nieuwe technologische ontwikkelingen geforceerd worden ondergebracht in bestaande wetgeving, geënt op oudere technieken.

Informatie en werkgelegenheid

De kwaliteit en kwantiteit van de werkgelegenheid op het informatieterrein moet in het werkgelegenheidsbeleid

van de overheid veel aandacht krijgen. Om de groei in deze sector ook ten goede te doen komen aan de Nederlandse werkgelegenheid, is steun van de overheid onontbeerlijk (bijv. gericht aankoopbeleid, steun aan experimenten, exportbevordering). Nauwe samenwerking is nodig tussen de overheid, de zogenaamde informatie-industrie en de onderzoekssector, terwijl al het mogelijke gedaan moet worden om ook de burger bij het invullen van het beleid te betrekken. De overheid moet bevorderen dat het bedrijfsleven op nieuwe ontwikkelingen tijdig kan inspelen. Ontwikkelingen in het bedrijfsleven naar meer Europese samenwerking moeten door de overheid worden gestimuleerd. De informatiesector biedt meer mogelijkheden dan tot dusver benut zijn voor het inschakelen van werklozen in het arbeidsproces en het invoeren van deeltijdarbeid voor mannen en vrouwen.

Informatie en macht

Geconcentreerd bezit van informatie is een instrument van macht. Nieuwe technische middelen enerzijds en toenemende ingewikkeldheid van organisaties anderzijds, leiden ertoe dat de neiging ontstaat steeds meer informatie centraal te gaan beheren. Dit dreigt te leiden tot ongewenste machtsconcentraties, ook bij de overheid zelf. Dezelfde technische middelen bieden evenwel ook mogelijkheden om de keuzevrijheid van elke individuele burger te vergroten. Hiertoe moeten politieke keuzes worden gemaakt. D'66 kiest in principe voor decentralisatie.

Organisatie van het informatiebeleid

Voor zover de overheid zich met informatiezaken bezighoudt, gebeurt dat versnipperd over vele departementen en wetten. Dat betreft ook de informatieoverdracht door de overheid zelf. De opzet van een samenhangend informatiebeleid is een noodzakelijke voorwaarde voor het uitbouwen van een open samenleving en het bevorderen van het economische en maatschappelijk welzijn van zowel groepen als individuen. Het beleid dient te zijn gedecentraliseerd.

Bescherming van de privacy

Wij hechten veel waarde aan de bescherming van de privésfeer van de burger. Met de afhandeling van het eind 1981 bij de Tweede Kamer ingediende ontwerp „Wet op de persoonsregistratie” moet spoed betracht worden. Het ontwerp „Wet op de Centrale personen-administratie” moet worden bekeken tegen de achtergrond van de voorkeur van D'66 voor decentralisatie.

P.T.T.

De toevloed van nieuwe technologische mogelijkheden op het informatieterrein stelt onder meer de vraag aan de orde of de diverse monopolieposities van de PTT onverkort moeten worden gehandhaafd. De ontwikkeling naar een Postbank wordt door D'66 gesteund. Daarbij is spoedige duidelijkheid over een nationaal betalingscircuit gewenst. Het moet worden tegengegaan dat de beschikking over informatiebestanden in dezelfde handen raakt als het beheer van de informatiekanaalen (zie ook IV-j; Economische orde). In één informatiesamenleving heeft de PTT een steeds grotere verantwoordelijkheid voor de hoofdstructuur van het informatieverkeer. Dit stelt zware eisen inzake de beheersstructuur en de democratische controle. Maatschappelijk gewenste voorzieningen moeten voortvarend tot stand worden gebracht (zie ook Informatie en werkgelegenheid).

Informatie en onderwijs

Het onderwijs moet snel en beter gaan inspelen op het feit dat nieuwe informatietechnieken de wereld, waarin de leerlingen straks gaan functioneren, ingrijpend veranderen. Scholing, ook aan de onderwijsgeevenden, in het opslaan, vormgeven en gebruiken van informatie moet geïntegreerd worden in alle vormen van onderwijs, vooral ook in nascholingsprojecten en het tweede-kans-onderwijs. Alleen dan bestrijden wij de ongelijkheid van kansen die anders voortvloeit uit het verschil in vaardigheid bij gebruik van informatiekanaalen. Ter verbetering van de relatie onderwijs/arbeidsmarkt en ter stimulering van de Nederlandse informatie-industrie is een goede afstemming tussen het onderwijs en het economisch beleid noodzakelijk.

Een eerste belangrijkste stap hiertoe kan de realisering zijn van ons plan: de computer in het onderwijs. Dit plan voorziet erin alle leerlingen in het eerste brugjaar te trainen in het gebruik van computers, een vaardigheid die later in de maatschappij even onontbeerlijk zal blijken als fietsen of zwemmen. Door aanschaf van 50.000 zakcomputers inééns kunnen alle gemiddeld 200.000 dertienjarigen die het eerste brugjaar doorlopen, ruimschoots geoefend raken in computergebruik. Op 750 scholen voor voortgezet onderwijs en op pedagogische academies in het bijzonder moeten complete mini- of microcomputers worden geïnstalleerd. De kosten (ca. f 50 miljoen) dienen als een matige investering door Economische Zaken te worden gedragen. De order dient aan de Nederlandse industrie te worden gegund, zodat er tegenover de investering niet alleen belangrijke kennisvergroting bij de jeugd staat, maar bovendien een stimulus uitgaat naar een toekomstgerichte industrie, die ook speciale software voor het schoolgebruik kan gaan ontwikkelen.

Nationale inventarisatie

Veel beeld- en geluidsmateriaal is door versnippering van archivering verloren gegaan, veel is ook voor de meeste mensen onbereikbaar, omdat er geen goed overzicht bestaat van alles wat er nationaal aan informatie aanwezig is. Wij bepleiten daarom instelling van een wettelijk depot van Nederlandse publikaties, van een nationale bibliografie en van een nationaal beeld- en geluidarchief. Ook inventarisatie van alle in computergeheugens opgeslagen gegevensbestanden is vereist.

Internationaal beleid

Bij het maken van internationale – waaronder Europese – beleidsafspraken moet centraal staan dat internationaal geregeld wordt wat landelijk niet goed te regelen is. Dat geldt bijv. voor besluiten over satellieten, bepaalde overdrachtstarieven, aspecten van privacywetgeving en harmonisatie, alsook uitbouw van de auteursrechtwetgeving. Steeds dient terdege rekening te worden gehouden met de consequenties voor de Derde Wereld. In veel internationale verbanden waarin de Nederlandse overheid deelneemt, komen informatieprojecten aan de orde. Het beleid moet er systematisch op gericht zijn om de uitvoering van deze projecten voor Nederland te verwerven.

II-i: Mediabeleid

Ten aanzien van alle media moet de overheid de grondwettelijke vrijheid van meningsuiting, de verscheidenheid van informatievoorziening en die van opinievorming waarborgen. Inzake de vrijheid van meningsuiting heeft de overheid een dubbele taak: waarborgen en realiseren; waarborgen van de uitingsmogelijkheden en bevorderen van de verspreiding ervan. De overheid dient te waken tegen monopolievorming en protectionisme, met name ook t.a.v. de nationale omroeporganisaties die niet gevestigd mogen blijven van concurrentie door lokale zendgemachtigden of van kabeldoorgifte van buitenlandse satellietprogramma's. Met de inhoudelijke kant van de media heeft de overheid principieel geen bemoeienis.

Televisie

Invoering van een *derde net* is nu zonder veel problemen mogelijk. Dit derde net moet in handen komen van een stichting, die ressorteert onder een „NOS nieuwe stijl”, die programma's afwisselt met reclameblokken. Zogenaamde „underwritten” uitzendingen (gesponsorde programma's zonder sponsorinvloed op de inhoud) worden op dit net toegestaan. De opbrengsten van dit derde net vormen dan met de omroepbijdragen, de reclameinkomsten van het eerste en tweede net, en de „merchandisinginkomsten” (opbrengsten uit de commerciële exploitatie van door de televisie populair geworden thema's, personen en onderwerpen of figuren) de financiering van de gehele omroep. Een nader te bepalen percentage van de totale opbrengsten moet gestort worden in een *productiefonds* voor kostbare, cultureel waardevolle programma's. Het eigen Nederlands aandeel in de producties (vooral ook dramatische) verdient drastische uitbreiding. (Zie ook de SWB-nota „landelijke en regio-

nale omroep"). Binnen het door ons voorgestane omroepbestel is geen ruimte voor verdeling van zendtijd op basis van het aantal abonnees van de omroepbladen.

Radio

De radiozendtijd hoeft niet per se in handen te blijven van omroeporganisaties met ook een televisie-machtiging. Het streven moet gericht zijn op *horizontale programmering* (dagelijks dezelfde programmatypes op dezelfde vaste tijden, als service aan de luisteraar, en op *zenderredacties* (voor Hilversum III en IV) die het programmapatroon centraal stellen.

Lokale en regionale radio en televisie

De vrijheid van expressie en informatie als grondslag voor ons mediabeleid brengt met zich mee dat afstand moet worden gedaan van de bestaande wettelijke en beleidsmatige belemmeringen voor technisch mogelijk geworden vormen van lokale en regionale omroep. D'66 is voorstander van een landelijke bedekking met lokale en regionale radio. De enige financieringsbron hiervoor die D'66 uitsluit, is degene die invloed zou verschaffen aan lokale en regionale overheden.

Dat geldt voor de lokale of regionale overheden, maar ook voor de adverteerders. Wij wijzen overigens met name reclame als financieringsbron niet af. Lokale en regionale radio dient in het algemeen ook via de ether te kunnen worden ontvangen. Lokale t.v. zou zich in het algemeen kunnen beperken tot het kabelmedium. Op basis van de vrijheid van meningsuiting dient voor lokale en regionale kabel- en etheromroep een afzonderlijke wettelijke regeling tot stand te komen. De toewijzing van zend- en/of kabeltijd zal op basis van die wet door een onafhankelijk *landelijk* orgaan plaats moeten vinden.

Organisatie

Wij zijn voorstanders van een gewijzigde structuur van de NOS. Voor uitwerking van onze ideeën daarover verwijzen wij naar ons beleidsprogramma, hoofdstuk Media.

Pers

Er dient een Wet persvoorzieningen tot stand te komen, waarin ook het Bedrijfsfonds voor de Pers moet worden ondergebracht. Dag-, nieuws- en opinieweekbladen en bepaalde tijdschriften, die een bijdrage leveren aan de veelvormigheid van het aanbod en die in financiële moeilijkheden verkeren, moeten in principe via het Bedrijfsfonds in aanmerking kunnen komen voor tijdelijke steun. Op die manier kan ongewenste verschralling van het aanbod, monopolievorming en aantasting van de redactionele onafhankelijkheid worden voorkomen. Bij verdere uitgeversconcentraties moet angstvallig gewaakt worden voor behoud van een veelvormig aanbod.

Film

Een eigen *scenariocultuur* moet worden bevorderd door het, in samenwerking met het Fonds voor de Letteren, uitwerken van een stelsel van gerichte opdrachten en evenredige beloningen. Het bioscoopbedrijf moet in de gelegenheid worden gesteld om via een bescheiden heffing op alle entreebewijzen, de produktie van Nederlandse films sterk te stimuleren.

Fotografie

Een goede wettelijke regeling m.b.t. het auteursrecht en vooral de controle daarop en de incasso daarvan, heeft (ook sociaal) een hoge urgentie.

Geluidsdragers

Het veelvormig aanbod is op de markt van platen en cassettes goeddeels verdwenen. Herstel van het pluriforme aanbod in deze sector vraagt overheidsmaatregelen ter zake van BTW, prijsbindingsafspraken, ratificatie van de Conventie van Rome, leenrecht op geluidsdragers, compenserende bestemmingsheffing op geluidscopiematerialen, effectiever justitieel optreden tegen vervaardigers en verkopers van „witte platen" (= diefstal van auteursrechten) en het scheppen van gunstiger financieringsmogelijkheden voor kleinschalige producenten van minderheidsrepertoires. Soortgelijke regels dienen ook te gelden voor videobanden.

Het boek

Bindende prijsafspraken voor eenvormige produkten zijn strijdig met het consumentenbelang (zie IV: Economi-

sche Orde). Een uitzondering moet hier worden gemaakt voor een veelvormig cultureel medium als het boek. Loslaten van de prijsbinding betekent daarbij aanbodverschralling, verlies van verkooppunten en stijgende prijzen voor boeken met een klein koperspubliek. Voor ons beleid t.a.v. het boek verwijzen wij naar de SWB-publicatie „Het (bedreigde) boek in de samenleving", waarin de volgende beleidsuitgangspunten zijn uitgewerkt:

- handhaving verticale prijsbinding;
- invoering leenrecht voor auteur (in de ruimste zin) en uitgaven, binnen het kader van de auteurswet;
- beter wettelijk kader voor een effectieve bescherming van het reproductie;
- oprichting van een fonds voor de lezer ter medefinanciering (op refundbasis) van kwaliteitsboeken voor minder omvangrijke publiekssectoren;
- garantiesubsidies voor assortimentshandhaving bij de detailhandel (garantie voor rente op in assortiment geïnvesteerd vermogen);
- samenwerkingsvormen bibliotheek-boekhandel;
- meer formatieplaatsen bibliotheekwerk;
- stichting productiefonds wetenschappelijke publicaties;
- coördinatie van de universitaire pers.

II-j: Kunsten

In de keuze tussen een kunstenaarsbeleid en een kunstbeleid, kiezen wij voor het laatste.

Een kunstenaarsbeleid houdt zich vóór alles bezig met de sociaal-economische positie van de kunstenaar.

Deze dient echter als alle burgers onder het totale sociaal-economische beleid te vallen en in die zin geen uitzonderingspositie in te nemen.

Voor iedereen dient er één sociale inkomensverzekering te komen (zie IV); het krappe kunstebudget dient dan ook voor een beter kunstbeleid aangewend te worden.

Bezuinigen?

In de voorbije jaren van hoge welvaart bleef de groei van voor de kunsten beschikbare budgetten relatief vaak achter bij de groei van alle andere overheidsbestedingen. Daarom is het niet wenselijk deze reeds beperkte budgetten nu wel te onderwerpen aan algemeen geldende bezuinigingspercentages. Noodzakelijke bezuinigingen mogen niet leiden tot onherstelbare vernietiging van zorgvuldig opgebouwde structuren.

Horizontale en verticale spreiding decentralisatie

Samenwerking tussen beroeps- en amateurkunstenaars. (niet alleen artistiek maar ook wat betreft hulpmiddelen e.d.) moet worden bevorderd.

Voor werkloze beroepskunstenaars moet het mogelijk zijn om met behoud van uitkering hun krachten aan deze samenwerking te verlenen. Spreiding en amateuristische kunstbeoefening zijn gediend met decentralisatie van het kunstbeleid. Vergroting van de provinciale en gemeentelijke autonomie mag evenwel niet betekenen dat kwetsbare initiatieven en experimenten daardoor in de knel komen: garanties daarvoor moeten zijn ingebouwd. Een snel tot stand te brengen *Wet op de kunsten* dient tenminste de randvoorwaarden te bevatten, waaronder kunstebudgetten gedecentraliseerd worden. Gezien de golf van weinig samenhangende en structuren-bedreigende bezuinigingen op kunstengebied op landelijk niveau, dient op zeer korte termijn in een *plan voor de kunsten* gecoördineerd overleg tussen rijk, provincies en gemeenten terzake te worden geëffectueerd.

Beleid

De budgettaire ruimte die kan ontstaan door betere kostenbewaking, jaarlijkse groei (hoe gering ook) en herverkaveling, dient geheel besteed te worden aan het inhalen van de achterstand van de scheppende kunsten. Instrument hiervoor dient de *Raamwet fondsen schepende kunsten* te zijn. D'66 geeft de voorkeur aan een actief opdrachtenbeleid boven een statisch subsidiebeleid. Subsidievoorwaarden zijn daarvoor aangewezen instrumenten. Daarmee kunnen zowel dubblures als leemten in het aanbod worden voorkomen en een groter Nederlands aandeel in de repertoires worden verzekerd,

zulks om de eigen identiteit te bevorderen en om als bij- produkt de inkomenspositie van onze eigen scheppende kunstenaars buiten direct bezwaar van de schatkist te stabiliseren.	-
Dezelfde eis mag worden gesteld aan radio en televisie, vooral als daar het produktiefonds tot stand is gekomen. (Zie onder Media.)	5
Financiering	-
De subsidiëring op jaarbasis laat vaak een verhoogde uitgave-activiteit tegen het eind van het speeljaar zien.	10
Wij geven bij kunstensubsidiëring dan ook de voorkeur aan een financieringssysteem in rekening-courant, ge- koppeld aan een verplichting tot „refunding” in de zeld- zame gevallen van gunstige eigen opbrengsten. Het spreekt vanzelf dat betere spreiding en dus langere se- ries hierin een gunstig element kunnen vormen. Alterna- tieve financieringsbronnen voor het kunstenbeleid moe- ten gevonden worden in samenwerking met het ministe- rie van Justitie: erkenning van leenrecht en betere rege- ling reproductie (Zie onder Media) en het uitvoering ge- ven aan de Conventie van Rome inzake de nabuurrech- ten van uitvoerende kunstenaars. Auteurs en kunste- naars moeten worden beschermd in hun economisch zwakke positie tegenover opdrachtgevers, door een wettelijke regeling van hun meest gangbare contracten met de exploitanten van hun werken, die veelal de me- dia zijn. Beeldende kunstenaars zouden gebaat zijn met het bindend maken van de zgn. 5%-regeling bij aanbe- steding van openbare gebouwen en bij de controle op kunstzinnige besteding daarvan. De mogelijkheid van kunstensponsoring door het bedrijfsleven (hoe marginaal ook) verdient nader onderzoek. Met name speciale ma- nifestaties en festivals kunnen hiervan naar buitenlands voorbeeld profiteren.	15
Kunstenonderwijs	20
Het kunstenonderwijs dient beter aan te sluiten op de terecht hoge eisen van de instellingen. Voor toelating tot die opleidingen dient daarom het Mammoetwet-getals- criterium verlaten en de drempel verhoogd te worden. Kunstenonderwijs moet gericht zijn op kwaliteit en niet op kwantiteit en mag in die zin elitair zijn. Immers de beoefening van een artistiek beroep vereist eenzelfde professionaliteit en soms excellentie, die de samenleving ook van andere beroepen verwacht. Daarom dient men bij toelating van leerlingen uit het voortgezet onderwijs zodanig te differentiëren, ook binnen de vakken, dat de opleiding relevant kan worden geacht voor de keuze van de kunstopleiding.	25
BKR	30
De onder Sociale Zaken en Werkgelegenheid ressorte- rende Beeldende Kunstenaars Regeling is, hoe noodza- kelijk op dit moment ook, een ongelukkige en frustrerende zaak. Aan het sociale principe ervan mag pas getornd worden als er een betere regeling in zicht is. Wij streven ook hier naar duidelijkheid in structuren en verantwoor- delijkheden. In een kunstenbeleid behoren geen vertroe- belende sociale normen te worden gehanteerd, evenmin als andersom. In een kunstenbeleid past wél een actief aankoop- en opdrachtenbeleid. Het geven van stipendia en reisbeurzen en het mogelijk maken van experimenten e.d. Er dient een beter systeem te komen voor het ver- spreiden van BKR-werken, naar openbare gebouwen, bedrijven en particuliere BKR-werken dienen in de kunstuitleen te worden gebracht, waarbij leners het recht van koop hebben.	35
Buitenland	40
Het kunstenbeleid dient zich met meer zelfvertrouwen te richten op exportbevordering van scheppende en her- scheppende kunst. Nederlandse diplomaten moeten bet- ter worden voorbereid op hun promotionele taak t.a.v. met name eigentijdse kunst. Uitzending van tijdelijke culturele attachés uit de kunstenwereld verdient aanbe- veling. Met Vlaams-België moet samenwerking worden gezocht. Het is een Europees belang de diversiteit van de culturen te handhaven, waarbij van Europees Parle- ment en EG mag worden gevraagd vooral de kwetsbare, kleinere culturen te steunen.	45
	50
	55
	60
	65
	70
	75
	-
	-
	-

De nieuwe schaarsten

Na de betrekkelijke welvaartseuforie waarin de Nederlanders zich de laatste twintig jaar hebben gekoesterd, is vrij plotseling bij velen het besef doorgedrongen dat het daarbij ging om een welvaart op basis van potverteren, om het afzagen van de dikke tak waarop we zo comfortabel zaten. De weinigen die reeds eerder waarschuwend dat er grenzen aan de groei zijn en dat we die gevaarlijk dicht naderden, bleven roependen in de op het oog zo groene weide. De tachtiger jaren zullen de lasten dragen van de periode zestig-zeventig, de nieuwe schaarsten dragen namen waarachter we kort geleden nog overvloed aannamen. Vooral door een achteruitgang van het concurrentievermogen van het bedrijfsleven is *werk* schaarser geworden. Door een zorgeloos en spijziek gebruik van natuurlijke bronnen, brachten we een schaarste aan *energie* dichterbij. Door onbekommerd te geloven in het oneindig incasseringsvermogen van aarde, lucht en water, werd een gezond *milieu* schaars. *Ruimte* is eigenlijk geen nieuwe schaarste, een klein land zijn we al heel lang, maar met de beschikbare ruimte sprongen we wel onnadenkend om. En ten slotte hebben we met zo weinig vooruitziende blik op veranderende sociale omstandigheden huizen gebouwd, dat nog steeds de meest kwetsbare medeburgers met de gruwel van de woningnood kampen. *Wonen* is dan ook een selectieve schaarste, die daardoor bovendien maatschappelijke tegenstellingen verscherpt. De politiek kan niet al die schaarsten opheffen, maar in elk geval wel doelbewust streven naar een betere verdeling en een zuiniger beheer, in het belang van deze en komende generaties. Wij geven daaraan de allerhoogste prioriteit.

III-a: De schaarste aan betaald werk

De geregisteerde werkloosheid in ons land bedraagt volgens de nieuwste definities in het voorjaar 1982 ruim 600.000 arbeidsplaatsen. Maar het feitelijke werkloosheidsprobleem is nog veel groter. Zeer grote groepen ex-werknemers zitten tegen hun zin en tegen de bedoeling van die wetten in de AAW of de WAO. Naar schatting zijn er daarnaast nog eens ruim 100.000 mensen die zouden willen werken, maar geen kans hebben op een baan. De komende jaren zal de beroepsbevolking bovendien jaarlijks met zo'n 50.000 manjaren toenemen, omdat meer nieuwe arbeidskrachten op de markt komen dan er gepensioneerd uittreden. Juist de jeugdwerkloosheid zal daarom krachtig moeten worden bestreden. Naast een tekort aan werk is er dan bovendien nog een teveel aan kwalitatief weinig aanvaardbaar werk: zware lichamelijke arbeid, of arbeid die zó geestloos en uitzichtloos is, dat werknemers gedemotiveerd raken. Dat leidt dan weer tot onaanvaardbaar menselijk ongeluk en produktiviteitverlagend en geldverslindend ziekteverzuim. Ons beleid zal gericht zijn op het streven iedereen in onze samenleving zinvol te laten meedoen. Daartoe zal het beschikbare werk in de „formele sector” (zie I) zo eerlijk mogelijk verdeeld moeten worden. Maar daarnaast zullen meer mensen de kans moeten krijgen tot zelfontplooiing in de „informele sector” (zie I). In dit verband streeft D'66 naar gelijke kansen voor mannen en vrouwen op deelname in alle sectoren en op alle niveaus van betaalde arbeid en naar een gelijke verdeling van de overige taken in de samenleving. Daartoe dient het sociaal-economisch beleid in de komende jaren in het teken te staan van:

- het behoud van bestaande arbeidsplaatsen en het scheppen van nieuwe arbeidsplaatsen door versterking van het bedrijfsleven (zie IV onder Vernieuwend structuurbeleid);
- het humaniseren van de arbeid;
- verdeling van het werk over mannen en vrouwen, jongeren en ouderen, vooral door het invoeren van meer deeltijdbanen.

Om te bezien hoeveel arbeidsplaatsen in de komende

	vier jaar moeten worden geschapen gaan we uit van de volgende veronderstellingen (in arbeidsjaren):	
	geregisteerde werkloosheid 1982	600.000
	netto groei beroepsbevolking	+ 200.000
5		
	totaal	800.000
	structurele arbeidsreserve	- 150.000
10		
	benodigde extra arbeidsplaatsen	650.000
		tot 1986

Het is intussen een deel van de politieke cultuur geworden om „exact” aan te geven waar en wanneer deze arbeidsplaatsen tot stand zullen komen. D'66 is zich te bewust van de huidige economische onzekerheden om nu met beloften te komen. We willen wel aangeven wat we met de huidige kennis mogelijk en wenselijk achten op het gebied van scheppen en verdelen van werk. Via het in IV te schetsen sociaal-economisch beleid zouden er t/m 1985 door herstel van de marktsector en door het scheppen van nieuwe banen in nieuwe of vernieuwde bedrijven bij een zeer optimistische schatting 100.000 volle banen bij of terug kunnen komen. Dat betekent tevens dat er een gigantisch tekort aan arbeidsplaatsen dreigt te ontstaan, dat naar de opvatting van D'66 klemmend vraagt om haast te maken met:

- de bevordering van deeltijdarbeid;
- de verkorting van de arbeidsduur langs collectieve weg;
- uitbreiding van de kwartaire sector in activiteiten die maatschappelijk nut afwerpen;
- verhoging van het woningbouwprogramma;
- de uitvoering van het jeugdwerkplan;
- het verruimen van de mogelijkheden tot het verrichten van activiteiten van maatschappelijk belang buiten de beroepssfeer door uitkeringsgerechtigden;
- toestemming om met behoud van uitkering een opleiding te volgen als uitzicht op passend werk ontbreekt.

III-b: De energieschaarste

De westerse economie en onze huidige levensstijl zijn nog steeds gebaseerd op de achterhaalde veronderstelling van onbeperkte beschikbaarheid van goedkope energie. Daartegenover staat de nu langzamerhand in bredere kringen doordringende realiteit van de schaarste en eindigheid van energiebronnen die kunnen worden aangeboord zonder ernstige gevolgen voor milieu en maatschappij. In Nederland is het energieprobleem lang verdoezeld en door grote groepen zelfs weggewuifd, door de beschikbaarheid van aardgas. Mede daardoor bevinden we ons in de situatie dat acute tekorten en abrupte wijzigingen in het voorzieningspatroon van energie zouden kunnen leiden tot ernstige maatschappelijke schade. Bovendien is de gehele energiesituatie vol onzekerheden, zowel wat betreft de feitelijke voorraden winbare fossiele brandstoffen, als wat betreft de prijs daarvan. Grote onzekerheden bestaan er ook over de gevolgen voor het milieu en voor onze veiligheid, vooral bij gebruik van kernenergie, maar ook bij ondoordacht en massaal gebruik van steenkool. In het verleden is het beleid vooral gericht geweest op vergroting van het energieaanbod; beperking van de vraag naar energie door doelmatiger gebruik heeft te weinig in de belangstelling gestaan. Ook de mogelijkheden voor innovatie in energietechnologie zijn onvoldoende benut, door een slechte aansluiting van energiebeleid op industriebeleid en omgekeerd. We willen het energiebeleid daarom baseren op de volgende overwegingen.

- Het meeste effect voor het op peil houden van onze energievoorziening kan bereikt worden door een doelgericht en strak beleid van doelmatig energieverbruik.
- Voor de komende 25 jaar blijven olie en gas onze belangrijkste energiebronnen.

- Daarnaast is er, mits onder goede milieucondities, een toenemende inzet van steenkool mogelijk. Vanwege de diverse aan kernenergie verbonden problemen wordt, zolang daarvoor geen verantwoorde oplossing in zicht is, kernenergie door ons als onaanvaardbaar beschouwd.
- Eveneens kunnen op middellange termijn resultaten verwacht worden van duurzame energiebronnen, die met steun van de MIP voortvarend ontwikkeld moeten worden.

Doelmatig energieverbruik

Het doelmatig verbruik van energie vormt de pijler van het beleid dat wij voorstaan. In onze ogen is het mogelijk, de totale energievraag tot 2000 op het huidige peil te houden. De groei van de produktie zal daarbij worden gecompenseerd door de vergrote doelmatigheid van het verbruik en door een relatief sterke groei van produktie, waarbij weinig energie wordt verbruikt.

De structuur van de energievoorziening zal toegesneden moeten worden op bevordering van doelmatig energieverbruik. Onder andere dienen nutsbedrijven zich op dit terrein actiever te bewegen, door middel van advisering en door investering in doelmatig verbruik bij de energieconsument (Isotheek-systeem).

Warmte/krachtkoppeling dient sterk te worden gestimuleerd, mede door deelname van nutsbedrijven. Bestaan de stimulansen voor investeren in doelmatig verbruik en voor isolatie moeten blijven bestaan. De overheid dient in eigen huis doelmatig verbruik krachtig te bevorderen. Verder dient doelmatig verbruik te worden bevorderd door energie-informatieve etikettering en verschuiving van particulier naar openbaar vervoer.

Duurzame energiebronnen

Voor de toekomst van de energievoorziening op langere termijn is het stimuleren van duurzame energiebronnen nu van groot belang. Met name windenergie (zowel groot- als kleinschalig) moet nu voortvarend worden aangepakt. Met spoed dient een demonstratieproject grootschalige windenergie te worden gebouwd.

Belemmeringen door regels en verordeningen voor windenergie en andere duurzame bronnen moeten worden opgeheven. De industrie moet worden gestimuleerd om duurzame energie actief ter hand te nemen, o.a. via de MIP. Naast wind moeten als duurzame bronnen vooral passieve zonne-energie en bio-energie worden gestimuleerd; de eerste door actieve voorlichting aan architecten, en waar nodig het ontwikkelen van nieuwe bouwwijzen, de tweede door demonstratieprojecten met biogasinstallaties en verbranden van afvalhout.

Olie en gas

Binnen de grenzen van het Plan van gasafzet kan het gebruik van aardgas tijdelijk worden gestimuleerd, mits dat gas voornamelijk wordt gebruikt voor stimulering van warmte/krachtkoppeling. Door de gasprijzen voor zeer grote verbruikers iets te verlagen kan lastenverlichting voor de grote bedrijven worden verkregen, totdat deze op steenkool kunnen overschakelen.

Steenkool

Het stoken van steenkool moet worden bevorderd maar binnen de grenzen van een goed milieubeleid. In verband daarmee moet de herinvoering van steenkool niet worden overhaast, om de ontwikkeling van schone technieken mogelijk te maken. Onze prioriteit ligt eerst bij het stoken van steenkool in de industrie met nieuwe, schone technieken, daarna bij ombouw van bestaande elektriciteitscentrales naar steenkool, en pas wanneer deze beide opties nog ruimte laten, nieuwbouw van kolencentrales. Centrales moeten van goede rookgaszuivering worden voorzien.

Kernenergie

De aan de toepassing van kernenergie verbonden problemen zijn nog verre van opgelost. Weinig is bekend van de effecten op langere termijn van de zgn. „lagere stralingsdoses”, waaraan werkers in en omwonenden van kerncentrales blootstaan. Voor verwerking en opslag van radioactief afval zijn nog geen deugdelijke oplossingen aangedragen. Uitbreiding van het nucleaire potentieel (door verspreiding van splijtbaar materiaal,

gevoelige technologieën of kennis daarover) kan grote risico's inhouden voor de vrede (zie hfdst. VI) Harde bescherming van de kwetsbare centrales kan leiden tot het afglijden naar een politiestaat. Dat alles in overweging genomen, zijn wij van mening dat voor Nederland aan verdere toepassing van kernenergie en uitbreiding daarvan niet gedacht kan worden. Ook op Europees gebied moeten we onze buurlanden in de ruimste zin tot de grootst mogelijke terughoudendheid trachten te bewegen. Op grond van het feit dat voor het thans geproduceerde afval geen afdoende oplossing bestaat, daarbij in overweging nemend dat D'66 de huidige opwerkingscontracten met Cogema en BNFC afkeurt, dienen de bestaande kernenergiecentrales te Borssele en Dodewaard zo spoedig mogelijk te worden stilgelegd. D'66 zal in de BMD als haar mening uitdragen dat de kerncentrales gesloten dienen te blijven, tenzij er voor de aan deze centrales verbonden afval- en veiligheidsproblematiek toereikende oplossingen te vinden zouden zijn.

De kosten van sluiting dienen voor rekening van de nationale overheid te worden gebracht, evenals de gevolgen van lopende contracten die op basis van kernenergie zijn afgesloten.

De aan het gebruik van plutonium verbonden gevaren en te grote onzekerheden t.a.v. de „haalbaarheid” van snelle kweekreactoren zijn zodanig dat Nederland van verdere medewerking aan de ontwikkeling van snelle reactoren en van opwerking dient af te zien. Nederland moet er naar streven dat de opwerkingsfabrieken in Cap la Hague en Windscale onder controle van het IAEA komen. Verrijkt uranium kan vanuit Almelo naar onze opvatting alleen uitgevoerd worden naar landen die het „Non-proliferatieverdrag” en het Verdrag van Londen hebben ondertekend (zie VI). De betekenis van kernfusie als eventuele toekomstige optie op de lange termijn zal uit voortgezet onderzoek, waarin ook Nederland actief moet blijven, dienen te blijken.

III-c: Het schaarse gezonde milieu

1. Doelstellingen

Alleen al op het punt van milieuhygiëne – het „schoonmaken” van bodem, water en lucht, en het tegengaan van hinder – zijn de bedreigingen nog steeds veelvuldig. En dat is nog maar een deel van het totale probleem. Want het gaat ons om milieubeheer in ruime zin, dat o.a. de verantwoordelijkheid voor externe veiligheid en milieuvreemde stoffen omvat, recht kan doen aan de wisselwerking tussen de verschillende bestanddelen van het milieu en aan de waarden van natuur en landschap. Milieubeheer en natuur- en landschapsbescherming omvatten volgens D'66 gezamenlijk de kardinale taak van het leefbaar maken en houden van de wereld om ons heen. Daarbij gelden drie doelstellingen:

- het waarborgen van een goede leefomgevingskwaliteit als voorwaarde voor ieders individuele gezondheid.
  - verantwoordelijkheid voor het instandhouden en zorgvuldig beheren van ecosystemen, natuurgebieden en landschappelijke waarden, niet alleen vanwege ons aller belang daarbij, maar ook uit respect voor de omgeving als waarde in zichzelf.
  - het veiligstellen van de kans op menswaardig overleven ook voor toekomstige generaties.
- Dit brengt met zich mee dat aan alle activiteiten de eis van ecologische inpasbaarheid moet worden gesteld. Naast nog noodzakelijke sanering heeft preventie de hoogste prioriteit. Alle onderdelen van het milieubeleid moeten daarom gericht zijn op:
- het voorkomen van verdere aantasting en het terugdringen/herstellen van reeds veroorzaakte schade.
  - het ontwikkelen, stimuleren en toepassen van milieuvriendelijker alternatieven.
  - doeltreffend en zuinig omgaan met energie en grondstoffen, delfstoffen, drink- en industriewater, en bevorderen van hergebruik.
  - rekening houden met de draagkracht van het milieu, tegengaan van functieverlies van de omgeving en behoud van ecologische verscheidenheid.
  - gezondheidsbescherming en externe veiligheid.

- het respecteren en veiligstellen van de waarden van natuur en landschap.

Vanuit deze doelstellingen blijft de zorg om en de zorg voor het milieu als een groene draad door de beleidsbepaling van D'66 lopen. Het is nu meer dan ooit geboden die lijn met kracht door te zetten, omdat een verantwoord milieubeleid niet alleen telt als het voor de wind gaat, maar een voortdurende noodzaak is.

2. Milieubeleid en overig beleid

Effectief milieubeleid vergt het toetsen van alle activiteiten - ook die van de overheid zelf - op hun gevolgen voor de omgeving. Dat geeft een breed scala aan beleidspunten op velerlei gebied, variërend van binnensteden tot natuurgebieden, van consumentengedrag tot industriebeleid. Daarom moet het milieubeleid ook voldoende kunnen doorwerken in het overig beleid, dat zich vanuit andere invalshoeken bezighoudt met al die activiteiten die het milieu kunnen beïnvloeden. Zo moet het totaalbeleid voor verkeer en vervoer milieuvriendelijk zijn. (zie IIIc)

Het energiebeleid moet worden afgesteld op de draagkracht van het milieu (zie IIIc, De energieschaarste). Zorgvuldig omgevingsbeheer vraagt om precieze afstemming van het ruimtelijke-orderingbeleid en het landbouwbeleid op het milieubeleid (zie IIId en IV). De samenhang in het milieubeleid moet vorm krijgen in concrete verbetering van de integratie in het totale overheidsbeleid. Bij eventuele herverdeling van beleidsgebieden moet milieubeleid als volwaardig beleids-terrein blijven gelden.

3. Milieu en economie; financiële aspecten

Milieubeheer is investeren in de toekomst, ook in economisch opzicht. Milieu- of landschapsaantasting nu komt ons straks duur te staan, met op de rekening naast onherstelbare schade en verlies, een hoge post voor dan onvermijdelijke maatregelen om te redden wat er te redden valt.

Het overheidsbeleid moet niet uitgaan van een schijntegenstelling: milieu -of werkgelegenheid, maar gericht zijn op werk in én ten behoeve van een schoon milieu en een veilige en leefbare omgeving. Het vernieuwend structuurbeleid (zie IV) zal gericht dienen te zijn op selectie van hoogwaardige schone specialismen, waarbij de overheid met name de „milieu-industrie” - die moet inspielen op de markt voor schonere processen, zuiveringsmethoden, recycling, etc. - moet stimuleren. Het realiseren van mogelijkheden op het vlak van preventief toepassen van schone technologie moet een belangrijke rol spelen in het beleid voor industriële vernieuwing en werkgelegenheid; dit laatste moet uitvoering van milieugerichte werkgelegenheidsprojecten omvatten.

Er moet een algemeen milieuschadefonds voor vergoedingen aan door vervuiling gedupeerden komen. Het principe „de vervuiler betaalt” moet blijven gelden als een grondslag voor heffingen ter medefinanciering van milieumaatregelen, naast een behoorlijke bijdrage uit de algemene middelen. (Dit principe houdt ook in: geen doorberekening van milieukosten in de prijscompensatie). Betalen is geen vrijbrief voor vervuilen. Samen met een sluitend stelsel van verbalen, normen en voorwaarden moet het heffingenbeleid, m.n. preventie en bronbestrijding bevorderen. De kosten van reële milieuvorzieningen moeten worden beschouwd als normale produktiekosten; in bijzondere omstandigheden en daardoor onevenredig hoge kosten en bij sanering van milieuhinderlijke bedrijven is er aanleiding voor financiële steun van overheidszijde.

De in gang gezette verbetering van overzichtelijkheid en hanteerbaarheid van voorschriften en regels moet worden voortgezet (zie par. 4).

4. Bestuur en Wetgeving: integratie beleid en burger

Op het vlak van bestuurlijke organisatie en bestuurlijk instrumentarium zijn vooral de volgende punten van belang:

- een versterkt ministerie van Milieuzaken en Volksgezondheid dat de primaire verantwoordelijkheid draagt voor alle rechtstreeks tot het milieubeleid te rekenen zaken.

- versterking van de coördinerende bevoegdheden van de minister van Milieuzaken en Volksgezondheid.

- verbetering van samenhang tussen de onderdelen van het milieubeleid zowel als van de doorwerking in het overig beleid door vaststelling en uitvoering van het project integratieplan milieubeleid.

- bundeling en stroomlijning van de wetgeving, o.a. door uitbouw van de Wet algemene bepalingen milieuhygiëne tot een basiswet voor het milieubeleid.

- zo snel en volledig mogelijk invoeren van milieu-effect-rapportage (MER) voor potentiële aantastingen van natuur, milieu en landschap, met onafhankelijke toetsing.

- de uitvoering van het interim-beleid van de milieu-effect-rapportage voor potentiële aantastingen van natuur, milieu en landschap met onafhankelijke toetsing, waarmee de volledige invoering van de MER kan worden onderbouwd.

- sanering van het vergunningenstelsel tot één milieuvergunning.

- overkoepeling van gemeentelijke en provinciale milieuplannen door een gecoördineerd landelijk milieuplan (integrale voortschrijdende meerjarenplanning).

- verbetering van de nalevingscontrole (toezicht en sancties).

- versterking van hinderwetbeleid en sanering van milieuhinderlijke bedrijven.

Betrokkenheid van de burger bij het milieubeleid brengt voor ons onder meer met zich mee: mogelijkheid van inspraak in een vroeg voorbereidend stadium van de besluitvorming; ruime beroepsmogelijkheid, gekoppeld aan sterke vereenvoudiging en versnelling van beroepsprocedures; meer mogelijkheden voor de consument (beleid in samenwerking met een bewust consumentengedrag), o.a. door invoering van een „milieukeur” en bevorderen van de verkrijgbaarheid van milieuvriendelijke producten; versterking van milieu-educatie in de ruimste zin zowel als van gericht vakonderwijs en onderzoek op het gebied van milieubeheer.

5. Onderdelen van milieubeleid

5.1 Waterbeheer

Verontreiniging van het oppervlaktewater moet consequent tegengegaan worden, o.a. door strenge lozingsvoorschriften, preventieve zuivering aan de bron, versnelde bouw van zuiveringsinstallaties met derde trap en fosfaatloze wasmiddelen, snelle opstelling van een waterkwaliteitsplanwet, verbod, resp. terugdringing vervuiling van Noordzee en Waddenzee; schadelijke lozingen moeten worden teruggedrongen (Wet verontreiniging Noordzee), een samenhangend Noordzeebeleid op basis van de Nota Noordzee moet snel concreet worden ingevuld. Zie ook onder: Internationaal milieubeleid. De Grondwaterwet moet zo spoedig mogelijk in werking treden en benut worden voor de beperking van het grondwatergebruik.

5.2 Luchtverontreiniging

Ook de luchtverontreiniging vereist voortgaande maatregelen: bijsturen van verontreinigende activiteiten (industrie, energie, verkeer); voorschriften voor zuivering volgens de best bestaande technieken; het ontwikkelen en verplicht stellen van schonere processen en bronbestrijding, handhaving van het plafond van 500.000 ton/jaar aan zwaveldioxideverontreiniging; ontwikkeling van een NO_x-bestrijdingsbeleid; tegengaan van stof- en roetmissies; voorrang voor het ontwikkelen van schone kolentechnologie en betere verbrandingstechnieken; handhaving van de milieuvorwaarden van de Kolennota; koleninzet en omschakeling van gas op olie alleen met toepassing van maximale reinigingstechniek; tegengaan van spuitbussen met schadelijke drijfgassen; verlagen loodgehalte benzine.

5.3 Geluidhinder

Alle geluidhinder, ook die van vliegtuigen, dient onder de Wet geluidhinder te vallen. Bij burger- en militaire luchthavens moeten vluchtschema's, aantal vliegbewegingen en toelating van het soort vliegtuigen aangepast worden aan de geluidhindereisen. Alle natuurgebieden dienen als stiltegebieden actief beschermd te worden.

Auto's, apparaten enz. moeten aan strengere geluidsvoorschriften gaan voldoen. De uit een oogpunt van energiebesparing gewenste isolatie in de bouw dient te worden gecombineerd met geluidsisolatie.

5.4 Bodembescherming en -sanering

Strikte bescherming van bodem en grondwater onder meer door versterking, snelle totstandkoming en uitvoering van de ontwerp-Wet bodembescherming is geboden om nieuwe ellende te voorkomen. Vooruitlopend op de wet moet een effectief interimbeleid worden gevoerd. Ook versterking en goede uitvoering van de Wet chemische afvalstoffen moeten nieuwe verontreiniging helpen voorkomen. (zie ook 5.5) Voor de helaas noodzakelijke, omvangrijke taak van bodemsanering (op basis van de Interimwet bodemsanering) zullen de komende jaren voldoende financiële middelen moeten worden veiliggesteld om een voortvarende aanpak te garanderen.

5.5 Afval

5.5.1 Chemisch afval

Niet-verwerkbaar chemisch afval moet onder een preventief beleid vallen, erop gericht dat processen waarbij dit afval ontstaat, worden gewijzigd of stopgezet. Ook wanneer het economisch (nog) niet interessant is, moet terugwinning van herwinbare stoffen ter hand worden genomen.

De Wet chemische afvalstoffen moet worden versterkt (o.a. met verplichte registratie van de gang van het afval van ontstaan tot verwerking.). Verder is o.m. nodig voldoende mankracht voor stelselmatig preventief toezicht, verzwareing van sancties, verlenging van verjaringstermijn. Er moet een totaal-opzet komen voor de toekomstige verwerking van chemisch afval, met zekerstelling van toereikende verwerkings- en opslagcapaciteit, goede controle op afgifte en transport en voldoende mogelijkheden voor de overheid om een verantwoordelijke gang van zaken te waarborgen. De kosten van verwijdering en verwerking moeten door de producent van het afval worden gedragen.

5.5.2 Stedelijk afval

Eerste doel van het afvalbeleid is het terugdringen van verspilling en voorkomen dat afval ontstaat. Daarvoor is o.a. nodig tegengaan van wegwerpartikelen en overtollige verpakkingen, opnieuw invoeren van statiegeld, inzamelen van glasverpakking en blik, gebruik van kringlooppapier, een langere levensduur van duurzame consumptiegoederen (met steun voor reparatiebedrijven, zie ook IV) en hergebruikswinkels, allerlei vormen van gescheiden inzameling en hergebruik, sterke uitbouw en recyclingsmogelijkheden.

5.5.3 Diversen

Er moet een heffing komen op autowrakken, ten behoeve van uitvoering van provinciale autowrakkenplannen. Aan berging van baggerspecie, verontreinigd slib uit havens en rivieren, moeten hoge eisen worden gesteld. Verantwoorde verwerkingsmogelijkheden voor kolenafval is een randvoorwaarde.

Er moet een landelijk plan komen voor beperking van winning van oppervlaktedelfstoffen (zand, grind, mergel) tot de minst kwetsbare gebieden, in samenhang met terugdringing van het gebruik door hergebruik en productie van alternatieve materialen uit afvalstoffen (havenslib, vliegas van centrales).

Er moet een statiegeldregeling komen voor batterijen ter recycling.

5.6 Milieugevaarlijke stoffen

Er moet (in het kader van de ontwerp-wet Milieugevaarlijke stoffen) op basis van „omkering van de bewijslast” een preventief toelatingsbeleid voor milieuvreemde chemische stoffen komen; schadelijke bestrijdingsmiddelen (zie ook onder Landbouw) en onnodige additieven moeten worden teruggedrongen. De blootstelling van werknemers aan kankerverwekkende stoffen kan sterk omlaag, evenals de aanwezigheid van kankerverwekkende stoffen in voedingsmiddelen en produkten als sigaretten. Een beleidsnota en een indicatief meerjarenprogramma zouden hiervoor moeten worden opgesteld.

5.7 Externe veiligheid

Milieu- en gezondheidsbescherming, veiligheid en ar-

beidsomstandigheden moeten beter op elkaar worden afgestemd. Daarbij gelden productieprocessen en produkten pas als aanvaardbaar wanneer het ontbreken van onevenredige risico's of schadelijke effecten aannemelijk is gemaakt.

Er moet een samenhangend beleid op het gebied van de externe veiligheid worden ontwikkeld, waarin o.a. beoordeling van grote, risicodragende projecten en de gehele keten van aanvoer/productie/vervoer en gebruik van gevaarlijke stoffen (o.a. LPG) een plaats krijgen.

6. Natuur- en landschapsbescherming

Behoud, herstel en ontwikkeling van natuur en landschap moet als beleidsdoel een volwaardige plaats krijgen bij beheer en gebruik van de niet-bebouwde omgeving. Dit moet onder meer tot uitwerking komen bij landinrichting, recreatiebeleid, beheersovereenkomsten, uitvoering Nota nationale landschapsparke, aanwijzingen tot beschermd natuurgebied en herziening van de Natuurbeschermingswet, en het verstedelijkingsbeleid (zie ook de hfdst. Ruimtelijke Ordening en Landbouw). D'66 wijst verdere aantasting van waardevolle, onvervangbare gebieden af. Het gaat daarbij onder meer om: Markermeer (geen inpoldering tot Markerwaard), Naardermeer, Oosterschelde (zorgvuldig beheer), Waddengebied en Eems-Dollardgebied (wettelijke vastlegging onverkorte bescherming: geen gas- of olieboringen, geen inpolderingen), Veluwe (beheer als één gebied), plateau van Margraten (geen afgraving voor mergelwinning), Biesbos, Lauwersmeer (geen militair oefenterrein), Oostvaardersplassen.

7. Internationaal milieubeleid

Milieu-aantasting stoort zich niet aan grenzen, dus moet milieubeheer ook internationaal meetellen. Zie daarvoor het Europees programma. Enkele belangrijke onderdelen van het milieubeleid in internationaal verband zijn: instemming met de World Conservation Strategy en uitbouw en versterking van het UN Environmental Program; rekening houden met ecologische criteria bij ontwikkelingsprojecten; een beheersplan voor de Noordzee en krachtig bestrijden van zeeverontreiniging: geen dumping of verbranding op zee van schadelijk afval, tegengaan van illegale olielozingen, preventie en rampenorganisatie m.b.t. tankerongelukken; terugdringen van lozingen via rivieren; tijdiger uitwerking in het nationale beleid van verplichtingen uit EG-milieurichtlijnen; prioriteit voor uitvoering van de Rijnverdragen in eigen land en te komen tot een internationaal beheersplan voor de Maas; het instellen van internationale autoriteiten voor kwalitatief waterbeheer; aanwijzing van beschermde Europese natuurgebieden, met harmonisatie van inspraak, milieu-effect-rapportage en vestigingsvoorschriften en bestrijding van grensoverschrijdende luchtverontreiniging, tegengaan van export van vervuilende processen en schadelijke produkten naar derde landen; milieubescherming als volwaardige doelstelling in het EG-verdrag.

III-d: De schaarse ruimte

In een klein land met een hoge bevolkingsdichtheid is de ordening van het gebruik van de beperkte ruimte een levensbelang. De daarbij onvermijdelijke belangenconflicten moeten door weloverwogen keuzes worden opgelost. Dit moet gebeuren op basis van democratische procedures: duidelijk, openbaar, controleerbaar. Alleen een r.o.-beleid dat milieuvriendelijk is en zuinig omspringt met open ruimte (zie III-c), dat gericht is op energiebesparing (zie III-h) en de eisen die een optimaal gebruik van het openbaar vervoer stelt (bereikbaarheid!), kan de burgers goede ontplooiingsmogelijkheden bieden en heeft toekomstwaarde. Het huidige beleid terzake voldoet geenszins aan de eisen en het dient dan ook omgebogen te worden via een nieuwe (echte) *verstedelijkingsnota*, inclusief het scheppen en/of versterken van de instrumenten om de beleidsombuigingen ook te kunnen realiseren. Hoofdpunten van deze nota zullen moeten zijn:

- Concentratie en integratie van wonen, werken en voorzieningen. Dit komt het voorzieningspeil ten

- goede en maakt reisafstanden korter. Bovendien worden hierdoor de mogelijkheden vergroot voor ouders met huishoudelijke en verzorgende taken om werk thuis en buitenshuis te combineren. Tegelijkertijd worden het langzaam verkeer en het openbaar vervoer bevorderd, waardoor het ruimtevretend en milieubelastend particulier vervoer wordt teruggedrongen.
- Herstel van de steden. Voorkeur voor verdichten boven uitbreiden van het stedelijk gebied. Liever kleine uitbreidingsplannen aansluitend op het bestaande stadsgebied, dan nieuwe grote bouwlocaties; bouwen in hogere dichtheden dan nu in het algemeen het geval is.
  - Tegengaan van suburbanisatie en terugdringen van de overloop, aangezien die teveel ruimte, energie en geld kosten en zeer ongunstige sociale effecten met zich meebrengen.
  - De ontwikkeling van Almere en Lelystad als nieuwe steden op nieuw land, zal voorlopig nog een zekere overloop rechtvaardigen. Binnen het vernieuwend structuurbeleid (zie IV) dient er ook naar gestreefd te worden, deze nieuwe steden passende eigen werkgelegenheid te geven.
  - Hoge prioriteit voor stadsvernieuwing, waarbij aantrekkelijk en in hoge dichtheden dient te worden gebouwd.
  - Handhaving en vergroting van het eigen voorzieningenniveau in kleine steden en dorpen. Dit mag geen aanleiding zijn voor nieuwe suburbanisatie.
  - Zorgvuldige inrichting van stedelijke randzones, als buffers tussen bebouwde kom en landelijk gebied.
  - Versterking van de historische structuur van binnensteden, door aanwijzing van beschermde stadsgezichten en een ruimer monumentenbeleid.

R.O.-Procedures

In het huidige ruimtelijke-ordeningsbeleid zijn er teveel regels, waarbij teveel instanties betrokken zijn. Er is weinig coördinatie en de procedures zijn te lang. Daardoor is het beleid niet helder en ineffectief en wordt veel creativiteit in de kiem gesmoord. Er is een overvloed aan ontoereikende, verkeerde of zelfs niet gebruikte instrumenten en herbezinning en reorganisatie zijn dan ook dringend geboden. Dit geldt vooral voor het ruimtelijk beleid ten aanzien van de volkshuisvesting.

Schaarse ruimte en vervoer

Verkeer en vervoer van personen en goederen zijn mede bepalend voor de welvaart van het land en de individuele vrijheid van de bewoners. Een goed vervoersbeleid moet dit voordeel afwegen tegen de nadelen als ruimtebeslag, energieverbruik en milieubelasting. Wij menen dat de conclusie daaruit is, dat er prioriteit gegeven dient te worden aan de minst belastende transportmiddelen; openbaar vervoer en langzaam verkeer.

Dat vergt de volgende maatregelen:

- Grote terughoudendheid inzake aanleg van nieuwe snelwegen.
- Onaantrekkelijk maken van lang parkeren in de binnensteden.
- Afremmen van het overmatig autogebruik door indirecte wegenbelasting als heffing op motorbrandstof bij gelijktijdige vermindering van de heffing op de auto, met nader uit te werken compensatieregelingen voor het beroepsvervoer.
- Bevordering van het langzaam verkeer, door aanleg van fietspaden in en buiten de steden, oversteekplaatsen, voetgangers- en fietstunnels en dergelijke.
- Verbeteren openbaar vervoer door:
  - het oplossen van knelpunten en aanleggen nieuwe voorzieningen.
  - stimuleren OV-gebruik in woon-werkverkeer;
  - de uitbreiding van de mogelijkheden tot het meenemen van de fiets (als belangrijk verlengstuk van de openbare vervoersmogelijkheden) in treinen en streekbussen;
  - het stimuleren en financieren door centrale overheid van doorstromingsmaatregelen voor tram- en busverkeer, Parkeer- en Reisfaciliteiten bij stations en veilige fiets- en looproutes naar stations en tenslotte

door organisatorische, tarifaire en wettelijke aanpassingen van het taxivervoer.

- In de steden, moet behalve op doorgaande routes, het langzaam verkeer erkend worden als verkeerssoort met de meeste/eerste rechten. Dit moet tot uitdrukking komen in bijv. routing, verkeerslichtafstelling, voorrangregeling, etc. Dit kan middels het landelijke beleid worden bevorderd.
- Een beleid ten aanzien van het goederenvervoer sterk mede bepaald door het economische belang ervan. Een dergelijk beleid moet zijn gebaseerd op het voeren van een sturend beleid dat, ook in Europees verband, een duidelijke samenhang vertoont tussen de verschillende vervoerstakken. Voorts moet gezorgd worden voor gelijke basisvoorwaarden waaronder de verschillende vervoerstakken kunnen functioneren (beloningssystemen, financiering en doorberekening infrastructuur). D'66 wil ook met aanloopsubsidies het gecombineerd vervoer stimuleren.
- Voorts is er dringend behoefte aan een nationaal (zee) havenbeleid ter voorkoming van maatschappelijke verspilling; uitbreiding van de massagoedoverslagmogelijkheden in de IJmond wijst D'66 af, maar wel dient het sluizencomplex in het Noordzeekanaal te worden verbeterd.

Verkeersveiligheid

De onveiligheid van het verkeer is een permanente bedreiging voor iedereen en daarnaast ook nog een negatieve economische factor van belang. Vergroting van de verkeersveiligheid dient dus een continue beleidsprioriteit te blijven. Instrumenten voor dit beleid zijn voortdurende verkeerseducatie, periodieke autokeuring, scheiding van verkeerssoorten en dus grotere veiligheid voor het langzaam verkeer, en een snelheidsregime dat niet dogmatisch maar effectvol is aangepast aan plaatselijke situaties.

Vaarwegen

Stimulering van het vervoer te water heeft ook consequenties voor het vaarwegenbeleid. De Nederlandse vaarwegen hebben niet alleen een vervoersfunctie, maar ook een recreatieve, terwijl hun belang voor de waterhuishouding onschatbaar is. Het beleid moet dan ook op deze drievoudige functie afgestemd worden. Vaarwegenbeleid is een onderdeel van de ruimtelijke ordening. Zo dient voorkomen te worden dat min of meer in onbruik geraakte waterverbindingen onbevaarbaar worden gemaakt door aanleg van lage, vaste bruggen, zodat heropening ervan in het kader van een vernieuwend vaarwegenbeleid geblokkeerd raakt. Met name in Noord-Brabant en Limburg moet de verbetering van vaarwegen kordaat ter hand worden genomen. Ook moet worden gezocht naar een snelle oplossing van de problemen op de scheepvaartverbindingen tussen de grote steden. Het tekort aan ligplaatsen met bijbehorende voorzieningen is zowel voor de beroeps- als voor de recreatieve vaart groot. Het beleid dient hierin te voorzien. Het vervoer over water van gevaarlijke stoffen neemt nog steeds toe, een hieraan aangepaste wetgeving blijft uit, het risico is onaanvaardbaar geworden. Binnen het milieubeleid (zie III-c) moet wetsherziening hier snel ter hand genomen worden.

Schaarse grond

Grond is schaars, beheersing van de grondprijzen is noodzakelijk om te voorkomen dat alleen de financieel meest draagkrachtigen nog grond in handen krijgen. Het door de Tweede Kamer aangenomen wetsontwerp Agrarisch grondverkeer is hiertoe ontoereikend, omdat ontduiking mogelijk blijft. Er zal slechts sprake kunnen zijn van een werkelijke beheersing, als er geen directe band tussen verkoper en koper van de grond bestaat. Om dat te bereiken zullen vrijkomende gronden door een onafhankelijke instantie moeten worden toegewezen. Voorrang zal daarbij verleend moeten worden aan die landbouwbedrijven, die voor hun voortbestaan vrijkomende grond het dringendst nodig hebben. Zowel toewijzingsgronden als prijsvaststelling dienen te berusten op objectieve en controleerbare normen. Bij onteigening van gronden dient de prijs bepaald te worden op basis

van de vervangingswaarde, d.w.z. de prijs die geldt voor vergelijkbare grond elders, met dezelfde gebruiksmogelijkheden. Bedoelde interventie-instantie dient aan deskundige en democratische eisen te voldoen. Soortgelijke interventie achten wij onnodig bij de verkoop van niet-landbouwgronden. Wel is ook daar prijsbeheersing gewenst, vooral voor gronden binnen de bebouwde kom, die de gemeenten willen verwerven. We denken hierbij eveneens aan prijsvaststelling op basis van vervangingswaarde. De onteigeningswet zal in die zin moeten worden gewijzigd. Ook zal de vereenvoudiging van de onteigeningsprocedure hierbij moeten worden geregeld, ter wille van de uitvoerbaarheid van het ruimtelijke-ordningsbeleid.

Erfpacht

Harmonisatie van het gemeentelijk gronduitgiftebeleid is van groot belang. In de meeste gevallen zal erfpacht de voorkeur moeten hebben boven verkoop. De voordelen van erfpacht moeten nog worden vergroot door tenminste regionale afstemming van gemeentelijke erfpachtvoorwaarden. Onze voorkeur gaat uit naar de zgn. „eeuwigdurende erfpacht” in plaats van de nu nog vaak voor beperkte tijd aangegane overeenkomsten. Tussentijdse beëindiging van erfpachtovereenkomsten, voor wettig vastgestelde bestemmingswijziging moet altijd aan de gemeenten voorbehouden blijven, waartegenover de plicht van de gemeenten dient te staan om bij beëindiging schadevergoeding te betalen voor de op de grond aanwezige opstallen.

Raamwet erfpachtvoorwaarden

In een nieuwe Raamwet erfpacht dienen de volgende spelregels vastgelegd te worden:

- duur erfpacht (onbeperkt als regel)
- opstalvergoeding bij beëindiging door de gemeente
- vaststellen periodieke herziening
- regeling afkoop erfpachtcanon
- overige vergoedingen bij beëindiging
- geschillenregeling

Daarnaast dient de wet regels te stellen die oneigenlijk gebruik van erfpachtovereenkomsten (het opnemen van oneigenlijke voorwaarden), onmogelijk maken.

Monumentenzorg

Herstel en bescherming van de nog overgebleven historische bebouwing en stedenbouwkundige structuren die het meest toegankelijke nationale cultuurbezit vormen, is niet alleen van essentieel belang om de stads- en dorpskernen kleinschalig en voor de bewoners aantrekkelijk te houden, maar is ook in economisch opzicht belangrijk i.v.m. toerisme.

Hierbij is niet alleen een rijksbeleid, maar ook een gemeente- en provinciaal beleid aan de orde. Dit leidt er o.a. toe, dat D'66 de fiscale aftrekmogelijkheden van onderhoudskosten voor rijksmonumenten ook wil bieden voor door de gemeente of provincie aangewezen monumenten.

III-e: De schaarste aan woningen

Iedereen vanaf 18 jaar heeft recht op zelfstandige woonruimte. Een behoorlijke woning vormt voor iedereen een eerste levensbehoefte. Nederland kent een onaanvaardbare, selectieve woningnood: voor de meest kwetsbaren, de minst draagkrachtigen en de jongeren zijn er onvoldoende woningen. Het beleid zal daarom moeten worden gericht op het instandhouden en de verbetering van de bestaande woningvoorraad, een rechtvaardige verdeling daarvan en verbetering van de woonomgeving.

Democratisch beheer

Wij staan een democratisering van het woningbeheer voor door invoering van verschillende vormen van bewonerszelfbestuur. Een uitwerking daarvan vindt u in hoofdstuk II onder Democratisering.

Afgestemd bouwprogramma

Er moet worden gestreefd naar verhoging van de totale inspanningen voor de volkshuisvesting met betrekking tot nieuwbouw, woningverbetering en groot onderhoud. Op grond van de noodzaak tot verbetering en instandhouding van de bestaande voorraad, dient daarbij een belangrijke verschuiving plaats te vinden in de richting

van woningverbeteringsprogramma's. Bestrijding van verkrotting en behoud van voldoende betaalbare huizen vraagt tevens sterke nadruk op grote onderhoudsbeurten (inclusief herstel van bouwgebreken) gecombineerd met beperkte geriefsverbeteringen.

Het bouwprogramma dient zich te richten op de tekorten in de woningvoorraad en deze tekorten terug te dringen. Dat betekent: extra inspanningen in de grote bevolkingscentra, meer bejaardenwoningen en woningen voor alleenstaanden, gehandicapten, onvoldedige gezinnen en personen of groepen met bijzondere woonbehoeften. Bijzondere woonvormen (woonschepen, woonwagens) behoren daarbij aanvaard te worden. De eigen creativiteit in het wonen moet worden bevorderd, evenals experimenten die zijn gericht op een grotere variatie in woonvormen en woonmilieu.

Stadsvernieuwing

In het beleid dient stadsvernieuwing voorrang te krijgen (zie ook III-d). In steden en dorpen moet de verscheidenheid van functies worden behouden of hersteld. De woonruimte behoort gerealiseerd te worden in een milieu dat wonen in de stad weer aantrekkelijk maakt (zgn. „wervend woonmilieu”). Verbetering van de gebouwde omgeving dient gepaard te gaan met verbetering van de sociale voorzieningen ter plaatse. Omzetting van niet meer gebruikte bedrijfsruimte in woonruimte dient gestimuleerd te worden, onttrekking van woonruimte tegengegaan. Reeds onttrokken woonruimte dient zoveel mogelijk in de woonsfeer te worden teruggebracht. Bij stadsvernieuwing moet woningverlies zoveel mogelijk voorkomen worden, door bouwverdichting en opvullen van open gaten. Er dient spoedig een *Wet op de stadsvernieuwing* te worden ingevoerd, waarin decentralisatie en inspraak centraal staan. Vooruitlopend daarop moeten nu vast de bestaande regelingen worden aangepast en verbeterd. De gemeenten moeten binnen een gedecentraliseerd beleid financieel en organisatorisch in staat worden gesteld om zelf, te zamen met bewoners en andere belanghebbenden stadsvernieuwingplannen op te stellen en uit te voeren. Op gemeentelijk niveau moet beslist worden over de keuze verbetering of vervanging en over het verbeteringspeil van woningen, bedrijfsruimten e.d. Invoering van een recht op bevolkingsinspraak bij de beleidsvoorbereiding van stadsvernieuwingplannen is vereist. Wijkbewoners moeten daarbij het recht en de middelen krijgen om zich daarin te laten bijstaan door onafhankelijke deskundigen.

Woningbouwfinanciering

De financiering dient te worden veiliggesteld en zoveel mogelijk te geschieden door pensioenfondsen en andere beleggers. Deze moeten daartoe worden gestimuleerd door garanties voor een maatschappelijk en economisch verantwoorde exploitatie (zie ook IV onder Pensioenplan D'66). Aanvullende financiering met rijksleningen behoort zonnodig mogelijk te blijven.

Bouwkosten

De subsidie-afhankelijkheid in de woningbouw moet worden beperkt, om stagnatie in de nieuw- en vernieuwbouw door geldgebrek bij de overheid te voorkomen. De kostenstijging moet worden teruggedrongen tot onder de stijging van de huurprijzen, door:

- verlaging van de BTW (tot een bepaalde stichtingskostengrens) van 18 naar 4%;
- onderzoek naar en voortvarende toepassing van kostenbesparende bouwmethoden;
- intensief grondgebruik;
- uitvoering van sobere nieuwbouw- en renovatieplannen, waarbij een deel van de voorzieningen eventueel gespreid over een aantal jaren, (door de bewoners) aangebracht of verbeterd kan worden;
- beperking minder urgente eisen in de voorschriften;
- financiering van huur- en koopwoningen met aangepaste leningen, waardoor de (aanvangs)kosten lager zullen zijn (bijv. waardeverste leningen, langere looptijd, rente-egalitatie).

Woonlasten

Woonkwaliteit en woonkosten moeten duidelijker in de huren tot uiting komen. De jaarlijkse trendmatige huur-

verhoging dient gelijk te zijn aan het inflatiepercentage. Versnelling van de huurharmonisatie is onvermijdelijk. De woonlasten zullen hierdoor worden verhoogd, hetgeen d.m.v. individuele huursubsidies alleen volledig gecompenseerd kan worden voor huurders met minimuminkomens. Wel moet zekerheid worden verschaft dat de opbrengsten van huurharmonisatie ook ten goede komen aan de volkshuisvesting. De doorstroming van huurders met een relatief hoog inkomen in goedkope woningen zal moeten worden aangemoedigd door invoering van een huurdersheffing.

Het huidige systeem van hypotheekrenteaftrek voor eigenaar-bewoners zal geheel of gedeeltelijk vervangen moeten worden door een systeem van individuele woonsubsidies. Daartoe zal de volledige renteaftrek in ieder geval beperkt worden tot hypotheek van maximaal f 300.000,-. Hierbij wordt onderscheid gemaakt tussen woningen op erfpacht en woningen op eigen grond. Boven deze grens, die bevroren blijft, zal alleen de rente verminderd met het inflatiepercentage aftrekbaar zijn. Per saldo zullen deze maatregelen voor de middeninkomens een gelijkblijvend en voor de lagere inkomens een gunstig effect hebben, zodat voor deze groepen een reële keuze tussen huren en kopen behouden blijft of verkregen wordt. Om verwaarlozing en/of „zwart” werk tegen te gaan, moeten bepaalde onderhoudskosten voor eigenaar-bewoners weer fiscaal aftrekbaar worden, zij het dan met een beperkte herwaardering van het huurwaardeforfait.

Woningtoewijzingsbeleid

De gemeenten dienen een woonruimtebeleid te voeren, dat de beschikbare en nieuw te bouwen woonruimte beter verdeelt en gelijke kansen biedt aan alle woningzoekenden. Met name moet de achterstand weggenomen worden voor grote en kleine huishoudens, jongeren, bejaarden, etnische minderheden, gehandicapten, wongroepen en alternatieve samenlevingsvormen. Artikel 3 van de Woonruimtebeschikking 1974 dient expliciet aangevuld te worden met die categorieën van woningzoekenden, die nu buiten de distributieregels vallen, zoals o.a. langdurig werklozen, vrouwen uit Blijf-van-mijn-lijfhuizen en WAO-ers, omdat zij een sociale binding met de desbetreffende gemeente hebben. Het woonruimtebeleid van de gemeenten binnen één regionale woningmarkt behoort gecoördineerd te worden. Spoedig moet een Leegstandswet tot stand komen, die de positieve functie van het kraken overneemt; door deze wet krijgen de gemeenten een effectief vorderingsinstrument. Zolang deze wet niet in werking is, kan kraken aanvaardbaar zijn, als dit het gemeentelijk toewijzingsbeleid niet doorkruist. Tevens behoort voor bijzondere gevallen (sloopwoningen, onverkochte koopwoningen) en voor kamerbewoning, tijdelijke verhuur met een beperkte huurbescherming mogelijk te zijn. Woningplitsing dient eveneens wettelijk geregeld te worden, om ongewenste ontzekking van huurwoningen aan de distributiesfeer te kunnen voorkomen.

-
-
-
-
5
-
-
-
10
-
-
15
-
-
20
-
-
25
-
-
30
-
-
-
35
-
-
40
-
-
45
-
-
50
-
-
55
-
-
60
-
-
65
-
-
70
-
-
75
-
-

Hoofdstuk IV:

IV-a: Sociaal-economisch beleid

De jaren 1980 en 1981 waren rampjaren voor de Nederlandse economie. In die beide jaren immers is de geregistreerde werkloosheid verdubbeld van 240.000 tot 475.000, terwijl tegelijkertijd een aanzienlijke verhoging van het financieringstekort van de overheid optrad van 5,5 tot 8,25% van het nationale inkomen. In diezelfde periode daalden bovendien de investeringen met ruim 20%, gedeeltelijk een gevolg van de veel te lage winsten die in het Nederlandse bedrijfsleven behaald kunnen worden.

Werkloosheid, koopkrachtverlies, ontredde overheidsfinanciën en steeds minder investeringen: het zijn elementen van een neerwaartse, zichzelf versterkende spiraal, die alleen doorbroken kan worden door een krachtig, op de middellange termijn gericht sociaal-economisch beleid.

D'66 doet voor de komende regeerperiode op sociaal-economisch gebied slechts één „belofte”: met inzet van alle krachten zal geprobeerd worden om onze sociaal-economische visie in beleid om te zetten. Over de exacte effecten van dit beleid kunnen wij geen beloften doen. De internationale economische ontwikkelingen zijn daarvoor te onzeker. Daarnaast kan het beleid dat wij voorstaan slechts gerealiseerd worden met medewerking van werkgevers, werknemers, zelfstandigen enz.

D'66 wil de grote sociaal-economische problemen te lijf op basis van een visie, die steunt op de volgende doelstellingen:

1. individuele en maatschappelijke ontplooiingskansen;
2. het bieden van mogelijkheden tot individuele ontplooiing aan anderen, in binnen- en buitenland;
3. emancipatie, in dit kader met name gericht op gelijke kansen voor vrouwen en mannen;
4. een zuinig beheer van milieu, energie en grondstoffen, ter wille van huidige en toekomstige generaties.

Voor het sociaal-economische beleid heeft dit de volgende consequenties:

- a. Betaalde arbeid vormt voor zeer velen een uiterst belangrijke voorwaarde om zich te kunnen ontplooiën, zowel vanwege de financiële onafhankelijkheid, die men daaraan ontleent, als vanwege de sociale contacten.
- b. Collectieve voorzieningen kunnen een belangrijke bijdrage leveren aan de ontplooiingskansen voor velen. Wanneer collectieve voorzieningen echter ontaarden in bureaucratie en onnodige betutteling door de overheid, dan worden hiermee even zovele barrières opgeworpen voor individuele ontplooiing. Vanwege dit laatste is een voortdurende heroverweging van collectieve voorzieningen geboden.
- c. Ter wille van diezelfde ontplooiingskansen is een verantwoord stelsel van sociale voorzieningen nodig voor diegenen, die hetzij fysiek niet in staat zijn aan het arbeidsproces deel te nemen (arbeidsongeschikten, bejaarden), hetzij buiten hun schuld tijdelijk geen betaald werk kunnen vinden (werklozen). Wanneer wij in dit verband spreken van verantwoord, dan bedoelen wij daarmee dat het stelsel enerzijds gericht moet zijn op het bieden van zekerheid aan degenen, voor wie de voorzieningen zijn bedoeld, terwijl anderzijds voorkomen moet worden dat van deze voorzieningen oneigenlijk gebruik en/of misbruik wordt gemaakt. Dit betekent onder meer dat het stelsel van sociale voorzieningen een goede werking van de arbeidsmarkt niet zal mogen frustreren. Evenmin zal de kwaliteit van het arbeidsproces zodanig mogen zijn, dat te velen te vroeg een beroep moeten doen op de sociale voorzieningen.

Op grond van deze doelstellingen heeft D'66 een sociaal-economische visie ontwikkeld, waarin de volgende elementen centraal staan:

1. Vernieuwing en versterking van het bedrijfsleven in het algemeen en de industrie in het bijzonder als cruciale voorwaarde voor:
  - Behoud van werkgelegenheid, resp. scheppen van nieuwe werkgelegenheid in de marktsector van onze economie. Wij gaan er daarbij op basis van ervaringsgegevens vanuit, dat vernieuwing en versterking van de industrie tevens zal leiden tot versterking van de daarvan afgeleide sector van de commerciële dienstverlening. Bij het beleid, gericht op vernieuwing en versterking van de marktsector dient speciale aandacht te worden gegeven aan de noodzakelijke vergroting van de ontplooiingskansen voor middelgrote en kleinere bedrijven.
  - de financiering van (nieuwe werkgelegenheid in) de quartaire sector en van het stelsel van sociale voorzieningen.
  - het verkrijgen van een inkomenscheppend effect, dat de koopkrachtverliezen zal beperken en de herverdeling van arbeid zal vergemakkelijken,
2. Hervreiding van arbeid via deeltijdarbeid en andere arbeidstijdverkortende maatregelen, waaronder arbeidstijdverkorting per dag. Zonder herverdeling van arbeid zal het naar onze mening onmogelijk zijn de totale werkloosheid (geregistreerd en verborgen) in ons land in de 80er jaren tot aanvaardbare proporties terug te dringen. Hervreiding van arbeid is echter niet alleen om die reden noodzakelijk. Andere redenen zijn:
  - Het bieden van gelijke kansen op betaald werk aan vrouwen en mannen; hierdoor ontstaat tevens de mogelijkheid tot herverdeling van onbetaald werk (huishoudelijke arbeid, vrijwilligerswerk);
  - het bieden van een perspectief aan jongeren in verband met de sociaal kwalijke gevolgen van langdurige werkloosheid aan het begin van het economisch actieve leven;
  - het bieden van kansen tot reïntegratie van arbeidsongeschikten in het arbeidsproces. Velen zijn in het verleden om oneigenlijke redenen arbeidsongeschikt verklaard. Anderen zijn slechts gedeeltelijk arbeidsongeschikt en zouden graag op part-time basis weer aan de slag willen. Door het scheppen van voldoende deeltijdbanen kan hieraan tegemoet worden gekomen. Bovendien zal het langs die weg mogelijk zijn om het aantal mensen dat een beroep doet op de sociale zekerheid, substantieel terug te dringen (volumebeleid.)
3. Een kritische herbezinning op bestaande collectieve voorzieningen, het stelsel van sociale zekerheid en de regelgeving voor de overheid. Gezien de geringere groei van het nationale inkomen, die, hoe dan ook, voor de 80er jaren te verwachten valt, alsmede de noodzaak van beperking van de toekomstige groei van de in Nederland reeds zeer omvangrijke collectieve sector, is een dergelijke herbezinning onontkoombaar. Dit past ook in een veranderd denken over de verzorgingsstaat en de rol, die de overheid moet spelen in relatie tot de eigen verantwoordelijkheid. In het verleden is dit onvoldoende gelukt en zijn bovendien vaak de overheidsinvesteringen het kind van de bezuinigingsrekening geworden. Een fundamentele herschikking van prioriteiten binnen de totale collectieve sector ten gunste van een verhoging van de overheidsinvesteringen en ten koste van het aandeel van de consumptieve overheidsuitga-

ven zal hierin naar onze mening verandering moeten brengen.

Tenslotte achter wij het nodig, dat op korte termijn begonnen wordt aan een drastische vereenvoudiging en sanering van overheidsvoorschriften (vergunningprocedures en subsidieregelingen), die momenteel een verdere ontplooiing van de particuliere sector (o.a. industrie, woningbouw) frustreren. Wij constateren dat op veel gebieden de regelgeving voor de verschillende overheidsinstanties (nationaal, provinciaal en lokaal) de oorspronkelijke en gerechtvaardigde doelstellingen die eraan ten grondslag hebben gelegen, ver voorbijgeschoten is en ontaard tot een bureaucratisch wangedrocht waarmee niemands belangen worden gediend. Wij vermoeden dat hier een van de hoofdoorzaken ligt voor het onvoldoende van de grond komen van nieuwe middelgrote en kleinere ondernemingen (starters).

4. Een krachtig energiebesparings- en milieubeleid is met het oog op de leefbaarheid van ons land voor huidige en toekomstige generaties van het grootst mogelijke belang. Mits dit beleid op de juiste wijze wordt ingericht, kan hierdoor ook de nodige nieuwe werkgelegenheid ontstaan. Voorwaarde is dan wel een planmatige opzet van dit beleid in nauw overleg met het betrokken bedrijfsleven, waarbij dit tijdig van tevoren geïnformeerd wordt over de toekomstige richting van het beleid (bijv. normstellingen op milieugebied), zodat het op tijd hierop kan inspelen en hier nieuwe markten uit kan putten. Tenslotte wijzen wij nog op de samenhang tussen deze doelstelling en de eerder genoemde doelstelling van vernieuwing van onze industrie.

Vernieuwing van de industrie in de richting van meer geavanceerde, kennisintensieve producties (o.a. electronica, instrumentenfabrieken, medische apparatuur- en kapitaalgoederenindustrie) is noodzakelijk. Op deze wijze zal tevens een belangrijke bijdrage kunnen worden geleverd aan de realisatie van het gewenste milieu- en energiebesparingsbeleid.

Een samenhangend meersparenbeleid

Deze sociaal-economische visie vraagt om een samenhangend meersparenbeleid. De gedachte van het meersparenbeleid steunt op het uitgangspunt dat de Nederlandse economie alleen uit het slop kan worden gehaald als er gelijktijdig voldoende sanerende en stimulerende maatregelen worden getroffen. Dat moet niet verward worden met beleid dat erop is gericht het iedere belangengroep naar de zin te maken en diens gevolge uit allerlei tegenstrijdige maatregelen bestaat. Het meersparenbeleid dat ons voor ogen staat is geen halfslachtig compromissenbeleid!

Het komende Kabinet zal binnen negen maanden na installatie een middellange-termijnplan met haar sociaal-economische beleidsvoornemens dienen te publiceren. In een dergelijk plan zullen in ieder geval de volgende vijf elementen op een evenwichtige wijze aan de orde dienen te komen:

1. de beleidsvoornemens inzake kostenmatiging en beperking van de uitgavenstijgingen in de collectieve sector
2. de beleidsvoornemens inzake het vernieuwend structuurbeleid
3. de beleidsvoornemens inzake de herverdeling van arbeid
4. de beleidsvoornemens inzake het inkomensbeleid
5. de beleidsvoornemens inzake het sociale-zekerheidsbeleid.

Het internationale beleid

Wij bepleiten dat Nederland in de geëigende internationale samenwerkingsverbanden (EG, OESO, GATT, IMF, IDA, UNCTAD) initiatieven neemt, resp. ondersteunt, die erop zijn gericht het internationale restrictieve beleid om te buigen in de richting van een gecoördineerd stimuleringsbeleid.

In concreto houdt dit in dat:

1. in internationaal verband druk dient te worden uit-

geoefend op o.a. de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk om een minder rigide monetaristisch beleid te voeren, dat kansen biedt op het samengaan van lagere rente en economisch herstel;

2. overeenkomstig de aanbevelingen van de commissie-Brandt in internationaal verband afspraken dienen te worden gemaakt voor een gecoördineerde bestedingsimpuls vanuit de geïndustrialiseerde landen naar de ontwikkelingslanden;
3. D'66 een krachtig voorstander is van een verdergaande liberalisering en het verder uitbouwen van het open multilateraal handelssysteem. Ten aanzien van de instellingen van het multilaterale handels- en betalingsverkeer (Wereldbank, Regionale Ontwikkelingsbanken en -fondsen, UNCTAD, IDA, GATT, IMF, de Lomé-conventie, is D'66 van opvatting dat de zeggenschap, verbonden aan het lidmaatschap tot meer landen, m.n. ontwikkelingslanden, moet worden uitgebreid.

Voorkomen moet worden dat het gewenste behoud van een vrij handels- en betalingsverkeer ten laste van de armere landen zou worden gehandhaafd.

4. in noodgevallen beschermende maatregelen onvermijdelijk kunnen zijn. Deze moeten echter niet discriminerend, tijdelijk en aflopend zijn. Wanneer de veranderingen in de internationale marktomstandigheden een meer duurzaam karakter hebben, moeten de beschermende maatregelen gekoppeld zijn aan een concreet herstructureringsprogramma.

D'66 is overigens van mening dat er daarbij ook een verantwoordelijkheid ligt bij de landen met een overschot op de betalingsbalans, om dit overschot niet te veel te doen toenemen, omdat daardoor protectie in andere landen wordt uitgelokt.

5. Nederland internationaal (ILO, EG) het ontwikkelen van een wereldwerkgelegenheidsplan moet bevorderen. In dit plan kunnen aanbevelingen worden gedaan t.a.v. de internationale arbeidsverdeling, het stimuleren van investeringen en gecoördineerde maatregelen tegen de jeugdwerkloosheid.
6. er grote aandacht moet worden besteed aan een Nederlands exportbeleid. D'66 stelt zich op het standpunt dat exportinspanning in de eerste plaats een zaak van het bedrijfsleven zelf is. Het is de taak van de overheid om gunstige voorwaarden te scheppen. De overheidsbemoediging met de exportbevordering moet op doeltreffender en doorzichtiger wijze worden georganiseerd. De positie van midden- en kleinbedrijf verdient hierbij speciale aandacht.
7. de wederom opkomende protectionistische tendenzen (zoals het Multivezelakkoord) met kracht moeten worden bestreden. Met name de nieuwe vormen van protectionisme die buiten de regels van de huidige overeenkomsten t.a.v. de internationale handel vallen, moeten weer onder een handelsregime worden gebracht;
8. in internationaal verband moet worden gestreefd naar de terugdringing van de toenemende concurrentievervalsing op het gebied van exportfinanciering.

IV-b: Nieuwe impulsen voor het bedrijfsleven

Het nationale beleid

Bij het nationale beleid gaat het er in de eerste plaats om het bedrijfsleven via kostenmatiging en een gericht structuurbeleid weer op de been te helpen. Daartoe doen we de volgende voorstellen, die zullen moeten worden ingepast in een meerjarig sociaal contract.

A. Het kostenmatigende beleid

Loon- en inkomensmatiging met gelijktijdige verlaging van de loon- en inkomstenbelasting

Het beleid zal erop gericht moeten zijn om alle inkomens gedurende een periode van vier jaar in nominale termen te bevriezen in combinatie met een koopkrachtinjectie via het verlagen van de loon- en inkomstenbelasting. Als enige uitzondering op deze nominale inkomensstop dient de zgn. incidentele looncomponent jaarlijks met 2% te kunnen groeien.

Dit is nodig t.b.v. een betere werking van de arbeidsmarkt: te denken valt hierbij o.a. aan een betere beloning voor vuil en onaangenaam werk.

Voor wat betreft de CAO-inkomens zal dit beleid gestalte moeten krijgen via het afsluiten van een vierjarig sociaal contract op centraal niveau tussen overheid, vakbeweging en werkgevers. De overheid zal de afsluiting van een dergelijk meerjarig sociaal contract kunnen bevorderen door werknemers en werkgevers te wijzen op de volgende positieve gevolgen daarvan:

- a. De werkgelegenheid zal toenemen; het overgrote deel daarvan zal in de marktsector worden gerealiseerd.
- b. De reële koopkracht zal na vier jaar minder zijn gedaald t.o.v. de situatie, waarin zo'n sociaal contract niet zou worden afgesloten.
- c. Zowel de rendementen als de concurrentiepositie van het bedrijfsleven zullen aanzienlijk verbeterd kunnen worden.
- d. Op deze wijze zal het mogelijk zijn de koppeling tussen inkomens en uitkeringen op het minimum-niveau (de zgn. netto-netto koppeling) en daarmee de solidariteit tussen actieven en niet-actieven te handhaven.
- e. De loon-prijsspiraal wordt op deze manier doorbroken, wat zal leiden tot een lagere inflatie.
- f. Het financieringstekort van de overheid zal na enkele jaren lager uitkomen dan bij een beleid zonder loonmatiging en gelijktijdig loon- en inkomstenbelastingverlaging.

Het enige risico, dat met een dergelijk beleid wordt gelopen, betreft de ontwikkeling van het financieringstekort op korte termijn. Dit tekort zou in de eerste jaren enigszins kunnen oplopen. Wij pleiten ervoor dit risico, gezien de huidige hoogte van het tekort, zoveel mogelijk te beperken door in de eerste jaren van de uitvoering van dit plan de verlaging van loon- en inkomstenbelasting beperkt te houden, in combinatie met de mogelijke invoering van het investeringsloon.

De verlaging van de loon- en inkomstenbelasting moet wel van dien aard zijn, dat het deflatoir effect van inkomensmatiging wordt tegengegaan.

Het spreekt voor ons vanzelf, dat een dergelijk beleid niet tot de CAO-inkomens beperkt zal mogen blijven. Via onder meer de Wet op de niet-CAO-inkomens, het trendbeleid (ambtenaren en trendvolgers) en het prijs-inkomensbeleid vrije beroepsbeoefenaars, zal ervoor gezorgd moeten worden dat de vierjarige inkomensstop voor alle inkomens zal gelden. De overheid zal een actief prijsbeleid moeten voeren.

Versterking vermogenspositie van het bedrijfsleven

De vermogenspositie van het overgrote deel van het bedrijfsleven in ons land is de afgelopen 15 jaar uitgehold. Bij veel bedrijven ontbreekt daardoor het weerstandsvermogen om nieuwe, risicovolle investeringen te verrichten. Het is daarom van het grootste belang om het risicodragend vermogen van het bedrijfsleven weer op een gezond niveau te brengen. Daarvoor is het nodig om het beleggen in risicodragend vermogen door institutionele beleggers en particulieren weer aantrekkelijk te maken.

Er is eveneens momenteel in ons land sprake van een fiscale bestraffing van risicodragend vermogen via de dubbele belastingheffing op uitgekeerde winsten. Nederland is het enige EG-land, waar een dergelijke dubbele belastingheffing nog bestaat. Daardoor bestaat de situatie, dat van elke gulden winst voor de belegger gemiddeld slechts f 0,13 overblijft. Dit heeft ertoe geleid, dat veel institutionele beleggers en particulieren de afgelopen jaren een duidelijke voorkeur hebben getoond voor risicomijdende beleggingen, bijvoorbeeld in staatsobligaties. Om het beleggen in risicodragend vermogen weer aantrekkelijker te maken, alsmede om de gevolgen van de dubbele belastingheffing te verzachten, stellen wij voor de tarieven van

de vennootschapsbelasting te verlagen met 5%. Om de vermogenspositie van vooral het midden- en kleinbedrijf te versterken, worden daarnaast de voorraadaf trek en de vermogensaftrek verhoogd. Wij tekenen hierbij aan, dat deze maatregel uitsluitend voor de niet-aardgassector zal moeten gelden. Dit betekent dat de oliemaatschappijen die het Nederlandse aardgas exploiteren, hiervan niet zullen mogen profiteren. Om voor al deze maatregelen de financiële ruimte te vinden, stellen wij voor de basispremies van de Wet investeringsrekening op evenredige wijze te verlagen, zodat hiermee budgettair per saldo geen extra collectieve uitgaven gemoeid zijn.

B. Het structuurbeleid

Een verdere versterking van het economisch structuurbeleid

Het structuurbeleid kan worden omschreven als het met gerichte instrumenten en maatregelen bevorderen van nieuwe en het behouden van bestaande economische activiteiten in de marktsector van de economie.

Een investeringsherstel in de marktsector komt niet automatisch tot stand. Naast een gericht macro-beleid is een industriebeleid nodig, gericht op het stimuleren van bepaalde toekomstvolle sectoren en activiteiten. Een dergelijk beleid kan uitermate belangrijke vermenigvuldigingseffecten veroorzaken, die de economie over een dood punt heen helpen. Met name de Maatschappij voor industriële projecten (MIP), de kapitaalkredieten, het overheidsaankoopbeleid en de regionale ontwikkelingsmaatschappijen zijn instrumenten, die hiertoe ingezet zullen moeten worden. Daarnaast is grote aandacht voor het midden- en kleinbedrijf en de regio's geboden.

MIP

De MIP zal veel kunnen bijdragen tot de realisatie van hoogwaardige kansrijke projecten in de industrie en de commerciële dienstensector. Dit nieuwe instituut kan dergelijke projecten actief opsporen, tot ontwikkeling brengen en er ook financieel in deelnemen. Het zal op armlengte van de overheid met een grote mate van zelfstandigheid moeten opereren. Het zojuist ingediende wetsontwerp tot oprichting van de MIP zal daarom zo spoedig mogelijk door de Kamer moeten worden behandeld.

Kapitaalkredieten

Met deze faciliteit kan de vermogensproblematiek in het bedrijfsleven verlicht worden. Deze kredieten zijn bedoeld voor in de kern gezonde bedrijven. Ze worden beschikbaar gesteld aan bedrijven die een aantal belangrijke activiteiten willen financieren, zoals energie- en grondstofbesparende investeringen, investeringen gericht op innovatie, milieu-technologie en in het algemeen de ontwikkeling van nieuwe technieken.

Overheidsaankoopbeleid

Voor de ontwikkeling van goederen ten behoeve van de publieke sector dient een op innovatie gericht aankoopbeleid te worden gevoerd. Dit beleid moet dan de volgende doelstellingen hebben:

- verhoging van de efficiëntie en van de effectiviteit van de goederen en diensten die de overheid aankoopt;
- het bedrijfsleven helpen met het ontwikkelen van goederen voor de publieke sector, door goederen voor de overheid te laten ontwikkelen;
- nieuwe industrieën van de grond helpen komen;
- het weer op gang brengen van technologische ontwikkelingen in traditionele industrieën.

De overheid moet zijn behoeften aan producten en diensten zo vroeg kenbaar maken, dat het bedrijfsleven er tijdig op kan inspelen. Om tot een optimale afstemming van overheidsaankoopbeleid en economisch structuurbeleid te komen, bepleiten wij de totstandkoming van een systematisch overleg per beleidsterrein (binnenlands bestuur, milieu, waterstaat, volksgezondheid, enz.) tussen de verantwoordelijke overheidsinstanties, onderzoeksinstellingen en het betrokken bedrijfsleven. In het kader van dit overleg dient te worden nagegaan, welke ontwikkeling in het toekomstige overheidsbeleid te verwachten valt en wat daarvan de gevolgen zijn in termen

van overheidsaankopen, aan het bedrijfsleven te ver-
strekken ontwikkelingsopdrachten, enz. Bovendien
achten wij het noodzakelijk dat de coördinerende rol van
het ministerie van Economische Zaken in het overheids-
aankoopbeleid verder wordt versterkt. Hiertoe zullen de
andere departementen en overheidsinstellingen hun toe-
komstig aankoopprogramma in een zo vroeg mogelijk
stadium bij Economische Zaken moeten aanmelden.

Concurrerende energieprijzen voor de industrie

Wij bepleiten dat op korte termijn maatregelen worden
genomen die een oplossing bieden voor het concurrentie-
nadeel dat een aantal industriële bedrijven in ons land
ondervindt als gevolg van de in verhouding tot het bui-
tenland hoge electriciteitsprijzen.

Op den duur zal dit probleem moeten worden opgelost
via nieuwbouw van kolencentrales, resp. ombouw van
bestaande centrales op kolen, alsmede via een zo ruim
mogelijke toepassing van warmte-krachtkoppeling bin-
nen de industrie. De overschakeling op kolen zal slechts
mogen geschieden, voor zover dit verantwoord is vanuit
een oogpunt van een goed milieubeleid.

Tegen die achtergrond bepleiten wij om als overgangs-
maatregel aardgas tegen kolenpariteit beschikbaar te
stellen voor de industriële toepassing van warmte-
krachtkoppeling.

Het belang van een voldoende inspanning voor onderzoek en ontwikkeling

Voor een effectief langere-termijnbeleid is een voldoende
onderzoeks- en ontwikkelingsinspanning een noodzake-
lijke voorwaarde. Tevens is op dit gebied in de huidi-
ge periode van economische stagnatie een stimulerend
beleid noodzakelijk.

Gepaard aan een heroverweging van de Nederlandse
onderzoeks- en ontwikkelingsactiviteiten met het doel de
effectiviteit te vergroten, is gedurende de periode
1982-1987 een verhoging van deze activiteiten noodzake-
lijk van 1,9% van het BNP naar 2,4%. Accenten zul-
len daarbij worden gelegd op die activiteiten die op mid-
dellange en langere termijn voor de sociaal-economische
ontwikkeling van belang zijn. De gewenste uitbreiding
van de onderzoeks- en ontwikkelingscapaciteit zal voor
een deel worden gerealiseerd in de marktsector door
middel van opdrachten, subsidies en fiscale faciliteiten.

Regionaal beleid

De gevolgen van de huidige economische teruggang
worden het sterkst gevoeld in de zwakke regio's. De fin-
ancieel-economische problemen van de overheid mogen
dan ook geen aanleiding geven tot verwatering van het
regionaal beleid, maar vergen juist een verhoogde prio-
riteit.

Verdunning van het regionale beleid moet worden ver-
meden: geconcentreerde aandacht voor een beperkt
aantal zeer zwakke regio's wordt als uitgangspunt bij het
verdelen van rijksmiddelen gehanteerd.

De zeggenschap van provinciale besturen over de aan-
wending van deze middelen dient te worden vergroot,
zodat het regionale beleid zo goed mogelijk aansluit bij
de beste ontwikkelingskansen van het betreffende ge-
bied. Regionale componenten dienen de beslissingen van
sectorbeleid in belangrijke mate mede te bepalen. Het-
zelfde geldt voor de samenhang tussen regionaal en in-
novatiebeleid (het voorrang geven aan zwakke regio's bij
de opzet of ondersteuning van innoverende activiteiten).

Naast het bovenstaande kan de overheid als werkgever
bijdragen aan de ontwikkeling van zwakke regio's door:
- de onverkorte handhaving van de taakstelling van de
spreiding rijksdiensten (wat betreft aantallen, kwali-
teit, tempo van de arbeidsplaatsen);
- het zwaar mee laten wegen van regionale aspecten bij
beslissingen omtrent vestiging van overheidsdiensten
en -instellingen. Als opdrachtgever dient de overheid
het aankoopbeleid te vervlechten in het regionale be-
leid.

Tenslotte dient de overheid het regionale beleid vorm te
geven door het scheppen en verbeteren van randvoor-
waarden voor de ontwikkeling van de regionale werkge-
legenheid, onder andere door middel van:

- een verdere versterking van de rol van regionale ont-

wikkelingsmaatschappijen. Deze maatschappijen zijn
door hun kennis van het regionale bedrijfsleven over
het algemeen beter dan de landelijke overheid in staat
om kansrijke innovatieve projecten binnen het mid-
den- en kleinbedrijf te begeleiden en financieel te on-
dersteunen. Op deze wijze zouden zij een rol kunnen
en moeten vervullen die complementair is aan de rol
van de MIP, die zich over het algemeen zal richten op
kansrijke innovatieve projecten van grotere omvang.

Wij bepleiten dan ook dat de gelden waarover (be-
staande en nieuw op te richten) regionale ontwikke-
lingsmaatschappijen kunnen beschikken, aanzienlijk
worden uitgebreid. Om hiervoor de financiële ruimte
te vinden, bepleiten wij een vergaande vereenvoudig-
ing en concentratie van de bestaande lappendeken
van regionale investeringspremies.

- het aanbieden van pakketten van geïntegreerde
dienstverlening aan zich nieuw vestigende industrieën
(op het gebied van bedrijfsruimten, administratie,
marketing enz.);

- het bij voorkeur in de zwakke regio's nemen van
maatregelen ter verbetering van de arbeidsmarkt en
het opzetten van experimenten op dat gebied;

- het verzorgen van een goede ontsluiting door open-
baar vervoer (handhaving en uitbreiding van railver-
bindingen ook voor grensoverschrijdend verkeer, toe-
reikende faciliteiten voor redelijke vliegverbindingen
die aansluiten op het internationale net).

- bevordering binnenlands toerisme. Nederland kent
sinds jaren een negatieve toeristenbalans. Het nega-
tieve saldo vertoont sinds kort een dalende tendens.
Door het verbeteren van de aantrekkelijkheid van de
toeristische accommodaties en het promoten van Ne-
derland als vakantieland dient genoemde tendens te
worden versterkt.

Concrete maatregelen in dit verband zijn:

- investeringssubsidies voor verbetering van de kwa-
liteit van bestaande toeristische accommodaties en
voor de realisering van nieuwe;

- stimuleren van activiteiten ter promotie van Neder-
land als vakantieland voor zowel lange als korte
vakanties (BNT, VVV's enz.).

Bij deze maatregelen dient de nadruk te liggen op de
economisch zwakke regio's.

Midden- en kleinbedrijf

Het staat voor ons vast dat juist de geringe omvang van
de bedrijven in deze sector grote voordelen t.o.v. grote
bedrijven kan geven, zoals vaak relatief gunstige
werkomstandigheden, flexibiliteit door kleinschaligheid,
ruimtelijke spreiding, productdifferentiatie en goede
communicatie.

Belangrijk is vooral dat kleinschaligheid niet bij voorbaat
wordt beschouwd als tussenfase naar grootschaligheid.
Er is dan ook een mentaliteitsverandering t.a.v. het on-
dernemen in het algemeen en de ongelimiteerde groei als
belangrijkste ondernemersdoel in het bijzonder nodig.
Naast zo'n mentaliteitsverandering moeten er volgens
ons de volgende maatregelen genomen worden:

Particuliere participatiemaatschappijen

Naast door de overheid te creëren participatiemogelijk-
heden (ombouw respectievelijk uitbouw van reeds be-
staande gesubsidiëerde instellingen; aandacht van de re-
gionale ontwikkelingsmaatschappijen juist ook voor het
midden- en kleinbedrijf) staan wij de totstandkoming van
particuliere participatiemaatschappijen voor het midden-
en kleinbedrijf voor. Vermogensverschaffers uit de par-
ticuliere sector, institutionele beleggers e.d. kunnen in
dergelijke, commercieel zelfstandige maatschappijen
deelnemen.

Wel zullen ze met betrekking tot oprichting, inrichting
en functioneren moeten voldoen aan bepalingen van een
te ontwerpen wet. De overheid moet gunstige voorwaar-
den voor de maatschappijen scheppen, zowel in de fis-
cale sfeer als d.m.v. het geven van garanties. Tussen
overheid en maatschappijen kan een gezonde wederzijver
ontstaan, die aldus bijdraagt tot de door ons gewenste
vernieuingsactiviteiten.

Informatie aan midden- en kleinbedrijf

Als nadeel van de kleinschaligheid kan men de moeilijker toegang tot informatiestromen zien. Wij zijn daarom voorstander van de oprichting van een centrale gegevensbank voor het midden- en kleinbedrijf, waarin alle informatie over subsidiemogelijkheden, technologische ontwikkelingen, nationale en internationale marktkennis, is opgeslagen. De gegevens hieruit dienen op regionale punten gemakkelijk verkregen te kunnen worden.

Opleiding en begeleiding

Er zijn nu weinig opleidingen die zijn afgestemd op de (potentiële) midden- en kleinbedrijf-ondernemer. Die dienen er te komen, zowel gericht op de traditionele (maar zich snel ontwikkelende) ondernemerstaken, als op toekomstgerichte activiteiten. Ook werknemers in het midden- en kleinbedrijf dienen een meer beroepsgerichte opleiding te kunnen volgen. Bij grote bedrijven is dat intern mogelijk, voor kleine bedrijven denken wij eerder aan begeleiding van de werknemers, maar dan wel binnen het bedrijf zelf.

Vermindering bureaucratie

Vooraf in kleinere bedrijven wordt veel kostbare tijd verloren met de door diverse overheidsinstanties verplicht gestelde administratie. Betere coördinatie en doeltreffende vereenvoudiging binnen de overheid moet voor verlichting van de administratieve eisen zorgen.

Opzet sectororganen

Het is wenselijk dat voor een aantal (niet noodzakelijk traditionele) industriesectoren, bedrijfstakorganen opgericht worden, waarin bedrijfsleven, onderzoekinstellingen en overheid participeren. Deze organen moeten een belangrijke rol spelen bij de opzet van informatiesystemen, marktverkenningen, exportplannen en nieuwe technologieën. Vooral bedrijfstakken met veel kleine en middelgrote bedrijven kunnen hier baat bij hebben. Deze sectororganen dienen een zeer beperkte publiekrechtelijke bevoegdheid te krijgen, aangezien ze anders een gezonde mededinging zouden kunnen blokkeren.

Het hiervoor geschetste vernieuwende structuurbeleid raakt de competentie van een groot aantal departementen. D'66 acht de realisering van dit beleid van zo groot maatschappelijk belang, dat het uiteindelijk voor de politieke verantwoordelijkheid van een minister dient te komen. Wij zijn voor integratie van technologie- en industriebeleid (zie ook I-1).

Er dient een wettelijke regeling te worden ingevoerd van een eenvoudig, niet-kostbaar en snel te verkrijgen kleinoctrooi.

IV-c: Herverdeling van arbeid

Herverdeling van het werk en verbetering van de werking van de arbeidsmarkt

Algemene randvoorwaarden van herverdeling van arbeid zijn in de D'66 visie:

- het totale aantal arbeidsuren dient niet te vermindere-
- ren,
- zo mogelijk verlenging van de bedrijfstijd,
- het verband tussen het inkomen en het gewerkte aantal uren wordt in principe gehandhaafd.

Deeltijdarbeid, collectieve en algemene arbeidstijdverkorting

Planmatige bevordering van *deeltijdarbeid* kan leiden tot een substantiële verkorting van de individuele arbeidsduur, en kan daarmee een bijdrage leveren aan de noodzakelijke oplossing van de werkgelegenheidsproblematiek.

Wil bevordering van deeltijdarbeid slagen en optimale ingang vinden, dan zullen:

- voorzieningen moeten worden getroffen in de organisatorische en administratieve sfeer, ter voorkoming van knelpunten;
- gelijke rechten in rechtspositie, met name op het gebied van sociale voorzieningen, pensioenrechten, opleidings- en promotiekansen en medezeggenschap van deeltijdwerkers ten opzichte van voltijdwerkers moeten gelden; en
- maatregelen moeten worden getroffen om deeltijdar-

beid gelijkelijk door mannen en vrouwen op alle niveaus en in alle functies in te voeren.

De voorlichting met betrekking tot de invoering van deeltijdarbeid ten opzichte van het bedrijfsleven, de lagere overheden, alsmede de sector van de niet-commerciële dienstverlening dient te worden geïntensiveerd.

Deeltijdarbeid stimuleren door middel van subsidiëring door de overheid is niet gewenst. De bestaande 'koudwatervrees' bij het bedrijfsleven om deeltijdarbeid op grote schaal in te voeren kan het best worden weggenomen door intensieve voorlichting aan de bedrijven.

Slechts bij innovatieve deeltijdprojecten, zoals bijvoorbeeld deeltijdarbeid combineren met bedrijfstijdverlenging, kan tijdelijke subsidiëring ten behoeve van de aanloop- of onderzoekskosten wenselijk zijn.

Een ander instrument, namelijk *collectieve arbeidstijdverkorting*, kan eveneens een bijdrage leveren aan herverdeling van werk en oplossing van de werkgelegenheidsproblematiek. In de kwartaire sector (overheid, gesubsidieerde instellingen) kan deze vorm van arbeidstijdverkorting dringender worden ingevoerd dan in de marktsector. Te denken valt met name aan het onderwijs en de gezondheidszorg.

Het is de vraag of maatregelen ter bevordering van deeltijdarbeid en collectieve arbeidstijdverkorting in de kwartaire sector toereikend zullen zijn om de werkgelegenheidsproblematiek op te lossen. In het sociaal overleg dient dan ook te worden nagegaan, welke marktsectoren zich lenen voor invoering van *arbeidstijdverkorting*.

De overheid dient hierbij stimulerend op te treden en voorwaarden te scheppen voor een zo goed mogelijk onderhandelingsklimaat.

Ten aanzien van de drie genoemde wegen dient de overheid een voortrekkersrol te vervullen. Hierbij kunnen o.m. de volgende instrumenten dienen:

- vacatures en nieuwe arbeidsplaatsen moeten in beginsel in deeltijd, c.q. minder dan volle tijd, b.v. 32 uur, open worden gesteld;
- in dienst zijnde werknemers dienen te worden gestimuleerd om in deeltijd te gaan werken, c.q. minder dan in volle tijd te gaan werken.
- in bepaalde sectoren kan, afhankelijk van de arbeidsmarktsituatie, reeds verplichte verkorting van de werkweek worden ingevoerd, bij voorkeur via verkorting van de arbeidsdag, m.n. in het onderwijs en de gezondheidszorg;
- het geven van extra stimulansen voor invoering van deeltijdarbeid/arbeidstijdverkorting, zoals extra formatieplaatsen en ruimere subsidiemogelijkheden voor de gesubsidieerde instellingen;
- het geven van een recht om voltijdarbeid om te zetten in deeltijdarbeid aan bij voorrang jongeren en ouders van jonge kinderen.

Herverdeling van arbeid in de marktsector

Voor wat betreft de marktsector zal het accent ten aanzien van de herverdeling van arbeid vooral op het stimuleren van deeltijdarbeid moeten worden gelegd. Dit sluit niet uit, dat in bepaalde bedrijven of bedrijfstakken ook tot andere, verdergaande vormen van arbeidstijdverkorting kan worden overgegaan, afhankelijk van het bereiken van overeenstemming tussen de CAO-partners. Herverdeling van arbeid in de marktsector dient wat betreft de concrete uitvoering en uitwerking in het CAO-overleg nader te worden ingevuld. Daarbij zullen diverse vormen van herverdeling, zoals deeltijdarbeid, verkorting van de werkdag en wisselweken aan de orde moeten komen.

Wij pleiten derhalve voor een gedecentraliseerde en gedifferentieerde aanpak, waarbij de primaire verantwoordelijkheid bij werknemers en werkgevers wordt gelegd. Wij zouden ons bijvoorbeeld kunnen voorstellen dat met name in het bank- en het verzekeringswezen al verdergaande doelstellingen voor herverdeling van arbeid gesteld zouden kunnen worden dan in bepaalde industriële bedrijfstakken. In de eerste plaats vanwege de aard van de werkzaamheden, in de tweede plaats omdat juist in die sectoren met de toenemende automatisering een re-

latief grote uitstoot met name in de middenfuncties zal plaatsvinden. Maar nogmaals: dit is een zaak voor het CAO-overleg.

Wel pleiten wij ervoor dat het punt van de herverdeling van arbeid, alsmede de stimulerende maatregelen die de overheid in dat verband kan nemen (voorlichting, subsidies) in een eerder in deze paragraaf bepleit meerjarig sociaal contract als één van de hoofdpunten wordt opgenomen.

Jeugdwerkloosheid

De jeugdwerkloosheid is de laatste tijd enorm toegenomen. Dit is meer dan een werkloosheidsprobleem. Het wordt door de jeugd zelf veelal gevoeld als een bij voorbaat door de maatschappij weggegooid zijn. Daarom moet op alle manieren getracht worden jeugdigen weer bij de maatschappij te betrekken. Door:

1. speciale maatregelen ten behoeve van de werkgelegenheid voor jeugdigen en dan met speciale aandacht voor meisjes, die momenteel zo'n 70% van de jeugdige werklozen vormen;
2. een snelle uitvoering van de maatregelen die in het kader van het Jeugdwerkplan, zoals opgenomen in het werkgelegenheidsplan, zijn voorgesteld.
3. Verder zijn wij van mening dat de jongeren ook in de marktsector grotere kansen op een baan moeten krijgen door:
  - steun aan jongerenprojecten, waarbij men tijdelijk kan werken met behoud van uitkering (zoals in Lelystad);
  - snel te onderzoeken (vóór '83) of het mogelijk is de werkgelegenheids- en opleidingskansen in kleine, startende bedrijven te vergroten.In ruil voor deze gecombineerde opleidingsarbeidsplaatsen zouden deze ondernemingen de eerste vijf jaar kunnen worden vrijgesteld van de vennootschapsbelasting (vgl. plan-Horringa)

Opheffing van de knelpunten op de arbeidsmarkt

Om tot een verbetering van de werking van de arbeidsmarkt te komen, stellen wij de volgende oplossingen voor:

a. Grotere loondifferentiatie

Wij zijn van mening dat meer differentiatie van de loonontwikkeling bijdraagt aan het beter functioneren van de arbeidsmarkt.

In dit verband bepleiten wij:

- een differentiatie naar schaarsteverhoudingen van de functies met slechte arbeidsomstandigheden of functies waarin onaantrekkelijke arbeid wordt verricht;
- een differentiatie van het beleid in combinatie met andere beleidsinstrumenten als voorlichting, her- en bijscholing, mobiliteitspremies en kwaliteitsverbetering van arbeid.

Hierbij dient bedacht te worden dat geldelijke beloning niet het enige middel is om te komen tot een betere motivatie en een optimaler arbeidsklimaat. Vergroting van de betrokkenheid van de werknemer bij het wel en wee van de onderneming via verbeterde medezeggenschap in een gedemocratiseerde bedrijfsvorm, het verbeteren van de kwaliteit van het werk en van de organisatie van de productie zijn hiertoe van belang.

b. Verfijning van het begrip passende arbeid

Het begrip „passende arbeid” probeert een norm te geven voor de werkzaamheden, die een bepaalde werkloze in billijkheid en redelijkheid kunnen worden opgedragen. Wat nu billijk en redelijk is, zou naast factoren als leeftijd, opleiding, reisduur en eerder verdiend loon, ook kunnen worden bepaald door de situatie op de arbeidsmarkt en de huiselijke omstandigheden. Het lijkt dan ook gewenst het begrip „passende arbeid” te verruimen en het begrip systematischer en beter toegankelijk op te zetten, waardoor werklozen eerder verplicht gesteld kunnen worden werk te aanvaarden, hetgeen kan bijdragen tot de oplossing van het schaarsteprobleem.

c. Verdergaande afstemming onderwijs - arbeidsmarkt

Ter vergroting van de *functionele mobiliteit* en in het algemeen om aan de vereiste kwalificaties tegemoet te komen bij economische herstructurering, innovatie- en speerpuntenbeleid, dienen aanpassingen getroffen te

worden in de onderwijs- en scholingsvoorzieningen.

Wij bepleiten in dit verband om de beschikbare instrumenten voor om-, her- en bijscholing een meer dwingend karakter te geven. Dit zal dan gepaard moeten gaan met uitbreiding van de opleidingscapaciteit. Primair zal moeten staan een betere afstemming van het onderwijs op de arbeidsmarkt om te voorzien in de vraag naar meer specifieke beroepen.

Wanneer het overschot op de arbeidsmarkt van potentiële werknemers met een algemene opleiding kan worden vervangen door vaklieden, is uiteraard het verplichten van omscholing niet meer relevant. Een dergelijk beleid zal er dan toe moeten bijdragen de zwakke positie van de jeugdigen op de arbeidsmarkt te versterken.

De resultaten hiervan zijn echter pas op langere termijn te verwachten. Om op korte termijn deze kwalitatieve discrepantie te overbruggen, kan verplichte omscholing een middel zijn om deze doelstelling te realiseren. De situatie op de arbeidsmarkt zou verplichte omscholing op dit ogenblik en ook met het oog op de toekomstige ontwikkeling kunnen rechtvaardigen, bij voorkeur binnen de eigen bedrijven.

Werkgelegenheid en Sociaal Contract

D'66 wil de werkloosheid met een hele batterij van maatregelen te lijf. Sommige van die maatregelen vereisen grote offers en inspanningen van iedereen. Het door ons bepleite samenhangende beleid zal alleen slagen als er over de hoofdlijnen overeenstemming bestaat met werkgevers en werkgeversorganisaties, en als de overheid de uitvoering en uitwerking zoveel mogelijk decentraal in de bedrijfstakken en bedrijven laat plaatsvinden. Daartoe pleiten wij voor een *meerjarig sociaal contract*. Teneinde aan de samenleving duidelijk te maken dat er tegenover de offers die voor de werkgelegenheid worden gebracht inderdaad positieve resultaten ontstaan, dient de overheid regelmatig een *werkgelegenheidsplan* te publiceren, dat een middellange-termijn karakter heeft. Dit werkgelegenheidsplan dient t.a.v. de collectieve sector een taakstellend karakter te dragen en t.a.v. de marktsector indicatief van aard te zijn.

IV-d: Een kritische doorlichting van de collectieve sector

De collectieve sector is de afgelopen jaren stormachtig gegroeid. Jaren achtereenvolgens was de groei groter dan de totale economische groei. Gevolg: steeds hogere belastingen en sociale premies en een veel te hoog financieringstekort. Voor het herstel van de investeringen is het nodig dat het aandeel van de collectieve sector in het nationale inkomen niet meer toeneemt. Daarnaast moet er een herschikking van de uitgaven plaatsvinden ten voordele van de overheidsinvesteringen. Ten slotte zal het financieringstekort geleidelijk naar een aanvaardbaar niveau moeten worden teruggebracht. Aan aanzienlijke ombuigingen in de uitgaven van de overheid en de sociale verzekeringen zal de komende jaren niet te ontkomen zijn. Daartoe doen we de volgende voorstellen:

a. Beheersing van inkomens in de collectieve sector

Weliswaar zal inkomensmatiging in het bedrijfsleven door de verschillende koppelingsmechanismen automatisch leiden tot een zekere beperking van de via de collectieve sector uitbetaalde inkomens, maar omdat de trendbepalende groep inkomensstrekkers (loontrekkenden in het bedrijfsleven) nu al kleiner is dan de trendvolgende groep (ambtenaren, trendvolgers en sociale uitkeringstrekkers), ontstaat het effect van de vallende dominanten: kleine inkomensverbeteringen in het bedrijfsleven hebben zeer grote consequenties voor de collectieve uitgaven.

b. Vervanging trendsysteem voor inkomensbepaling ambtenaren en trendvolgers, bij voorkeur door CAO's

D'66 pleit er al jaren voor om na te gaan of de salarissen van de ambtenaren en die in de kwartaire sector niet naar verhouding tot die in de marktsector teveel zijn gestegen. De overheid zou voor zo'n inkomensvergelijking overleg moeten openen met de werknemerscentrales en de ambtenarencentrales. Op basis van pakketvergelijking

en begrotings- en arbeidsmarktoverwegingen kan dan over een zelfstandig salarisbeleid bij de overheid worden onderhandeld. D'66 vindt dat hier haast bij is, omdat de resultaten daarvan gebruikt moeten kunnen worden voor de begroting 1984.

Eind 1982 zouden de resultaten beschikbaar moeten zijn om nog voor 1982 betekenis te kunnen hebben. Bij deze salarispolitiek zou het stakingsrecht voor ambtenaren moeten worden erkend en geregeld.

Bij de heroverweging van de staatsuitgaven kan een financiële ruimte ontstaan die voor de meest urgente uitgaven beschikbaar komt. Deze heroverweging en de daaraan voorafgaande toetsing zou zich moeten uitstrekken over alle staatsuitgaven, zowel consumptie als investeringen, overdrachten aan gezinnen zowel als die aan bedrijven. Wij zijn van mening dat het noodzakelijk is aan deze heroverwegingsprocedure een permanent karakter te geven teneinde over het nodige materiaal te beschikken op basis waarvan prioriteiten kunnen worden gesteld.

c. Verhoging van overheidsinvesteringen

De overheidsinvesteringen zijn al jaren lang het kind van de bezuinigingsrekening geweest. Daarentegen zijn de consumptieve overheidsuitgaven jarenlang te snel gegroeid, wat weer ten koste is gegaan van de ruimte van de marktsector en daardoor van de particuliere investeringen. Hierin dient ten spoedigste verandering te worden gebracht. Teneinde de overheid een positieve impuls op de economische ontwikkeling te laten uitoefenen, bepleiten wij een planmatige verhoging van de overheidsinvesteringen in de periode 1983 t/m 1986 van per saldo tenminste 4% per jaar.

Wij denken hierbij vooral aan een verhoging van de investeringen van de overheid in de vernieuwing van de industrie, de woningbouw, energiebesparing, handhaving en sanering van het milieu, alsmede het openbaar vervoer.

d. Een wat ruimere toepassing van monetaire financiering

Het hebben van een financieringstekort is duur, welke financieringsmethode ook gekozen wordt. Ook monetaire financiering is duur, maar wij zijn van mening dat daar wel wat meer ruimte voor is dan de huidige afspraken tussen de minister van Financiën en de Nederlandsche Bank toelaten.

e. Vergaande vereenvoudiging en sanering van overheidsvoorschriften

Het lijkt ons van het grootste belang dat met spoed gewerkt gaat worden aan een vergaande vereenvoudiging en sanering van de onoverzichtelijke hoeveelheid van overheidsvoorschriften, vergunningenprocedures en subsidieregelingen.

Deze deregulering dient systematisch en waar mogelijk gedecentraliseerd te worden geëffectueerd door per departement te bekijken welke procedures, voorschriften en regelingen zich lenen voor (tijdelijke) bijstellingen, resp. versoepeling met het oog op de bevordering van bedrijfsinvesteringen en investeringen in de woningbouw.

In het kader van de milieuwetgeving zou o.m. onderzocht moeten worden of het vooroverleg over milieuvergunningen aan een bepaalde termijn zou kunnen worden gebonden.

IV-e: Sociale zekerheid en inkomensbeleid

Naar een vernieuwd stelsel van sociale zekerheid

D'66 bepleit een herziening van het stelsel van sociale zekerheid. Niet alleen om bezuinigingen te realiseren, maar ook om maatschappelijke ontwikkelingen in het stelsel tot uitdrukking te laten komen.

Het stelsel van uitkeringsrechten moet volgens D'66 de volgende uitgangspunten hebben:

In de eerste plaats dient het een waarborg te vormen voor het levensonderhoud van iedereen, die buiten zijn of haar schuld niet in staat is voldoende middelen daartoe te verwerven.

Daarnaast moet bescherming worden geboden tegen de gevolgen van plotseling inkomensverlies als gevolg van werkloosheid of arbeidsongeschiktheid. In het systeem

dient de solidariteit tussen actieven en niet-actieven tot uitdrukking te komen en dient evenredigheid te bestaan tussen premiebetaling en uitkeringsrechten. Voorts dient een ieders eigen verantwoordelijkheid voor de eigen financiële toekomst een grotere rol te spelen. Er moet worden uitgegaan van het individu (zowel op de arbeidsmarkt als in het inkomensbeleid, en dus in de sociale zekerheid): De financiële zelfstandigheid is daarbij uitgangspunt.

Uitkeringsrechten moeten zoveel mogelijk op objectieve criteria berusten, zodat de privacy van mensen niet in gevaar komt. De uitkering van het stelsel moet zo zijn ingericht, dat mensen er beter dan nu de weg in kunnen vinden. Tenslotte moeten de lasten van de sociale zekerheid zo rechtvaardig mogelijk worden verdeeld. D'66 wil het systeem van sociale zekerheid als volgt veranderen:

De bestaande wetten inzake arbeidsongeschiktheid en werkloosheid dienen samengevoegd te worden tot één inkomensdervingsregeling met een regionale uitvoering. Daarin dient recht te bestaan op een uitkering op basis van niveau voor iedereen, zonder dat daarbij in de uitkeringssfeer onderscheid wordt gemaakt naar geslacht of kostwinnerschap (zie ook: „Individualisering”). De basisuitkering moet gelijk zijn aan het netto-minimumloon. Daarboven gelden aanvullende voorwaarden voor het recht op een aanvullende uitkering; D'66 bepleit dat de leeftijd en het arbeidsverleden van de betrokkenen een grotere rol spelen in de bepaling van de hoogte en de duur van de aanvullende uitkering.

Het maximaal verzekerd inkomen (nu plm. f 67.000,-) dient weloverwogen te worden bevroren of verlaagd bv. tot 1,5x modaal.

Daarnaast pleiten wij voor een verruiming van de mogelijkheden tot vrijwillige aanvullende verzekering tot hoger niveau of van langere duur, waaraan door de overheid duidelijke voorwaarden moeten worden gesteld.

Door een grotere individuele vrijheid ten aanzien van het niveau van verzekering tegen sociale risico's krijgt de door ons bepleite eigen verantwoordelijkheid gestalte, terwijl toch in de overige elementen het beschermings-element gehandhaafd blijft.

Reeds bestaande uitkeringen vallen niet onder de herziening in deze zin.

De uitkeringsrechten voor zelfstandigen en werknemers moeten uiteindelijk gelijk worden getrokken, te beginnen bij de uitkeringen op basisniveau.

Individualisering

Wij bepleiten individualisering van uitkeringsrechten (geen kostwinnersbeginsel). Dat betekent niet dat wij de ogen sluiten voor de huidige realiteit, waarin het in veel gevallen nog zo is dat in een leefeenheid door één persoon het (minimum-) inkomen wordt verdiend. Met deze feitelijke situaties van kostwinnerschap moet in het sociale-zekerheids- en inkomensbeleid rekening worden gehouden op de hierna volgende wijze.

In de komende tijd zal gewerkt moeten worden aan een situatie waarin inkomens- en sociale-zekerheidsbeleid niet langer resp. niet verder dan nu, het alleenverdienschap als uitgangspunt hebben.

In plaats daarvan zal de „omslag” tot stand moeten komen van die situatie naar één, waarin als principe geldt dat ieder (volwassenen) persoon in zijn of haar eigen levensonderhoud voorziet. Vanuit dit uitgangspunt kunnen dan correcties worden aangebracht voor die situaties, waarin het kostwinnerschap nog wel een feitelijk gegeven is: de regel wordt uitzondering.

Voor de hoogte van de basisuitkering betekent dit dat deze als principe niet het niveau behoeft te bereiken van het huidige netto sociaal minimum. Voor feitelijke gevallen van kostwinnerschap zal dit echter minimaal wel het geval moeten zijn.

Onderzocht moet worden of dit door fiscale maatregelen kan worden bereikt, met name in het kader van een meer individuele heffing van inkomstenbelasting.

Pensioenplan D'66.

Dit plan voorziet in een wettelijke regeling voor waarde- of welvaartsvast pensioen, naast de AOW, waaraan

ook zelfstandigen kunnen deelnemen. De hoogte van de pensioenuitkeringen zal d.m.v. een puntensysteem worden gekoppeld aan de individueel betaalde premies, zonder de huidige mogelijkheid van inkomensoverheveling van b.v. laag naar hoog. De koopkrachthandhaving vindt plaats via door de overheid voor dit doel uit te geven of te garanderen waarde- of welvaarts vaste leningen. Deze zullen in de eerste plaats dienen voor financiering van de volkshuisvesting.

Vooruitlopend op realisering van dit plan moet snel een noodwet ingevoerd worden, die de uitholling van opgebouwde pensioenaanspraken door inflatie, bij verandering van werkkring, werkloosheid, arbeidsongeschiktheid en na pensioenering, beperkt. De pensioeninstellingen dienen bij wet (zoals de initiatiefwet van onze Tweede Kamerfractie voorstelt) verplicht te worden de beleggingsopbrengst van de pensioenspaargelden aan te wenden voor deze inflatiecorrectie.

Pensioenleeftijd

Wettelijk moet worden geregeld dat er geen onderscheid gemaakt wordt tussen mannen en vrouwen bij de vaststelling van de pensioenleeftijden. Aanpassing van discriminerende regelingen dient in beginsel kostendekkend te zijn.

AOW

De individualisering dient ook in de AOW doorgang te vinden. Voorts moet in het beleid geanticipeerd worden op de zich wijzigende verhouding tussen AOW-uitkeringontvangers en AOW-premiebetalers, die het gevolg is van de toenemende vergrijzing van de bevolking. Een enigszins hogere premie nu ter financiering van toekomstige uitkeringen wordt door D'66 geprefereerd boven een veel hogere premie straks.

Hiertoe dient bekeken te worden of een begin gemaakt moet worden met (gedeeltelijke) kapitaaldekking van de AOW.

Ziektekostenverzekeringsplan D'66

Dit plan is gericht op de totstandkoming van een verplichte volksverzekering, waarin AWBZ en ziekenfondswet opgaan. Premieheffing zal naar inkomen plaatsvinden. Het onderscheid tussen fonds- en particuliere patiënten verdwijnt. De uitvoering zal geschieden door daartoe op bepaalde voorwaarden toegelaten verzekeringsinstellingen, waartussen men een vrije keuze zal hebben.

Wijziging kinderbijslagregeling

De kinderbijslag per kind dient afhankelijk te worden van de leeftijd van het kind en niet van diens rangnummer in het gezin.

Arbeidsintensieve bedrijven

Er dient een onderzoek te worden verricht naar de heffingsgrondslag van premies, waarin de verdeling van premies over arbeidsintensieve versus kapitaalintensieve bedrijven moet worden betrokken.

Vereenvoudiging aanslagen

Premies voor de volksverzekeringen moeten op een neutrale wijze worden opgenomen in de tarieven van loon-, inkomsten- en bedrijfsbelastingen.

IV-f: Een redelijker inkomensverdeling

Wij gaan uit van de realiteit dat er de komende jaren geen ruimte zal zijn voor algehele inkomensverbetering, omdat – zoals gezegd – herstel van onze economie offers van iedereen vraagt.

Het accepteren van de minlijn is alleen aanvaardbaar bij een rechtvaardiger inkomensverdeling. Daarbij moet zowel naar de bruto- als naar de netto-inkomens worden gekeken, dus ook naar de pensioenrechten.

Om daartoe te komen moeten alle inkomensverhoudingen getoetst worden aan een systeem van functiewaardering, zeer in het bijzonder ook t.a.v. het verschil tus-

sen ambtelijke en niet-ambtelijke functies en de beloning daarvan. Wij zijn wel van mening dat inkomensverschillen gerechtvaardigd kunnen zijn, maar alleen dan wanneer ze gebaseerd zijn op verschillen van offers in tijd en/of inspanningen en/of (on)gunstiger omstandigheden.

Ook kunnen verschillen op grond van aanleg en opleiding gerechtvaardigd zijn, maar dan alleen wanneer zulks voor een goede werking van de arbeidsmarkt noodzakelijk is. Verschillen, voortvloeiende uit tradities, relaties en macht (dus ook die tussen man en vrouw) zijn onaanvaardbaar.

Met het oog op het beleid dat is gericht op een verbeterde werking van de arbeidsmarkt, is er binnen het inkomenstraject van minimum tot anderhalf à twee keer modaal nauwelijks meer ruimte voor verdere nivellering. Wel is D'66 van mening dat het verantwoord en rechtvaardig is om mensen met een inkomen vanaf twee keer modaal, substantieel meer te laten inleveren dan degenen met een lager inkomen.

Waar nodig dient een herstructurering van de inkomensverhoudingen te worden gerealiseerd. In het inkomensverdelingsbeleid, dat tot dusver vrijwel uitsluitend op de hoogte van de inkomens was gericht, dient daartoe meer betekenis te worden toegekend aan de wijze waarop en de omstandigheden waaronder inkomens worden verdiend.

Vrouwen en mannen behoren, onafhankelijk van huwelijkse staat of leefvorm, gelijke kansen te hebben op het verkrijgen van arbeidsinkomens en op de bijbehorende sociale voorzieningen. Zolang echter nog niet van alle vrouwen kan worden verwacht dat zij volledige betaalde arbeid verrichten en in hun eigen onderhoud kunnen voorzien, kan in de fiscale wetgeving hiermee rekening worden gehouden, o.m. door de mogelijkheid van overheveling van de per individu vast te stellen belastingvrije som.

Overigens dient het beginsel van individualisering in de belastingwetgeving onverkort te worden toegepast. Deze geïntegreerde visie op een geëmancipeerd inkomensverdelingsbeleid zal in de komende kabinetsperiode moeten worden uitgewerkt.

Tevens dient het inkomenspolitieke instrumentarium, dat op het ogenblik opvallend vaak een tijdelijk karakter draagt, te worden vernieuwd. Daartoe dient in de komende kabinetsperiode een raamwet op de inkomensvorming tot stand te worden gebracht.

De inkomenspolitiek die ons voor ogen staat is onuitvoerbaar zonder *openbaarheid van alle inkomens*. Belangrijk onderdeel van de door ons voorgestane politiek terzake is het loonbeleid. Wij menen dat alle in de toekomst af te sluiten CAO's (ook die welke – zie hiervoor – in de plaats dienen te komen van het huidige trendvolgersysteem) beoordeeld dienen te worden door een nieuw te vormen en door de regering te benoemen *college van rijksbemiddelaars nieuwe stijl*, dat alle CAO's toetst aan de hiervoor genoemde normen van rechtvaardiger inkomensverdeling. CAO's, die een negatieve bijdrage leveren tot rationalisering van de inkomensverdeling kunnen door dit college dan onverbindend verklaard worden. Wij willen voor dit nieuwe inkomensbeleid de term *begeleide inkomenspolitiek* introduceren.

IV-g: Renovatie van het fiscaal beleid

Wij zijn van mening dat loon- en inkomstenbelasting nauwelijks een rol zullen kunnen spelen bij het inkomensverdelingsbeleid, aangezien verhoging van de progressie alleen zal leiden tot vergrote afwentelings- en ontduikingsmechanismen.

Wel dienen die mechanismen te worden beteugeld door beperking van fiscale aftrekposten met een consumptief karakter (in de ruimste zin). Zo dit mocht leiden tot sterk verhoogde belastingopbrengsten, dient verlaging van de tarieven overwogen te worden. Heffing van inkomstenbelasting dient zoveel mogelijk inflatieneutraal te zijn.

Plannen in die richting, zoals voorgesteld door prof. Hofstra, verdienen daarom serieuze heroverweging, zo-

wel voor wat betreft de privé- als de ondernemings sfeer. In principe zijn wij voorstander van vermogenswinstbelasting. De redelijkheid vergt dan dat ook vermogensverliezen daarbij betrokken worden.

Rationalisering van de belastingheffing kan tot niet onaanzienlijke besparingen leiden. Wij zijn van oordeel dat de huidige fiscale rentevrijstelling voor particulieren te laag is. De hoogte van deze vrijstelling moet worden afgestemd op het huidige renteniveau voor particuliere besparingen. Ook een optrekking van de vrijstelling van dividendbelasting voor particulieren beantwoordt aan dit doel.

Fraudebestrijding

Uit een oogpunt van rechtvaardige lastenverdeling dient bestrijding van fraude in de belastingen en in de sociale zekerheid hoge prioriteit te krijgen. Voor een succesvolle bestrijding van de belastingfraude dient allereerst gestreefd te worden naar vereenvoudiging van de loonen inkomstenbelasting, o.a. via een verlaging van de tarieven in combinatie met een beperking van omvang en aantal van de aftrekposten. Daarnaast zullen zowel de administratieve als strafrechtelijke sancties in geval van fraude sterk moeten worden verhoogd om afschrikwekkend te kunnen werken. De prioriteitstelling van de fraudebestrijding dient verder gestalte te krijgen door het inzetten van aanzienlijk meer menskracht en financiële middelen. Het moet onmogelijk zijn dat de opsporing van (grote) fraudegevallen (o.a. koppelbazenfraude) wordt bemoeilijkt door financiële bezuinigingen.

Er kan van worden uit gegaan, dat de kosten van fraudebestrijding aanzienlijk worden overtroffen door de resulterende meeropbrengst aan belastingen en sociale premies.

Tenslotte dringen wij aan op versterking van de controle door de overheid op de uitvoering van door haar gegeven bouwopdrachten. Als grootste opdrachtgever in de bouw dient de overheid haar eigen verantwoordelijkheid hierin te nemen.

IV-h: Consumenten- en consumptiebeleid

Wij achten het van belang dat de goederen en diensten die aan de gemeenschap worden aangeboden, naar hoeveelheid, samenstelling en produktiewijze zoveel mogelijk aansluiten bij de behoeften en wensen van de burgers. Dat kan alleen als de wensen van de consumenten niet slechts duidelijk tot uiting komen, maar dan ook daadwerkelijk van invloed zijn op het wat en hoe van de consumptie.

Tegen deze achtergrond ondersteunen wij vanzelfsprekend de vijf rechten van de consument, te weten het recht op bescherming van veiligheid en gezondheid, het recht op voorlichting en vorming, het recht op bescherming van economische belangen, het recht op medezeggenschap en vertegenwoordiging, het recht op schadevergoeding.

De positie van de consument moet daarom worden versterkt.

Informatieve etikettering

Deze moet wettelijk verplicht worden: niet alleen voor levensmiddelen, maar ook voor alle andere produkten. De informatie moet o.a. in de Nederlandse taal zijn gesteld. Dit kan gerealiseerd worden door bijv. wijziging (aanvulling) van de warenwet in die zin.

IV-i: Landbouw

Landbouw is mede dankzij de gemeenschappelijke Europese landbouwmarkt van groot belang voor onze economie. Immers, zij draagt niet alleen in belangrijke mate bij tot de eigen voedselvoorziening, maar ook voor 25% in onze export.

Instandhouding van de gemeenschappelijke markt is dan ook een absolute noodzaak. Op essentiële onderdelen is echter een fundamentele herziening van het EG-landbouwbeleid vereist: door prijs- en structuurbeleid afgedwongen rationalisatie en productiviteitsverhoging heeft geleid tot overschotten, intensivering (bio-industrie), verarming van natuur en landschap en inkomensachterstand van een groot deel van de agrarische bevolking.

D'66 acht een beleid noodzakelijk dat meer gericht is op verbetering van de sociaal- economische positie van een groot aantal boeren, op handhaving van werkgelegenheid en op een harmonischer relatie tussen landbouw en natuur en landschap. Het mag daarbij niet in strijd zijn met gerechtvaardigde belangen van ontwikkelingslanden. Het doel van de landbouw is voor alles de productie van voedsel. Zoals vele activiteiten van de mens heeft het landbouwbedrijf een ingrijpende invloed op het milieu. Het landbouwbeleid zal mede tot taak moeten hebben de schade zo veel mogelijk te beperken; het zal meer dan tot nu toe aandacht moeten besteden aan milieu-aspecten. Hierbij kunnen de landbouwers zelf een belangrijke rol vervullen. Het spreekt vanzelf dat zij voor het verwezenlijken van dit doel, dat van algemeen belang is, de beschikking moeten hebben over de nodige mogelijkheden en middelen.

Wegwerken structurele landbouwoverschotten

Voor doeltreffender productiebeheersing zal binnen de EG contingentering vaak onvermijdelijk zijn.

Behoud van arbeidsplaatsen

Het snel voortgaande verlies aan arbeidsplaatsen in de landbouw wordt door de overheid tot nog toe niet alleen lijdzaam aanvaard, maar door het gevoerde beleid zelfs bevorderd. Wij zijn van mening dat het behouden van zoveel mogelijk arbeidsplaatsen mede een belangrijke doelstelling in het beleid zal moeten zijn.

Inkomensverbetering

De beloning van veel boeren moet in overeenstemming gebracht worden met tijdsinvestering en prestaties. D'66 vindt het aanvaardbaar als dat zo nodig wat hogere voedselprijzen tot gevolg heeft. Ook landbouwers met wat kleinere bedrijven moeten zich een inkomen kunnen verwerven dat naast een redelijke welvaart ook nog de mogelijkheid biedt tot bedrijfsvoering die bijdraagt aan natuur- en landschapsbehoud.

Dit inkomen hoeft dan niet geheel uit de landbouw in strikte zin te komen. Kleine bedrijven die geen volledige dagtaak kunnen geven en daardoor een onvoldoend inkomen leveren moeten, indien de boer dit wenst, worden begeleid tot afbouw naar een extensief grondgebonden nevenbedrijf. Overeenkomsten gesloten tot het voeren van een bepaald landbouwkundig beheer in kwetsbare landschappen dienen als wettelijke basis een beheerswet voor landbouwgronden te krijgen. Schadevergoeding ten gevolge van beperking van gebruiks- en eigendomsrechten door ruimtelijke-ordeningsmaatregelen dienen een betere wettelijke grondslag te krijgen.

Fiscale maatregelen

Om de continuïteit van het landbouwbedrijf te garanderen, is het treffen van fiscale maatregelen noodzakelijk. Gedacht kan daarbij worden aan afschrijving van inventaris op basis van de vervangingswaarde en aan de mogelijkheid om eigen kapitaal dat als bedrijfsvermogen wordt gebruikt, vrij te stellen van vermogensbelasting.

Bio-industrie

De zeer ver doorgevoerde rationalisatie roept steeds meer bedenkingen op: de uiterst beperkte bewegingsruimte voor het vee, dat de mogelijkheden mist voor de aan het dier eigen gedragingen, zowel als de toediening van anti-biotica, hormoonpreparaten, koperverbindingen e.d., dienen als uitwassen te worden bestempeld. Deze moeten worden bestreden. Lukt dit niet spoedig in EG-verband, dan moet op nationale schaal reeds worden begonnen.

Harmonisatie van gezondheidsmaatregelen voor dieren binnen de EG is een voorwaarde voor een in- en uitvoerbeleid waarbij belemmeringen op grond van afwijkende nationale veterinaire bepalingen uitgesloten zijn.

Dierenbescherming

De bescherming van het dier is in de wet onvoldoende geregeld. Dit dient met spoed te veranderen. Tevens moet het toezicht op de nakoming van deze wetgeving worden versterkt.

Landinrichting

De aanwijzing van landinrichtingsgebieden zal in eerste instantie moeten plaatsvinden in provinciale streekplannen. Eenvoudige kavelruil kan vaak al tot aanzienlijke

verbeteringen voeren. In de landinrichtingswet dient o.m. een nieuwe stemprocedure voor ruilverkaveling geregeld te worden, waarin zowel oppervlakte van de grond als het aantal betrokken boeren een evenwichtige rol spelen.

Naast de Wet op de ruimtelijke ordening en de Landinrichtingswet is op korte termijn een kaderwet beheer landelijke gebieden nodig.

Landbouwkundige innovatie

In de landbouw moet worden gestreefd naar een zo doelmatig mogelijk gebruik van brandstof, kunstmest en veevoer en naar een verdere beperking van het gebruik van chemicaliën.

In het belang van de gezondheid van mens en dier, bodem, lucht en water moet gebruik van niet snel of niet volledig afbreekbare landbouwstoffen op korte termijn worden teruggedrongen en op den duur worden verboden. Uit het oogpunt van de gewasbeschermingsproblematiek moet het onderzoek naar en de toepassing van de zogenaamde „geïntegreerde bestrijding” krachtig worden gestimuleerd. Het landbouwkundig onderzoek moet zich meer richten op kwaliteitsverbetering, energiebesparing, verbetering van leef- en werkomstandigheden van mens en dier en het voorkomen van de versmalling van de genetische basis.

Ook moet het onderzoek naar de toepassing van alternatieve landbouwmethoden worden gestimuleerd. Er dienen wettelijke maatregelen te komen die kwaliteit en herkomst van alternatieve producten garanderen.

Bosbouw

Uitbreiding van het bosareaal, juist nabij de grote bevolkingscentra moet worden gestimuleerd. De verschillende functies van het bos dienen in het beheer tot uitdrukking te worden gebracht.

Visserij

Voor een doelmatige exploitatie van de vis in de N.O. Atlantische Oceaan zijn internationale beheersmaatregelen noodzakelijk, niet alleen tussen de landen van de EG.

IV-j: De economische orde

Wij streven naar een democratische markteconomie, waarbinnen de produktie wordt verzorgd door gedemocratiseerde bedrijven. In een dergelijk stelsel bepaalt de overheid een aantal randvoorwaarden, waarbinnen de bedrijven dienen te functioneren. Die voorwaarden betreffen o.a. milieu, ruimtelijke ordening, energieverbruik, arbeidsomstandigheden, medezeggenschap en eerlijke mededinging. De consument dient meer invloed te hebben op het karakter van de produktie, om de werking van de markteconomie te verbeteren (zie ook IV-h).

Het door ons voorgestane stelsel kan alleen dan goed functioneren, wanneer het bedrijven onmogelijk gemaakt wordt het principe van vrije economische mededinging te schenden. Daartoe moet de bestaande wetgeving (economische mededinging) stringenter worden gehandhaafd, hetgeen nog niet wil zeggen dat geen enkele uitzondering mogelijk zou zijn, waarbij wij denken aan beperkingen van mededinging ter handhaving van culturele pluriformiteit (zie II Open Samenleving, informatiebeleid en media, het boek/tijdschrift). In bepaalde gevallen kan de overheid zelf gaan deelnemen aan het economisch proces (Postbank). Aan de andere kant achten wij het denkbaar dat op terreinen waarop de overheid nu het monopolie heeft, concurrentie vanuit de marktsector wordt toegestaan (telecommunicatie; zie ook II Open Samenleving, informatiebeleid en media). Daarnaast dient de openheid van het mededingsbeleid te worden bevorderd door snelle openstelling van het kartelregister. Daar de grote bedrijven zich in toenemende mate over de grenzen heen georganiseerd hebben, wordt het ook steeds gemakkelijker voor ze, de nationale wetgeving te ontlopen. Daarom dient er zowel op Europese als op mondiale schaal met kracht te worden gestreefd naar strenge gedragsregels voor multinationale ondernemingen.

Wij vinden dat het sociaal-economisch beleid gevoerd

dient te worden op basis van een meerjarenplan. Hoofdlijnen van een dergelijk plan dienen aan het begin van een regeringsperiode vastgelegd te worden door regering en parlement. Op basis daarvan onderhandelt de regering met werknemers- en werkgeversorganisaties over een meerjarig *sociaal contract* (zie IV-a). Concretisering van dit contract wordt dan zoveel mogelijk overgelaten aan overleg op bedrijfstak- of ondernemingsniveau en aan de M.I.P. (zie IV-b).

Van alle instellingen die pensioengelden beheren, dient het bestuur gedemocratiseerd te zijn. Er moeten mogelijkheden geschapen worden om een (beperkt) deel van de pensioenbesparingen dienstbaar te maken aan de verbetering van de economische structuur (zie ook IV Pensioenplan en hfdst. III Nieuwe Schaarsten: volkshuisvesting) Onderdeel van de door ons voorgestane economische orde, vormen ook nog de op te richten sectororganen.

Sociaal en Cultureel welzijn

Algemeen

Het individuele welzijn is moeilijk te definiëren, omdat het door elk mens anders wordt ervaren. Collectief kunnen we het welzijn van alle medeburgers wel bevorderen door goede voorzieningen op o.m. de gebieden geestelijke en lichamelijke zorg, onderwijs en recreatie. Natuurlijk is de mens vooral verantwoordelijk voor zijn eigen welzijn. Maar achterstelling en opgedrongen rollen brengen aanzienlijke minderheden in onze samenleving in een klemsituatie.

Dan moet het beleid gericht zijn op bevrijding daaruit: het wegnemen van schotjes en hokjes, niet het optrekken van nieuwe. Het welzijnsbeleid dient gebaseerd te zijn op handhaving van wat waardevolle verworvenheden zijn: minimuminkomen, primaire gezondheidszorg, basisscholing, recreatieve en kunstzinnige voorzieningen, kortom de ontplooiingsbasis.

Het spreekt vanzelf dat wij daarbij decentralisatie en democratisering voorstaan volgens de in hoofdstuk II Open Samenleving geschetste lijnen.

V-a: Educatie

Onderwijs dient gericht te zijn op het bieden van volledige ontplooiingskansen aan iedereen. Het begrip onderwijs dient ook daarom breed opgevat te worden. Het gaat niet om loutere kennisoverdracht, maar om educatie, dus om onderwijs, vorming en scholing.

Het stimuleren van inventiviteit, het leren samenwerken en het leren hanteren van gevoelens en conflicten zijn evenzovele onderwijstaken. Het samenwerken van alle bij de educatie betrokkenen in een pluriform verband beschouwen wij als waardevol. Maatschappelijke ontwikkelingen en omstandigheden als het dalende leerlingental kunnen de totstandkoming van zgn. samenwerkingsscholen bevorderen. Vooral ook omdat de maatschappij van morgen een ander gezicht zal hebben, zal het onderwijs zich minder dan voorheen moeten richten op voorbereiding tot louter beroepsarbeid. Dit houdt vóór alles in te leren wat democratisch denken en handelen betekent en wat er voor nodig is om dit te verwezenlijken. Dit democratisch functioneren vereist principiële verdraagzaamheid van elkaars mens- en maatschappijopvattingen, hetgeen in een noodzakelijk geacht vredesonderwijs zijn verdere uitwerking kan vinden.

Vredesonderwijs dient te beginnen bij het basisonderwijs onder het motto: Vrede kun je leren.

Individen hebben het recht hun talenten te ontwikkelen, het onderwijs moet ze de mogelijkheden daartoe aanreiken. Creativiteit is een oneindige grondstof, die we in humanitair belang hard nodig hebben. De bronnen daarvan dient het onderwijs aan te boren.

Dat vraagt om een ononderbroken proces van democratisering, bezinning, vernieuwing, bijstelling en het afstoten van wat verouderd. Te vaak ligt in ons onderwijs nog de nadruk op de prestatiedwang en te weinig op het bevorderen van zelfvertrouwen.

Leerplicht en leerrecht

De leerplicht beschermt het nog weinig zelfstandige individu tegen beperking van zijn kansen. Maar zodra het op een leeftijd komt dichtbij de volwassenheid, is het nemen van zelfstandige beslissingen gewenst. Dan kan de leerplicht terecht als dwang ervaren worden. Juist omdat de „zelfstandige beslisleef tijd” dalende is, moet naar onze mening niet gedacht worden aan een verhoging van de leerplichtige leeftijd, maar aan de invoering van een leerrecht.

Dit dient in het overheidsbeleid vorm te krijgen door:

- beëindiging volledige leerplicht met 16 jaar en invoering van leerrecht voor daarboven;
- uitwerking van een leerrecht voor volwassenen in een stelsel van volwasseneneducatie;
- toekenning aan iedereen van het recht om telkens na een aantal jaren van (betaalde of onbetaalde) arbeid weer onderwijs te genieten.

Toegankelijkheid

Deelneming aan het onderwijs dient geen belemmering van welke aard dan ook te ondervinden. De startkansen van jeugdigen uit bepaalde groepen in de samenleving zijn nu echter vaak nog onvoldoende.

Stimuleringsprojecten met lange looptijd, waarin het onderwijs nauw samenwerkt met andere welzijnsvoorzieningen, moeten deze achterstand wegnemen. De permanente aanwezigheid in ons land van anderstalige, culturele minderheden eist een multicultureel gericht onderwijs.

De verouderde sekse-rollen en de daarmee samenhangende achterstand van meisjes dienen al in het basisonderwijs aangepakt te worden. Roldoorbrekend onderwijs dient overigens het hele onderwijs door te gaan. Gehandicapten moeten meer dan nu kan, zoveel en zo lang mogelijk aan het onderwijs kunnen deelnemen. De toegankelijkheid van voortgezet en hoger onderwijs mag niet door de capaciteit van de instelling worden beperkt. De grote toeloop naar opleidingen tot beroepen met hoge revenuën moet omgebogen worden door functieherwaardering en goede voorlichting. (Zie ook II en III en V-g en h).

Kleinschaligheid en democratisering

De school heeft vooral ook in wijken en kleine kernen mede een sociaal-culturele betekenis! De sluiting van een school moet daar, ook bij terugloop van het leerlingental, mede in dat licht tegen worden afgewogen.

Meervoudig gebruik van onderwijsvoorzieningen voor sociaal-culturele en educatieve doelen moet worden bevorderd. Hieronder valt onder meer de niet tot het basisonderwijs behorende peuteropvang, waarvoor een integraal systeem moet worden ontwikkeld.

Het onderwijs dient gedecentraliseerd te zijn. Bij de door de overheid bekostigde scholen, waaronder het openbaar onderwijs, dienen de bij de school betrokkenen zelf de gang van zaken te kunnen bepalen. d.w.z. ook reële medezeggenschap te hebben bij het besturen ervan. Onder betrokkenen verstaan wij de ouders/verzorgers en/of de leerlingen (afhankelijk van leeftijd) en het onderwijzend en niet-onderwijzend personeel.

Financiering/Werkgelegenheidsbeleid/Bezuinigingen

In ons land kennen wij het grote goed van de financiële gelijkstelling tussen openbaar en bijzonder onderwijs.

Dit systeem werkt echter niet goed in die gevallen waarin het openbaar onderwijs gelden nodig heeft voor noden die het bijzonder onderwijs niet kent. Daarom is D'66 voor een bijstelling van het systeem van financiële gelijkstelling in die zin, dat elke school een gelijk basisbedrag krijgt, dat per school aangevuld wordt met een toeslag op grond van nader te omschrijven bijzondere omstandigheden.

D'66 is er op uit de werkgelegenheid in het onderwijs zoveel mogelijk intact te laten. Door de autonome daling van het leerlingenaantal zal een aantal onderwijsgevenheden echter zeker niet langer in het onderwijs werkzaam kunnen zijn. Voor hen wil D'66 adequate omscholingsmogelijkheden bevorderen.

Door de daling van het leerlingenaantal zal het aandeel van de onderwijsuitgaven in de rijksbegroting dalen. Er zijn echter ook nieuwe beleidsterreinen die financiële middelen zullen vergen, zoals de volwasseneneducatie, het onderwijsstimuleringsbeleid en de overgang naar een intercultureel gericht onderwijs.

D'66 wil dat deze beleidsterreinen prioriteit krijgen. Daarnaast zal er geld nodig zijn, zeker in de startfase, voor het voortgezet basisonderwijs.

Bij een toenemende financiële problematiek roept dit de vraag op waar D'66 op de onderwijsbegroting zou willen bezuinigen. Op het deel van de onderwijsbegroting dat niet uit salarissen en dergelijke bestaat kan nauwelijks nog bezuinigd worden. D'66 kiest daarom voor een verlaging van de salarissen.

Deze verlaging van de salarissen is echter alleen aanvaardbaar, als zij past in het kader van een totale herziening van alle ambtenarsalarissen. D'66 streeft daarnaast naar een herziening van de salarisstructuur in het onderwijs, zodanig dat daarin meer samenhang tussen de

verschillende categoriën onderwijsgegenden en het zich verruimende aanbod op de arbeidsmarkt tot uitdrukking wordt gebracht.

In het kader van bezuinigingen dient voorts nader onderzocht te worden of een verandering van beheersvormen van het openbaar onderwijs, zoals onder „democratisering en decentralisatie“ is aangegeven, gezien in het licht van de conclusies waartoe de commissie-Londo voor het lager onderwijs is gekomen, tot besparingen zou kunnen leiden.

Een soortgelijk onderzoek dient plaats te vinden ten aanzien van de rijksscholen voor voortgezet onderwijs. Verder verwacht D'66 veel van een andere systematiek van de rijksbegroting, waarbij suggesties van de commissie-Vonhoff ten aanzien van het zogenaamde „horizontaal begroten“ worden opgevolgd.

Democratisering/Openbaar-bijzonder onderwijs

De mogelijkheden van de direct bij de school betrokkenen moeten worden vergroot: de wettelijk geregelde medezeggenschap van ouders, leerlingen/studenten en het personeel dient verbeterd en afgerond te worden met een regeling voor de democratisering van het bevoegd gezag van de school.

D'66 wil daarbij voordelen van het openbaar onderwijs en van het bijzonder onderwijs combineren en tevens nadelen van beiden elimineren.

In het openbaar onderwijs is de afstand tussen de bij de school betrokkenen en het bevoegd gezag (dit is het gemeentebestuur of het rijk) vaak te groot. Daarom dienen er voor het openbaar onderwijs aan het bijzonder onderwijs gelijkwaardige mogelijkheden voor de direct betrokkenen te komen inzake directe verantwoordelijkheid voor het beheer en bestuur van de scholen. D'66 acht het daarbij van groot belang, dat de typische kenmerken van het openbaar onderwijs, te weten de toegankelijkheid voor iedereen en de openbare controle en het uitgaan van de gelijkwaardigheid van alle levensbeschouwelijke en maatschappelijke stromingen gewaarborgd te blijven. Binnen dit kader dienen de onderwijswetten mogelijkheden te bieden om, indien de meerderheid van de betrokkenen dit wenst, openbaar onderwijs te doen geven middels een zogenaamde artikel 61-commissie, een zelfstandig bestuursorgaan of een overheidsstichting, waarbij betrokkenen in het bevoegd gezag kunnen participeren.

Ten aanzien van het bijzonder onderwijs is D'66 van mening, dat ouders/verzorgers en personeel bestuursleden van de school moeten kunnen benoemen.

Een bijzondere school, die de toegankelijkheid voor iedereen garandeert, zich openstelt voor openbare controle op haar doen en laten en uitgaat van de gelijkwaardigheid van alle levensbeschouwelijke en maatschappelijke stromingen dient ook wettelijk gelijkgesteld te worden aan een openbare school.

Decentralisatie

D'66 is voorstander van een op decentralisatie gericht onderwijsbeleid binnen de grenzen van door de landelijke overheid te stellen deugdelijkheidseisen en op het algemeen belang gebaseerde subsidievoorwaarden.

In het kader van een op decentralisatie gericht onderwijsbeleid is D'66 van mening, dat het rijk niet langer als bevoegd gezag moet optreden.

Het rijk dient derhalve de rijksscholen over te dragen aan de gemeenten. Voor de provincies ziet D'66 op onderwijsgebied in het algemeen geen formele bevoegdheid weggelegd. Wel zou de provincie een stimulerende rol kunnen spelen ter verbetering van het voorzieningsniveau van het onderwijs.

Daar waar onvoldoende openbaar onderwijs gerealiseerd wordt, hebben provincies tot taak dit openbaar onderwijs te bevorderen.

Overdracht van rijksscholen aan gemeenten kan tot gevolg hebben, dat de gemeente bevoegd gezag wordt van scholen die een voedingsgebied hebben, dat de gemeente overstijgt. Ook bij een aantal gemeentelijke scholen is dit thans het geval. In al deze gevallen kan gezegd worden, dat soms grote aantallen ouders niet betrokken zijn bij de samenstelling van de gemeenteraad als bevoegd

gezag, omdat zij in een andere gemeente wonen. Vanuit democratisch oogpunt vindt D'66 dat onaanvaardbaar. Van dergelijke gemeentescholen dient het bestuur en beheer in handen gegeven te worden van een lichaam krachtens de Wet gemeenschappelijke regelingen of een daarvan afgeleide commissie vergelijkbaar met een zogenaamde artikel 61-commissie of van een ander rechtspersoonlijkheid bezittend lichaam, zoals onder het kopje democratisering hiervoor besproken.

Vereenvoudigde regelgeving

Het onderwijsbeleid is gebaseerd op een onoverzichtelijk web van nota's en circulaires. Het beleid dient echter plaats te vinden in het kader van samenhangende wetgeving en niet middels allerlei oncontroleerbare uitwerkingen van de verschillende wetten.

Basisonderwijs

Basisonderwijs is al het onderwijs van 4 tot 12 jaar. Het basisonderwijs moet zo breed opgezet worden, dat ook kinderen die nu door ontwikkelingsstoelingen in het speciaal onderwijs terecht komen, zoveel mogelijk uit hun geïsoleerde positie worden verlost.

In kleine kernen moet een basisschool minimaal twee leerkrachten hebben, als het de enige school ter plaats is. Daarnaast moet de vorming van samenwerkings-scholen bevorderd worden.

Voortgezet onderwijs

Het beleid wordt gericht op de doorbreking van het huidige categoriale stelsel in de eerste fase van het voortgezet onderwijs. Uitgangspunten daarbij zijn:

- uitstel van verplichte studie- en beroepskeuze
- voortzetting van het streven van de basisschool om door middel van aanbidding van een gedifferentieerd onderwijs alle leerlingen gelijkwaardige mogelijkheden te bieden hun talenten te ontplooien.
- verbreding van het onderwijs- en vormingsaanbod: naast de ontwikkeling van bekwaamheden op het gebied van kennisverwerving, ook aandacht voor de ontwikkeling van de creatief/artistische, technische, huis-houdelijke en sociale vaardigheden.
- aanbieden van passende onderwijsleersituaties voor een democratische attitude en maatschappelijke bewustwording.

Als een wettelijke basis voor een dergelijk beleid wordt zo spoedig mogelijk een bekostigingswet voortgezet basisonderwijs ingediend, die in eerste instantie regelingen bevat voor de uitbreiding en de bekostiging van experimenten en projecten en voor de realisering van de daarbij noodzakelijke voorwaarden.

Om perspectief en samenhang in dit beleid te verzekeren en een grondslag te bieden voor de criteria ter evaluatie daarvan zal tevens met de onderwijsorganisaties overleg worden gevoerd over de opzet en inhoud van een nieuw stelsel van voortgezet onderwijs. Onder meer aan de hand van een voorstel tot uitbreiding van de bekostigingswet in die zin, zal de Kamer daarover uiterlijk in 1983 kunnen beslissen.

D'66 is van mening, dat thans nog niet de vraag beantwoord kan worden wanneer één nieuw schooltype in het voortgezet onderwijs moet zijn gerealiseerd en hoe pluriform dat schooltype kan zijn.

D'66 is voorstander van gedurende ongeveer tien jaar het voortgezet basisonderwijs te ontwikkelen naast het huidige stelsel.

Na de eerste cyclus met een duur van tenminste drie jaar, waarin een breed pakket wordt aangeboden, alsook voorlichting over verdere mogelijkheden, streeft D'66 naar een tweede cyclus met een duur van tenminste twee jaar, waarin via een versmald studiepakket wordt voorbereid op het tertiair onderwijs ofwel op (voorlopige) afronding van de opleiding.

Los van de hierboven genoemde beleidsdoelen op middellange en lange termijn is D'66 van mening, dat in het kader van de bestaande wetgeving in het voortgezet onderwijs op korte termijn nog een groot aantal verbeteringen kan worden aangebracht. Met name denken wij daarbij aan het bevorderen van een pluriform aanbod van beroepsvoorbereidend eindonderwijs op verschillende niveaus.

Urgent vindt D'66 een andere planningssystematiek in het voortgezet onderwijs. De huidige systematiek is immers niet gebaseerd op afname van het aantal leerlingen. Bovendien worden scholen gesticht of uitgebreid op basis van de keuze naar levensbeschouwelijke richting in het basisonderwijs. Dit automatisme is achterhaald, D'66 wil bijvoorbeeld middels enquêtes de stichting van scholen nauwer laten aansluiten bij de voorkeuren van de ouders. Daarbij gaat het niet alleen om levensbeschouwelijke richting van de school, maar ook om de pedagogisch-didactische richting.

Eveneens urgent vinden wij, dat in het voortgezet onderwijs, maar ook in het basisonderwijs, de leerlingen voorbereid worden op de komende informatiemaatschappij. D'66 heeft op dit punt een voorstel gelanceerd (zie paragraaf informatiebeleid en automatisering).

Opleiding onderwijsgevenden
Het slagen van onderwijsvernieuwing wordt mede bepaald door de vernieuwing van de opleiding van onderwijsgevenden. Wij vinden dat deze scholing zoveel mogelijk een samenhangende voorbereiding moet inhouden op de pedagogische en de vakinhoudelijke taak van de onderwijsgevende.

Opleidingsinstituten moeten een nieuwe relatie hebben met de onderwijsvernieuwing in de praktijk. Bijzondere aandacht moet worden geschonken aan opleidingsmogelijkheden voor hen die zich willen gaan bezighouden met volwasseneneducatie.

Onderwijsverzorging
Er dient een wet op de onderwijsverzorgingsstructuur tot stand te komen, op basis van de volgende beleidspunten:

- tot op zekere hoogte toestaan van vrijheid van inrichting;
- respectering van de professionele maatstaven van de deskundigen bij de verzorgingsinstellingen;
- hervakeling taakverdeling tussen landelijke en regionale verzorgingsinstellingen, niet in de eerste plaats terwille van de decentralisatie op zich, maar ook om de efficiency te verhogen;
- ontwikkeling van onderwijsbegeleidingsdiensten tot regionale servicecentra voor scholen met leerlingen tot 16 jaar en voor volwasseneneducatie.

Volwasseneneducatie
De volwasseneneducatie moet voorlopig extra aandacht geven aan degenen, die vroeger geen of onvoldoende kans op onderwijs hebben gehad. Dit betekent speciale gerichtheid op de (her)intreding van vrouwen in het arbeidsproces en op roldoorbreking. Deze vorm van educatie moet worden afgedekt door één, het hele terrein dekkende wet. Het verdient daarnaast aanbeveling om voor de volwasseneneducatie een apart directoraat-generaal te creëren, waarin onderdelen kunnen worden ondergebracht die nu nog versnipperd over andere ministeries dan Onderwijs en Wetenschappen worden beheerd. Ook moet er een systeem van studiekostenfinanciering voor de volwasseneneducatie ontwikkeld worden.

Hoger onderwijs
Na het secundaire onderwijs gaat de periode in waarin men thans het HBO en het universitair onderwijs kan volgen. D'66 wil deze twee onderwijssoorten laten ineenvloeien in een samenhangend stelsel van hoger onderwijs, met een eerste fase (tertiair onderwijs) en een tweede fase (quartaire onderwijs). Voor het tertiaire onderwijs geldt het leerrecht, naar één van de beperkte plaatsen in het quartaire onderwijs moet men solliciteren. Op deze wijze wordt de integratie HBO-WO vereenvoudigd, kan het wetenschappelijk onderzoek worden versterkt en wordt het beschikbare geld efficiënter ingezet.

Tertiair onderwijs
- Voor het tertiaire onderwijs mag een student zes jaar ingeschreven staan. Eén jaar extra is er voor de student, die van studie wisselt. Dit zal moeten resulteren in meestal vierjarige cursussen,

al zijn kortere en langere cursussen toegestaan.

- Voor de studenten zal een studiefinancieringsstelsel moeten bestaan, dat iedereen in staat stelt van zijn recht gebruik te maken. Ideaal is het elimineren van de ouderlijke bijdrage.
- Bij leerrecht horen geen numeri fixi. Er moet naar worden gestreefd deze te voorkomen of overbodig te maken, b.v. ook door herbezinning op de latere financiële voordelen van dergelijke opleidingen. Vooralsnog zijn beperkingen hier en daar onvermijdelijk.
- Het tertiaire onderwijs moet rekening houden met en impulsen geven aan het stelsel van wederkerend onderwijs.
- Omzwaaiingsmogelijkheden moeten verbeterd worden. Vooral de HBO-WO-integratie, die gestalte moet krijgen in een Kaderwet hoger onderwijs, kan hieraan veel bijdragen.
- D'66 is van mening, dat er tussen de instellingen zeker wel verschillen mogen ontstaan. Een beperkte concurrentie lijkt ons niet ongezond. Dit vraagt om een goede studievoorzichting.
- De overheidsbemoeienis met het tertiaire onderwijs is beperkt: geen uniformering van cursusduur, geen inhoudelijke bemoeienis (m.u.v. globale deugdelijkheidseisen).
- De invoering van de twee-fasenstructuur WO moet nauwlettend worden gevolgd en geëvalueerd. Indien nodig moeten wijzigingen worden aangebracht.
- De financiering geschiedt in hoofdzaak van overheidswege. De bedragen worden globaal genomen berekend op basis van een gemiddelde studieduur van vier jaar, een gemiddelde afwijking naar 5 en 6 jaar en worden vervolgens als totaalbedrag beschikbaar gesteld.

Quartaire onderwijs
- Dit onderwijs dient voor de opleiding van hooggekwalificeerde onderzoekers en voor beroepen die een voortgezette opleiding vereisen. Voor de beschikbare plaatsen wordt geselecteerd op grond van gebleken capaciteiten volgens vastgestelde normen.
- De „studenten” verkeren in deze fase in een werknemerspositie.
- De financiering van deze opleidingen behoeft niet steeds vanuit Onderwijs en Wetenschappen te gebeuren. Andere mogelijkheden zijn b.v. de ministeries van Volksgezondheid en Milieuhygiëne, van Landbouw en Visserij en andere maatschappelijk organisaties.

Onderzoek
- Onderzoek door studenten vindt vnl. plaats in het quartaire onderwijs. Ook de docenten uit het tertiaire onderwijs zullen hieraan moeten deelnemen, terwijl de studenten uit het tertiaire onderwijs ermee kennis moeten kunnen maken.
- Over het gebruik van de voor onderzoek beschikbare gelden moet verantwoording worden afgelegd, zowel t.a.v. de instelling als van vakgenoten.
- Het onderzoek dient inhoudelijk door de (sub)faculteiten te worden bepaald. Overheidsbemoeienis is hier ongewenst.
- De gezamenlijke instellingen moeten hun gezamenlijke onderzoeksprestaties verantwoorden in de richting van het rijk in het kader van een samenhangende innovatie- en onderzoeksbeleid. Naar aanleiding van deze verantwoording wordt middels een parlementair debat de onderzoeksbegroting vastgesteld.
- De tweede geldstroom dient te worden versterkt.

Open Universiteit
- De zelfstandige open universiteit moet volwaardig tertiair tweede-kansonderwijs bieden, ook al omdat de bestaande instellingen daarvoor voorlopig geen gelegenheid zullen hebben i.v.m. herstructurering e.d.
- De open universiteit moet naast de eigen staf gebruik maken van gedetacheerd personeel van bestaande instellingen voor tertiair onderwijs.

Bestuursstructuur
- Allen - d.w.z. personeel én studenten - die aan een

- WO- of HBO-instelling zijn verbonden, moeten kunnen zijn betrokken bij het bestuur ervan, al kan de betrokkenheid per geleding en per bestuursaspect verschillen.
- Het bestuur en beheer van tertiair en quartair onderwijs moeten in instellingen waar zij beide voorkomen, worden gekoppeld.
- In een nieuwe wet op het WO dienen de voornaamste verworvenheden van de democratisering te worden behouden.
- Gezien de versplintering van het HBO zijn samenwerkingsvormen nodig, ook al om de integratie met de universiteiten mogelijk te maken.

Planning en financiële ruimte

- Er moeten door het parlement bekrachtigde meerjarenafspraken worden gemaakt tussen rijk en instellingen over de (maatschappelijk) gewenste ontwikkelingen in het hoger onderwijs en de daarvoor beschikbare middelen.
- De eerste prioriteiten voor de besteding van de gelden liggen niet bij het hoger onderwijs, maar bij het secundaire onderwijs, kansarmenonderwijs en het basisonderwijs. Binnen het hoger onderwijs heeft het HBO prioriteit.
- Een reële achteruitgang van de financiële middelen voor het hoger onderwijs is vermoedelijk noodzakelijk, al mag dit i.v.m. noodzakelijke innovatie niet gelden voor de voor onderzoek bestemde gelden.
- de noodzakelijke ombuigingen bij het HO dienen eerder door salarismaatregelen, dan door het verlies van arbeidsplaatsen te worden gerealiseerd.

V-b: Gezondheidszorg

Gezondheid als keuze

Ieder mens moet in eigen verantwoordelijkheid de keuze kunnen maken voor een gezond bestaan. Dat kan alleen wanneer de besluitvorming in de zorgsector gedemocratiseerd wordt, zodat bewuste patiënten/cliënten in goede relatie met hun hulpverleners kunnen samenwerken. De afstand tussen degene die hulp vraagt en de hulpverlener moet verkleind worden door verantwoorde hulpverlening direct aan de basis. Vergroting van de eigen verantwoordelijkheid door voorlichting, opvoeding. Zorg voor eigen gezondheid (vakterm: „zelfzorg”), goed nabuurschap en hulp van vrijwilligers (vakterm: „mantelzorg”) spelen bij de hulpverlening als keuze een voorname rol. Regionalisering en decentralisering sluiten daar op bestuurlijk niveau bij aan. Preventie moet in het gehele beleid centraal staan.

Versterking eerste lijn

In de laatste decennia heeft de gezondheidszorg zich steeds meer verwijderd van de „eerste lijn” (huisarts, thuisverpleging) naar de „tweede lijn” (specialisten, ziekenhuizen). Om die onzalige ontwikkeling te keren, dient het beleid zich op versterking van de eerste lijn te richten. Herstel van de zelfverzorging moet gestimuleerd worden met voorlichting die inzicht geeft in gezondheid en ziekte en de mens weer leert zijn eigen mogelijkheden te hanteren. Beroepsopleidingen van huisartsen, maatschappelijk werkenden en wijkverpleegkundigen, moeten hierop worden toegespitst. Samenwerkingsverbanden tussen deze vaklieden moeten aangemoedigd worden. Er moet vooral veel aandacht besteed worden aan betere toegang tot de besluitvorming voor allen die om hulp vragen.

Andere optiek ziekenhuisbouw

Bij nieuwbouw en vernieuwbouw moet het concept van het traditionele ziekenhuis worden verlaten. De voorrang moet worden gegeven aan het creëren van afdelingen waar lopende patiënten meer zelfstandigheid hebben (zgn. „ambulatoria”), poliklinieken, centra voor diagnose, logiesvoorzieningen voor onderzoekcliënten en hun familieleden (zgn. „zotels”) en aan het stimuleren van dagverpleging voor hen die in een verpleegtehuis wonen en daarop niet geheel aangewezen zouden hoeven te zijn.

Verpleegtehuizen

Het beleid is te weinig gericht op de mogelijkheden oudere mensen zoveel mogelijk in de eigen omgeving op te

vangen, zoals bijvoorbeeld door dagverpleging. Anderzijds dient het beleid realistisch te zijn tegenover bejaarden die niet meer in staat zijn tot revalidatie en uitsluitend verpleging behoeven. De privacy in de verpleegtehuizen dient te worden bevorderd. Er dienen niet langer verschillende financieringsstromen te bestaan voor verpleegtehuizen en bejaardenoorden.

Regionalisering en decentralisatie

Voor decentralisatie van de gezondheidszorg gelden de uitgangspunten als reeds gegeven in II. Open Samenleving, par. f. Regionalisering dient gestimuleerd te worden door centralisatie van de budgettering.

Technologie

Stimulering en financiering van medisch-technologische vernieuwing, voorzover gericht op kwaliteitsverbetering bij de zelfverzorging, is noodzakelijk en dient aan te sluiten op het gehele door ons voorgestane innovatiebeleid (zie IV).

Opvang arbeidsongeschiktheid

Veel persoonlijk leed is het gevolg van onvoldoende en/of te late opvang van mensen die arbeidsongeschikt verklaard worden. Al tijdens de ziekteperiode moet deze opvang beginnen, hetgeen vooral vraagt om veel nauwere samenwerking van bedrijfsverenigingen, artsen van GAK en GMD en de geestelijke gezondheidszorg. Voorkomen moet zeker worden dat mensen in feite ten onrechte in de WAO terecht komen (zie ook III, De nieuwe schaarsten: werk).

Onderwijs

Het onderwijs in de gezondheidszorg moet beter afgestemd worden op de gewenste, nieuwe structuren van accentverlegging naar de eerste lijn. Daartoe dienen de selectiecriteria herzien te worden: niet alleen studieresultaten, maar ook sociale vaardigheden moeten daarbij gewogen worden. Het huidige selectiesysteem van gewogen loting dient in die zin te worden omgebogen, waarbij wel herkansingsmogelijkheden moeten blijven bestaan. De werkomstandigheden en de rechtspositie van arts-assistenten en stagiaires in de gezondheidszorg eisen spoedige verbetering.

Academische Ziekenhuizen

Verdere integratie van academische ziekenhuizen in de gehele gezondheidszorg moet worden bevorderd. De minister van Volksgezondheid en Milieuhygiëne dient in ieder geval politieke medeverantwoordelijkheid te dragen voor de patiëntenzorg.

Arbeidsomstandigheden

Humanisering van de arbeid (zie III-a en IV) vergt ook dringend verbetering van de arbeidsomstandigheden van verplegend en verzorgend personeel. Daarbij dient ten minste rekening gehouden te worden met: het invoeren van andere vormen van verpleging, o.a. teamverpleging, de bijscholing van verpleegkundigen en verzorgenden die geruime tijd niet als zodanig werkzaam zijn geweest, versterking van de verpleegkundige zorg die zich uitstrekt tot buiten de muren van kliniek of ziekenhuis (zgn. extramurale zorg), studie naar de huidige werkbelasting van verpleegkundigen en verzorgenden in hun diverse werksituaties en verwerking van de studieresultaten in de praktijk, onder het motto dat goede verpleging en verzorging niet verwacht kan worden van overwerkte en overspannen krachten.

Inkomsten vrije beroepen

Handel in volksgezondheid is ethisch onaanvaardbaar. Het „handelsaspect” moet daarom aan het medische vrije beroep ontnomen worden, door ontkoppeling van inkomen en aantal verrichtingen. Nu er voor medici goede pensioenvoorzieningen mogelijk zijn, is er geen enkele ratio meer voor hoge goodwill-betalingen bij overname van praktijken. Deze dienen afgeschaft te worden.

Samenhangend gezondheidsbeleid

Gezondheidsvoorlichting en -opvoeding is een zaak die niet alleen ressorteert onder het ministerie van Volksgezondheid. De ministers van Onderwijs en Wetenschappen en van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk zijn hierbij even sterk betrokken. Het beleid terzake dient daarom toegespitst te worden op meer coördinatie

teneinde optimale resultaten te bereiken.

Volksverzekering

AWBZ en Ziekenfondswet dienen op te gaan in één verplichte volksverzekering.

Wetgeving

Het patiëntenrecht dient gestalte te krijgen in nieuwe wetgeving die het recht op informatie en privacy garandeert (zie ook II-e: Informatiebeleid). Daarnaast dient de wetgeving te voorzien in het recht op zelfbeschikking, op vrije keuze van hulpverleners, op klachtenbehandeling en op persoonsbescherming bij research.

Alternatieve geneeswijzen

Ook al in het kader van de zelfverzorging dienen alternatieve geneeswijzen tenminste serieuze aandacht te krijgen. Onderzoek naar het effect van alternatieve geneeswijzen is geboden. Kosten voor alternatieve geneeswijzen dienen met grotere ruimte dan tot nu toe het geval is te worden opgenomen in het pakket van de volksverzekering. Te denken valt aan acupunctuur.

Abortus

Abortus dient uit de strafwetgeving te worden gehaald en opgenomen te worden in het verstrekkingenpakket van de volksverzekering. Het beslissingsrecht dient bij de vrouw te liggen: abortus is een medische ingreep.

Euthanasie

Zowel het nalaten van levensrekkende behandeling als het levensverkortend handelen t.a.v. een ongeneeslijke patiënt in diens eigen belang, dient niet langer strafbaar gesteld te worden, wanneer de patiënt zich in de laatste levensfase bevindt en het zijn uitdrukkelijk verzoek is.

Drugbeleid

De handel in hennepproducten dient gelegaliseerd te worden, zodat controle op de producten mogelijk is en de overgang naar hard drugs wordt tegengegaan. Oorzaken van verslaving aan hard drugs moeten worden bestreden. Verslaafden zijn patiënten, geen criminelen. Het vervolgingsbeleid dient gericht te zijn tegen de handel in hard drugs.

Andere welzijnsvoorzieningen

Continu zal moeten worden beoordeeld of publieke financiering van welzijnsvoorzieningen de beste methode is om het welzijn te bevorderen; met name de keuzevrijheid en zelfwerkzaamheid van de burger kunnen door financiering in de private sector worden bevorderd. Daarom dient onderscheid gemaakt te worden tussen maatschappelijke voorzieningen waarvoor een financiële bijdrage naar draagkracht wordt gevraagd en welzijnsvoorzieningen met een emancipatorisch karakter welke om niet worden verstrekt.

Bij stagnerende economische groei en het risico van daardoor genoodzaakte bezuiniging op het bestaande voorzieningssysteem, dreigt een innovatie daarvan tot de onmogelijkheden te gaan behoren. Om te voorkomen dat de zwakst geregelde voorzieningen het eerst aangetaast worden, is derhalve gewenst dat de nog niet wettelijk geregelde voorzieningen van specifiek welzijn geregeld worden in een kaderwet specifiek welzijn, waarin decentralisatie en democratisering voorop staan. De reeds bestaande wettelijke regelingen in het specifiek welzijn en de toekomstige kaderwet dienen ter bevordering van een politiek gewogen prioriteitenstelling zoveel mogelijk onderling te worden afgestemd. Daarbij valt allereerst te denken aan de onderlinge afstemming van de systematische en de democratische planning. Ook is hierbij te denken aan algemene regels voor de rechtsbescherming van burgers en instellingen, de medezeggenschap van betrokkenen – met name de niet georganiseerden –, voor kwaliteitscontrole e.d.

In het welzijnswerk spelen vrijwilligers vaak een belangrijke rol. Over dit tot de z.g. „informele sector” te rekenen vrijwilligerswerk en het gewicht dat wij daaraan toekennen, spreekt dit programma zich op tal van plaatsen uit.

De ontwikkeling der laatste jaren in de richting van andere vormen van vrijwilligerswerk zal een bijdrage leveren bij de totstandkoming van een meer „zelffunctionerende” samenleving.

Vrijwilligerswerk in het algemeen heeft behoefte aan een

goede coördinatie en organisatie. Dit kan gewaarborgd worden door de instelling van een nationaal vrijwilligersbureau en regionale vrijwilligerscentrale, waarvoor middelen beschikbaar dienen te komen. Er zullen algemene richtlijnen opgesteld moeten worden m.b.t. de rechtspositie en financiële status van de vrijwilliger. Inschakeling van werkloze beroepskrachten, met behoud van sociale uitkering en aanvulling daarvan moet mogelijk zijn.

V-c: Sport

Hoewel de passieve recreatieaspecten van de sport in de publiciteit over het algemeen de meeste aandacht krijgen, is de actieve rol van de sport in de recreatie van nog steeds groeiend algemeen belang. Sport levert niet alleen een waardevolle bijdrage aan het samenbindend verenigingsleven, maar speelt bovendien een grote rol in de „informele sector” (zie I). Immers, het bestuurs- en sporttechnisch kader bestaat merendeels uit vrijwilligers.

In het beleid dienen topsport, algemene wedstrijd sport en recreatiesport *evenredig* aandacht te krijgen. De taak van de overheid kan daarbij alleen voorwaardenschepend zijn. Het particulier initiatief op sportgebied is goed georganiseerd en het vrijwillig kader functioneert het best wanneer het zelf verantwoordelijk blijft voor vorming en uitvoering van het beleid. Wel moet het mogelijk zijn waar nodig beroepskrachten ter ondersteuning aan te stellen. Deze hebben dan recht op dezelfde rechtspositie als werknemers in de sociaal-culturele sector.

Sponsoring

Ter verruiming van financiële mogelijkheden moet onderzekere voorwaarden aan gesubsidieerde sportverenigingen toegestaan worden, overeenkomsten met sponsors aan te gaan.

Welzijn, gezondheid

De associatie van sport met welzijn en gezondheid lijkt voor de hand te liggen. Toch overschrijdt de sport soms de het welzijn bedreigende grenzen, niet alleen als het gaat om gebruik van ongewenste stimulerende middelen, maar ook op het gebied van eenzijdig lichamelijke ontwikkeling, eenzijdige gerichtheid en ongewenste mentale druk. Overheid en sportorganisaties hebben hier een gezamenlijke taak bij het vaststellen van de grenzen van het aanvaardbare.

Accommodaties

Het sterk toenemend belang van de recreatiesport (gedwongen vrije tijd, jeugdwerkloosheid) legt de overheid de taak op te zorgen voor voldoende accommodaties van goede kwaliteit, opdat wie wil ook kan sporten.

V-d: Jeugdbeleid

In de samenleving die ons voor ogen staat, moeten mensen niet in categorieën, dus ook niet in leeftijdscategorieën, gevangen worden gezet. Deze categorisering heeft o.a. geleid tot de nog steeds zwakke positie van juridische onzelfstandigheid tot 18 en financiële afhankelijkheid tot 21 jaar.

Vandaar dat, hoewel een specifieke jongerenparagraaf in dit verkiezingsprogramma overbodig zou moeten zijn, omdat in vele hoofdstukken het beleid t.a.v. jongeren aan de orde komt, er toch aandacht aan de positie van de jongeren zal moeten worden besteed totdat de achterstelling is opgeheven. Juist de huidige economische ontwikkelingen zullen nog hun terugslag hebben op de positie van de jeugd.

Positief moet worden gewaardeerd en gestimuleerd de bereidheid bij de jongeren om zich los te maken van de verspillende welvaartseconomie en zich opbouwend op te stellen als het gaat om het steunen en zelf initiëren van activiteiten ter bescherming van het milieu en een aangenaam leefklimaat in het algemeen. De lage organisatiegraad van de jeugd is mede oorzaak van de geringe aandacht van de politiek voor hun problemen. Juist de huidige economische ontwikkelingen zullen ook hun terugslag hebben op de positie van de jeugd. Extra probleem daarbij zal zijn dat de jongeren van vandaag

opgegroeid zijn in een verspillende welvaartseconomie en weerloos staan als het er om gaat het nut van zuinigheid in te zien. De volgende beleidsontwikkelingen zijn noodzakelijk:

Coördinatie

Hoewel instelling van de onafhankelijke Raad voor Jeugdbeleid een goede stap was, geeft deze slechts advies. Er moet daarnaast een veel betere coördinatie tot stand komen tussen de diverse departementen die dagelijks met jeugdbeleid te maken hebben en die nu maar al te vaak tegen elkaar inwerken.

Daartoe moet o.m. de Interdepartementale Stuurgroep Jeugdfragen versterkt en verbreed worden met leden van gezaghebbend ambtelijk niveau. Er dient een vastekamercommissie jeugdbeleid te komen en in de organisatie van de begroting moeten alle ministeries hun beleidsvoornemen m.b.t. jongeren apart specificeren, zodat overzicht en inzicht mogelijk wordt.

Onderzoek

Het op jongeregebied reeds verrichte onderzoek moet geïnventariseerd worden, mede met het oog op de noodzakelijke coördinatie van voorgenomen en voor te nemen onderzoek.

V-e: Ouderen

Mensen die geen deel (meer) hebben aan de zgn. „formele economie” (zie I) dreigen ook t.a.v. het sociale leven sneller in een isolement te geraken. Wij willen ouderen in elk opzicht volwaardig aan het sociale en culturele leven doen deelnemen als gelijkwaardige medeburgers. Daarom vinden wij het noodzakelijk de persoonlijke zelfstandigheid van ouderen beter recht te doen en zolang mogelijk te garanderen. Uitsluiting van ouderen van bestuurlijke functies, alleen op basis van hun leeftijd, dient uitgebannen te worden. Speciale ouderenvoorzieningen moeten uitgaan van: MET ouderen VOOR ouderen. Wij willen dit o.m. trachten te bereiken op bestuurlijk niveau door:

- instelling van een Raad voor Ouderenbeleid.
- omvorming van de Wet op de bejaardenoorden tot een Wet op het ouderenbeleid.
- coördinatie van de betreffende taken van de ministeries van CRM, Volksgezondheid en Milieuhygiëne en Ruimtelijke Ordening door bij voorkeur het Ministerie van CRM.

Voorts door de volgende maatregelen:

Pensioenen

Opheffing van de zgn. „pensioenbreuk” en een verplichte pensioenverzekering voor alle werknemers zijn belangrijk voor de ouderen van morgen. (zie IV-e: Sociale Zekerheid.)

Keuze pensioenleeftijd

Werknemers dienen binnen bepaalde grenzen zelf het moment van hun pensionering te kunnen kiezen, waarbij ruime overgangsregelingen terzake van geleidelijke afbouw van verantwoordelijkheden en werktijden, tot stand moeten komen.

Vorming

Bestaande mogelijkheden voor vorming en scholing (open school, Teleac) dienen verruimd en door actieve voorlichting beter onder de aandacht van ouderen gebracht te worden.

Ruimtelijke ordening

Naast de door ons reeds bepleite concentratie van wonen, werken en voorzieningen (zie III-d) dient nog gesteld te worden dat in bestemmingsplannen en stadsvernieuwingsprojecten voldoende aangepaste huisvestingsvormen voor ouderen tot stand moeten komen. Bejaardenwoningen of complexen van woningen mogen niet geïsoleerd liggen en moeten dicht bij de voorzieningen gesitueerd worden. Experimenten met een „ouderlaag” in gezinswoningen moeten uitgebreid worden.

Vervoersmogelijkheden

Bestaande vervoersmogelijkheden moeten beter aangepast worden aan ouderen die zich slecht kunnen verplaatsen. Voor deze categorie moeten gereduceerde tarieven het vervoer betaalbaar houden.

Betere dienstverlening

De diverse vormen van dienstverlening moeten beter op elkaar worden afgestemd door coördinatie van de intramurale dienstverlening, door aan het gecoördineerde ouderenwerk een bredere basis te geven en meer bevoegdheden over te dragen. Bij de coördinatie worden de ouderenorganisaties ten nauwste betrokken. Het takenpakket van de zgn. indicatiecommissies moet worden geregeld en uitgebreid met meerdere vormen van maatschappelijke dienstverlening. De extramurale dienstverlening moet worden uitgebreid, met bijv.:

Wijkhoven

Ouderen die tijdelijk of langdurig verzorging behoeven, moeten kunnen worden opgevangen in een „wijkhof”. Deze dient naast permanente zorg ook dagverzorging en -verpleging te kunnen bieden. Ook moeten zelfstandig wonende ouderen er een bepaalde service (warme maaltijden e.d.) kunnen genieten. Mede om te voorkomen, dat ouderen in dit centrum zich wederom afgesloten voelen van de maatschappij kunnen ook andere buurtbewoners, die gelijksoortige problemen kennen, er worden opgevangen. Om dezelfde reden moet gezocht worden naar andere, passende functies voor deze wijkhoven.

Rechten en rechtsbescherming

Bewoners van tehuizen en cliënten van de bejaardenzorg moeten een betere rechtsbescherming krijgen. Subsidies moeten mede aangewend worden ter aanmoediging van vrijwillige toepassing van zo'n regeling. Het recht op inspraak en op goede klachtenbehandeling, ook voor ouderen, dient wettelijk geregeld te worden.

Gezondheidszorg

Geriatricie dient als geneeskundig specialisme erkend te worden, het preventieve onderzoek moet daarbij prioriteit krijgen. Voorts dient er een wettelijke regeling te komen voor het testen van medicijnen op hun gevolgen voor ouderen.

V-f: Gehandicaptenbeleid

In ons beleid staat de mens centraal. Daaruit volgt dat in het gehandicaptenbeleid dat wij voorstaan, de nadruk nooit op de handicap zal liggen, maar altijd op de mens die zich, wat ook zijn handicap is, dient te kunnen ontplooiën en zelf moet kunnen kiezen in vrijheid. Daarom is het gehandicaptenbeleid ook een emancipatievraagstuk. De overheid dient in haar gehele beleid rekening te houden met het gegeven dat het een normale zaak is dat een samenleving ook gehandicapten kent. In het huidige beleid ontbreekt op dit punt de integrale aanpak.

Wij willen het beleid op de volgende punten bijstellen en wijzigen:

Decentralisatie

Het door het rijk aangegeven beleidskader dient ingevuld te worden door de lagere overheden. Belangrijk daarbij dienen de *provinciale overlegorganen revalidatie en zwakzinnigenzorg* te zijn, die op provinciaal niveau coördineren en controleren en zodanig samengesteld moeten zijn, dat alle bij het gehandicaptenbeleid betrokkenen zich vertegenwoordigd weten. De POR's en de POZ's moeten onder controle van de Staten vallen.

Nationale raad

In een op te richten nationale raad gehandicaptenbeleid waarin alle betrokkenen vertegenwoordigd zijn, dient het gehele veld te worden overzien. De raad moet gevraagd of ongevraagd advies geven, leemten signaleren en initiatief nemen tot noodzakelijk onderzoek.

Arbeid (alternatieven)

Om te bevorderen dat mensen die partieel, zowel in een betaalde als in een onbetaalde functie actief willen zijn, in contact komen met degenen die aan die partiële activiteiten behoefte hebben, dient via de aanwezige kaders de afstemming van vraag en aanbod geïntensiveerd te worden.

Basisuitkering/toeslagen

Gehandicapten waarvan bewezen is dat ze permanent voor moeilijk kwantificeerbare extra kosten staan, moeten aanspraak kunnen maken op een vaste basisuitkering voor die kosten.

Bedrijfsleven

De huidige Plaatsingswet mindervaliden behoeft niet alleen een meer eigentijdse naam, maar dient ook aan nieuwe inzichten te worden aangepast. Hoewel verhoging van de wettelijke plaatsingsnorm van 2% naar 5% uiteraard de arbeidskansen van gehandicapten kan bevorderen, schuilt in zo'n maatregel het gevaar van voor gehandicapten schadelijke economische afwegingen, als ook van verzet tegen opgelegde dwang, die dan tot uiting kan komen in non-acceptatie van gehandicapten. Een zodanige maatregel dient dan ook tijdelijk te zijn en kan in elk geval niet los gezien worden van het door ons voorgestane deeltijdbanenbeleid (zie III-a). Aanpassing van de wetgeving zal zich o.m. moeten richten op goede definitie van een begrip „gehandicapte”, betere inventarisatie van plaatsingsmogelijkheden bij overheid en bedrijven op basis van goede functieomschrijvingen, financiering van hulpmiddelen en aanpassingen van de werkteams, beroepsrecht van gehandicapten inzake afgewezen sollicitaties en de positie van gehandicapten bij collectieve ontslagen. De effectiviteit van deze plaatsingswet staat of valt met een goede controle.

Intrekken loondispensatiewet

Vernieuwing van de Plaatsingswet mindervaliden dient gepaard te gaan met intrekking van de Loondispensatiewet. In de vernieuwde wet moet worden bepaald dat aan werkgevers loonsuppletie voor gehandicapte werknemers toegekend kan worden. De werknemer ontvangt daarbij dan in elk geval zelf het minimumloon. Loonsuppletie moet het karakter van een overbrugging hebben. Loonsuppletie voor de gehandicapte werknemer mag niet langer vanuit de AAW/WAO plaatsvinden, maar dient ook onder de vernieuwde wet te vallen, zodat bevordering werkgelegenheid gehandicapten in één wet is geconcentreerd.

Herstructurering WSW

De huidige Wet Sociale Werkvoorziening is verouderd en werkt stigmatiserend voor gehandicapten. Wie er eenmaal onder valt, komt er nauwelijks meer onderuit. Er bestaat een negatief spanningsveld tussen de welzijnsbevorderende en revaliderende functie van de sociale werkvoorzieningen en de economische maatstaven die men daar hanteert. In feite zijn de sociale werkvoorzieningen een noodzakelijke bedrijfstak geworden, waarin werk verricht wordt waarin het vrije bedrijf niet meer voorziet. Daarom moet de WSW-structuur opengebroken worden, in die zin dat de sociale bedrijven zelfstandig moeten kunnen functioneren en kunnen fungeren als doorgangsvormen naar overheid en bedrijf, zonder hun taak als opvangcentrum te verliezen. In de werkteams moet een scheiding worden aangebracht tussen geestelijk en lichamelijk gehandicapten. Sociale werkvoorzieningen moeten ook een ruimer toelatingsbeleid kunnen hanteren en (deel)-banen kunnen bieden aan langdurig werklozen, door leeftijd gehandicapten en andere minderheidsgroeperingen. (zie ook III-a m.b.t. de „oneigenlijke WAO-ers”).

Provinciaal/Regionaal bestuur

De structuur van sociale werkvoorzieningen in „bedrijfsjes” vergt een nieuwe bestuurlijke regeling. Het huidige gemeentelijke bestuur staat vaak te ver van de praktijk. Wij denken daarom aan oprichting van provinciale en regionale bestuurscommissies, multidisciplinair samengesteld uit personen die dicht bij de praktijk staan. De politieke controle hierover zou in handen van Provinciale Staten kunnen liggen.

Wijziging criteria

Het nu in de sociale wetgeving gehanteerde criterium van „arbeidsongeschiktheid” werkt stigmatiserend. Beter is het om dit te vervangen door het positieve criterium „in staat een (deel)inkomen te verwerven”. Uitkeringen dienen dan gerelateerd te zijn aan het zelf verworven inkomensdeel, zonder dat het recht op uitkering hierdoor verloren gaat. Dit vergroot de individuele keuzevrijheid.

Algemene voorzieningen

Gehandicapten moeten volledig kunnen deelnemen aan het maatschappelijk leven. Daar ontbreekt op tal van

plaatsen nog veel aan. Het openbaar vervoer is voor hen vaak nog een onneembare barrière: meer trein-, bus- en tramstations moeten aangepast worden, meer aangepaste treinstellen, bussen en trams ingezet. Alle publieke ruimten in overheidsgebouwen dienen voor hen toegankelijk gemaakt te worden, voor aanpassing van publieke gebouwen van bedrijven en instellingen dient overheids-subsidie beschikbaar te zijn. Subsidies aan welzijnsinstellingen moeten gebonden worden aan voorwaarden m.b.t. de toegankelijkheid van hun gebouwen voor gehandicapten.

Gezinsbegeleiding

Ouders van geestelijk gehandicapte kinderen moeten altijd beschouwd worden als de eerst verantwoordelijken voor hun kind, ook al is dit kind uit huis geplaatst. Zij hebben recht op een zo vroegtijdig en zo uitgebreid mogelijke informatie over de handicaps van hun kind en van de mogelijke daaropvolgende problematiek. De eerste-lijns-hulpverleners zullen hiertoe beter moeten worden opgeleid. Gestreefd moet worden naar een betere manier van gezinsbegeleiding, waarin naast de professionele werkers ook ouder-ouderhulp een hoge prioriteit heeft.

Indien ouders van een gehandicapt kind willen dat dit kind niet in een tehuis of andere instelling voor dag- en nachtopvang woont en opgroeit, maar thuis blijft of naar een pleeggezin gaat, moeten de kosten daarvan zoveel mogelijk op dezelfde voet als bij de „geinstitutionaliseerde” opvang door de gemeenschap worden gedragen, b.v. via de AWBZ.

Onderwijs

Het onderwijs moet meer gericht worden op z'n functie bewustwording van niet-gehandicapten t.o.v. gehandicapten. Gehandicapten dienen niet automatisch naar speciaal onderwijs verwezen te worden maar, waar mogelijk, opgevangen te worden door het reguliere onderwijs. Voor jonge gehandicapten moet bij het voortgezet onderwijs betere begeleiding komen.

In de opleiding van onderwijsgevenden moet meer aandacht besteed worden aan vroegtijdige onderkenning van geringe afwijkingen. Juist ook in applicatiecursussen moet hiervoor plaats worden ingeruimd. Niet alleen in het onderwijs maar in de gehele sector van maatschappelijke dienstverlening dient hoge prioriteit gegeven te worden aan vroegtijdige onderkenning van ontwikkelingsstoornissen.

Sport en recreatie

Ten onrechte valt in Nederland de nadruk in voorlichting en publiciteit op de topsport voor gehandicapten. In tegenstelling daarmee is de grootste behoefte die aan recreatiesport. Het beleid moet in die zin omgebogen worden. Dag- en verblijfsrecreatievoorzieningen zijn nog in volstrekt onvoldoende mate aangepast aan de eisen van gehandicapten. Subsidiemogelijkheden dienen aanpassing te stimuleren. De recreatiemogelijkheden voor mensen in verpleegtehuizen vereisen verbetering, hetgeen mogelijk moet worden door o.m. aanpassing van het recreatiebudget in de verpleegtarieven.

Een vreedzame en rechtvaardige wereld

Een werkelijk vreedzame en rechtvaardige wereld behoort, misschien, tot het rijk der illusies en utopieën, maar dat betekent niet dat we daar niet naar moeten streven.

Het buitenlands beleid dient daarom gericht te zijn op de opbouw van een internationale rechtsorde, op vermindering van de welvaartsverschillen in de wereld, stimulering van het respect voor de mensenrechten en het bevorderen van begrip en het bereiken van vertrouwen. Het meest geëigende kader hiervoor blijft de organisatie van de Verenigde Naties. Nederland dient het werk hiervan met kracht te ondersteunen evenals dat van de ermee verbonden Geneefse ontwapeningscommissie. Pogingen tot verbetering van het functioneren van deze organen dienen te worden aangemoedigd en gesteund. In de huidige wereld is echter ook een negatief veiligheidsbeleid d.w.z. handhaving van een verdedingsapparaat nog wel noodzakelijk.

VI-a: Mensenrechten

De bescherming van de fundamentele rechten van de mens, zoals verwoord in de universele verklaring en in de beide mensenrechtverdragen, dient een van de centrale elementen te zijn van het gehele overheidsbeleid. D'66 acht naleving van de fundamentele normen ten aanzien van de rechten van de mens zo essentieel dat bij grove en voortdurende schending daarvan andere waarden, zoals die van handelsbevordering of hulp aan ontwikkelingslanden ervoor moeten wijken.

VI-b: Niet verspreiden van kernwapens (Non-proliferatie, zie III-b)

De verspreiding van kernwapens over de wereld is één van de ernstigste bedreigingen voor de mensheid. Deze dient te worden tegengegaan door:

- beëindiging van de kernwapenwedloop tussen Oost en West. Dat is niet alleen een zaak van de twee supermachten, maar ook van hun bondgenoten.
- Verhoging van de kernwapendrempel zowel in politiek als in technisch opzicht. Dat kan door een uiterste beperking van het gebruik van kernenergie, alsook door universele toepassing van het controlesysteem van de Internationale Organisatie voor Atoomenergie. Door o.m. af te zien van het gebruik van plutonium dienen de industrielanden hier het voorbeeld te geven.

VI-c: Vrede en veiligheid in de derde wereld

Het streven naar het opdelen van de derde wereld in invloedssferen is een potentieel gevaar voor de wereldvrede, vooral in die gebieden waar een directe confrontatie van de supermogendheden tot de mogelijkheden behoort.

Zeer gevaarlijk in dit verband is een politiek welke zich ten doel stelt d.m.v. militaire interventies nieuwe situaties te creëren, in de hoop deze als voldongen feiten te doen accepteren. Bestaande conflicten moeten dan ook zoveel mogelijk door internationale arbitrage worden opgelost. De rol van de Verenigde Naties is hierbij onmisbaar. Daarom dienen de volgende maatregelen genomen te worden:

- uitbreiding van de VN-vredesmacht en van Nederlandse deelname daaraan;
- steun voor jongere samenwerkingsverbanden, die buiten de traditionele machtsblokken staan en die een stabiliserende rol kunnen spelen (Organisatie van Afrikaanse eenheid, Arabische liga, beweging van niet-gebonden landen e.a.);
- beperking wapenexport naar de Derde Wereld. Nederland moet internationaal initiatieven nemen voor beperking van de wapenhandel. Te denken valt aan registratie van wapentransacties.

VI-d: De Oost-West-tegenstelling

Het beleid van Nederland en zijn bondgenoten moet in de Oost-West tegenstelling het vermijden van gewapende conflicten tot doel hebben en gericht zijn op het bereiken van een stabiele verhouding door geleidelijke vermindering van de tegenstellingen. Daarbij dient juist in tijden van crisis de dialoog tussen Oost en West gaande te blijven. Het regelmatig voorkomen van incidenten mag er niet toe leiden, dat in een harde confrontatiepolitiek de bereikte resultaten uit de voorbije jaren van ontspanning, weer over boord gezet worden. De rol van de Europese landen is hierbij onmisbaar.

Afghanistan.

Nederland dient, o.a. in Europees verband, initiatieven te stimuleren en te ondersteunen die erop zijn gericht te bereiken dat de Sovjetroepen, die dat land zijn binnen gevallen, worden teruggetrokken en dat het Afgaanse volk in vrijheid zijn recht op zelfbeschikking kan uitoefenen. Bijzondere aandacht dient ondertussen gegeven te worden aan de opvang en ondersteuning van de nu ca 2 miljoen vluchtelingen in de buurlanden van Afghanistan.

Polen.

De gebeurtenissen in Polen hebben echter opnieuw aangetoond dat de Sowjet-Unie de Oosteuropese landen zeer weinig ruimte laat voor een ontwikkeling naar grotere zelfstandigheid en naar een maatschappelijke inrichting die meer overeenstemt met de wensen van de eigen bevolking. Zolang de staat van beleg niet is opgeheven, de politieke gevangenen niet zijn vrijgelaten en de dialoog met de vakbonden en met de kerk niet is hersteld kan er van verbetering in de Oost-Westrelaties geen sprake zijn.

Opbouw Europees veiligheidssysteem

De Oost-West-tegenstelling heeft geleid tot een ongeëvenaarde opeenhoping van militaire macht in Europa en tot een onnatuurlijke scheiding van het Europese continent, langs de grenzen van de invloedssferen van de twee supermachten.

Doelstelling op lange termijn dient de beëindiging van deze situatie te zijn, en daarom bepleiten wij de opbouw van een Europees veiligheidssysteem (EVS). Aan een zodanig collectief veiligheidssysteem moet ook door de VS en de USSR worden deelgenomen.

Het zou moeten bestaan uit bindende afspraken over:

- politiek overleg en vreedzame bijlegging van geschillen

- vergroting van de militaire veiligheid
- samenwerking op het gebied van economie, wetenschap, technologie en milieu
- samenwerking op humanitair gebied, vrijer verkeer van personen, ideeën en informatie.

Nu het EVS nog niet tot stand gekomen is, vereist het Nederlandse veiligheidsbelang vooralsnog voortzetting van het NAVO-lidmaatschap.

VI-e: Europese defensiesamenwerking

Uitgaande van het NAVO-lidmaatschap bepleiten wij binnen het Atlantische bondgenootschap een evenwichtiger verhouding tussen de VS en de Europese partners. Een minder sterk overheersende positie van Amerika valt vooral te bereiken door verdergaande Europese samenwerking op het gebied van de veiligheid. Deze samenwerking zal niet alleen gericht moeten zijn op zaken betreffende militair materieel maar ook op het bespreken van de Europese dimensie van de Atlantische veiligheid.

Geen Europese kernmacht

Een zelfstandige Europese kernmacht wijzen wij af. Europese defensiesamenwerking mag niet leiden tot een Europese kernmacht.

VI-f: Ontwapening en wapenbeheersing

De behoefte aan beveiliging d.m.v. wapens en in het bijzonder kernwapens dient zo spoedig mogelijk en zoveel mogelijk weggenomen te worden door internationale verdragen over conflictbeheersing en ontwapening. (zie ook VI-b).

Europese medezeggenschap bij SALT II

Gezien de lopende of voorgenomen uitbreiding van het

arsenaal tactische kernwapens voor de lange afstand (de Russische SS-20 raket en de Backfire bommenwerper resp. de Amerikaanse Pershing-II en Tomahawk-raket) is de totstandkoming van het (SALT-III) wapenbeheersingsverdrag zeer urgent. Aangezien de veiligheid van de Europese landen hierbij rechtstreeks in het geding is, dienen deze medezeggenschap en inbreng in de onderhandelingen te krijgen.

Evenwichtige wederzijdse troepenvermindering

Een positiever instelling van Nederland en zijn partners bij de Weense besprekingen over evenwichtige wederzijdse troepenvermindering (MBFR) is mede noodzakelijk om tot een accoord te komen.

Europese ontwapeningsconferentie

Daarnaast dient een Europese ontwapenings conferentie opgezet te worden, met deelname van alle West- en Oosteuropese landen, de VS, en Canada. De totale bewapeningspolitiek in Europa dient daarbij ter tafel te komen. Ook afspraken over tactische kernwapens met korte dracht, kunnen hierbij aan de orde komen. De EOC moet zich ontwikkelen tot een permanent forum voor ontwapening en wapenbeheersing in Europa, als onderdeel van een EVS.

Herziening NAVO-planning

De basis van de huidige NAVO-planning is te sterk gericht op „draaiboeken voor het ergste geval”. Het beleid terzake dient omgebogen te worden door oprichting van een *ontwapeningscomité*, dat in alle fasen van het planningsproces aandacht opeist voor de wapenbeheersingsaspecten.

Geen wedloop op gebied van de chemische wapens

Militaire en politieke kringen binnen de NAVO menen in de slechter wordende internationale verhoudingen een aanleiding te vinden voor het streven naar een groter NAVO-tegenwicht – tegenover het Sowjet-overwicht – m.b.t. chemische wapens. Wij keren ons daar ondubbelzinnig tegen.

VI-g: Nederlandse ontwapeningsinspanning

Een hoofdtaak voor Nederland is binnen de NAVO een succesvol verloop van de wapenbeheersingsonderhandelingen tussen Oost en West te bevorderen. Nederland moet er niet voor terugschrikken ook buiten NAVO-verband tezamen met gelijkgezinde landen in West en Oost tot vergaande en creatieve voorstellen te komen.

Reorganisatie ministerie van Buitenlandse Zaken

Het ministerie van Buitenlandse Zaken dient meer aandacht te gaan schenken aan ontwapeningszaken door een aparte directie te vormen voor behandeling van alle wapenbeheersings- en ontwapeningskwesties.

VI-h: Anti-kernwapenbeleid

Nederland moet een actief anti-kernwapenbeleid voeren. Kernwapens voegen aan de toch al onaanvaardbare moderne oorlog nog eens de dreiging van totale vernietiging toe. Het door ons bepleite anti-kernwapenbeleid is wel onderhevig aan de beperking dat het niet mag leiden tot een situatie waarin de kans op gebruik van nog niet afgeschafte kernwapens toeneemt. Voor het nemen van op zichzelf noodzakelijke, eenzijdige stappen heeft dit consequenties.

Vermindering kernwapentaken

Binnen de NAVO heeft Nederland nu nog zes kernwapentaken. Deze dienen voor 1985 teruggebracht te worden tot twee of drie. Nederland moet binnen de NAVO een pleidooi voeren voor het afstoten c.q. conventioneel vervangen van de nucleaire luchtafweer (NIKE), de nucleaire landmijnen en de nucleaire bommen voor onderzeebootbestrijding. Valt daarover binnen de NAVO géén overeenstemming te bereiken, dan moet Nederland hiertoe eenzijdig overgaan. Ook afschaffing van de *nucleaire artillerie* is hoogst noodzakelijk. Dat betekent allereerst dat Nederland definitief moet besluiten het 155-mm geschut niet te nucleariseren. Anders dan bij voornoemde wapens is een *eenzijdig* besluit tot afschaffing door Nederland van de „8-inch”-artillerie echter minder wijs. Daardoor zou immers een gat in de verdediging ontstaan, dat onmiddellijk door de bondgenoten

opgevuld zou worden, terwijl de gehele Nederlandse deelname aan de gemeenschappelijke verdediging in het geding zou komen. Daarom kunnen we ons beter erop richten de bondgenoten te overtuigen van de noodzaak van afschaffing van deze gevechtswapens. Of de F-16 evenals de Starfighter nu, deels ook een nucleaire taak moet krijgen, staat voor ons nog niet vast.

Geen neutronenbom

Nederland moet zich blijvend verzetten tegen de invoering van nieuwe gevechtswapens of wapens met een zogeheten „atoomdrempelverlagende” werking als de neutronenbom, die in militaire zin „makkelijk inzetbaar” is. Dat verzet zou kunnen leiden tot een zekere versterking van de conventionele bewapening aan onze kant. Militaire noodzaak en gewenste wapenbeheersing moeten evenwel tegen elkaar afgewogen worden, alvorens tot een zodanige conventionele versterking besloten wordt.

Atoomvrije zone

Geleidelijke afschaffing c.q. niet-invoering van gevechtswapens moet gepaard gaan met onderhandelingen met de USSR, ter voorkoming van invoering door dit land van nucleaire korte-dracht-wapens in centraal Europa. Doelstelling daarbij is invoering van een atoomvrije zone in een zo groot mogelijk Europees gebied.

No First Use Verklaring

Nederland moet binnen de NAVO pleiten voor het afgeven van een verklaring om niet als eerste kernwapens te zullen gebruiken in een gewapend conflict.

VI-i: Nieuwe lange-afstandsraketten

De NAVO-landen hebben besloten 572 nieuwe middellange afstandswapens te produceren en in Europa te stationeren. Dit betekent een kwalitatieve vergroting van de binnen de NAVO beschikbare vernietigingskracht door middel van kernwapens. Weliswaar werd dit besluit mede gemotiveerd door de modernisering van vergelijkbare Sowjet-systemen gericht op West-Europa, doch de NAVO-reactie was overdreven en draagt daardoor bij aan een dreigende nucleaire wapenwedloop in Europa. D'66 is daarom van mening dat plaatsing op Nederlandse bodem van middellange-afstandsraketten in de huidige omstandigheden niet aanvaard kan worden. Nederland heeft over de opstelling in ons land nog niet besloten. Hiervan moet gebruik gemaakt worden om de rol en het aantal van de kernwapens terug te dringen. Nederland dient daarom te trachten met concrete en geloofwaardige voorstellen de NAVO-bondgenoten te overtuigen dat een beperkte bewapeningsachterstand van de NAVO kan worden geaccepteerd, onder meer teneinde optimale condities te scheppen voor wapenbeperkende overeenkomsten met het Warschau-pact. Nederland zoekt ook naar andere wegen om de kernbewapening serieus aan de orde te stellen, zoals in de VN en in nieuwe overlegkaders met bepaalde landen in Europa (zoals de Scandinavische landen, Polen en Roemenië). Aangezien er onzekerheid bestaat zowel over de bereidheid van de USSR en de VS hun bewapening kwalitatief en kwantitatief terug te brengen, als over de ontwikkeling van de militair-strategische situatie, is het noodzakelijk dat D'66 zich regelmatig beraadt over de totale veiligheidssituatie. Bij de beoordeling hiervan kunnen de Nederlandse atoomtaken, de plaatsing van middellange-afstandssystemen in Nederland en het niveau van de conventionele bewapening opnieuw overwogen worden. Dit geschiedt in het licht van onder meer de resultaten van de onderhandelingen tussen NAVO en Warschau-pact, de stappen die gezet zijn op weg naar een denuclearisatie van centraal Europa en de vermindering van het aantal kernwapens.

VI-j: Aanpassing NAVO-strategie

Het door ons bepleite anti-kernwapenbeleid heeft uiteraard consequenties voor de NAVO-strategie. Daarom is het noodzakelijk meer onderzoek te verrichten naar geloofwaardige, conventionele defensieve strategieën, die wellicht door de technologische ontwikkelingen in zicht komen. In het militaire apparaat zal daarbij meer de na-

druk moeten komen te liggen op een defensief concept en op defensieve wapens (bijv. anti-tankwapens). Meer aandacht verdient zeker ook het onderzoek naar niet-militaire verdedigingsvormen zoals sociale verdediging (voorbereid niet-gewelddadig burgerlijk verzet).

VI-k: Aanpassing defensie-inspanning

Hoogte defensieuitgaven

De defensieuitgaven dienen niet in de eerste plaats gebaseerd te zijn op een gefixeerd percentage van overheidsuitgaven of nationaal inkomen. Nuchtere, zakelijke beoordeling van de veiligheidssituatie tegen de achtergrond van enerzijds de wens tot vermindering van de kerntaken – een wens die extra kosten voor conventionele bewapening met zich mee kan brengen – en anderzijds de financieel-economische situatie van het land dient maatstaf te zijn. Bij noodzakelijke algemene bezuinigingen zal Defensie niet bij voorbaat uitgesloten kunnen worden. De in het kader van het lange termijn defensie programma (LTDP) overeengekomen reële stijging van ca. 3% per jaar, moet dan ook jaarlijks opnieuw worden gezien.

Onderlinge afhankelijkheid Europese NAVO-landen

Instandhouding van een functionele defensie zal, voor de kleinere landen steeds meer financiële problemen opleveren. *Rationalisatie* (o.m. door gezamenlijkheid), *specialisatie* (door takenruil onderling) en *standaardisatie* moeten hierop het antwoord leveren. Dat leidt dan tot onderlinge afhankelijkheid van de NAVO-landen, waarbij wij de nadruk willen leggen op samenwerking tussen de Europese landen van de NAVO.

Politieke controle op materieel-exploitatie

Onvoldoende is nu de politieke informatie over en controle op de materieel-exploitatie. Aansluitend op de bestaande investeringsplannen dienen daarom exploitatieplannen opgesteld te worden. Besparing op energie- en grondstofgebruik is hierbij eerste prioriteit.

Politieke controle op ontwikkeling nieuwe wapens

Wetenschappelijk onderzoek naar ontwikkeling van vooral defensieve, conventionele wapensystemen achten wij van belang (zie ook VI-i).

Een gevaar daarbij is, dat zulk onderzoek kan leiden tot nieuwe stappen in de bewapeningswedloop. Politieke controle op onderzoek en ontwikkeling is daarom onontbeerlijk.

Defensie, ruimtelijke ordening en milieu

Het defensiebeleid legt soms een zware belasting op de ruimtelijke ordening en het milieu. Daarom dient zoveel mogelijk gestreefd te worden naar:

- het weren van militaire activiteiten in verstedelijkte gebieden
- het ontruimen van militaire complexen in binnensteden
- het weren van militaire activiteiten uit recreatiegebieden, indien zij het recreatief gebruik ervan verhinderen.
- het weren van militaire activiteiten uit natuurgebieden, indien ze de natuur ernstig belasten

Georganiseerd overleg militair personeel

Het Georganiseerd Overleg dient een forum van daadwerkelijke medezeggenschap te worden.

Burgerlijk recht voor gewetensbezwaarden

Gewetensbezwaarden die vervangende dienst verrichten, dienen niet onder het militaire (tucht)recht, maar onder het burgerlijk recht te vallen. De vervangende dienst, of, bij totaal weigering, gevangenisstraf, mag niet langer duren dan de normale dienstplichtperiode.

Leger op maatschappelijke leest geschoeid

Voorzover niet strijdig met het bijzonder karakter van de krijgsmacht, dient deze zoveel mogelijk geordend te zijn volgens geldende maatschappelijke normen. De vrouw moet in de krijgsmacht volledig geïntegreerd worden. Verdere vermaatschappelijking van het leger kan bereikt worden door aanpassing van de regeling voor functioneel leeftijdsontslag, door normalisering van de bedrijfsrestaurants tot toegang voor alle rangen, en

door alternatieven voor het coöptatiesysteem bij benoemingen.

Rechtvaardiger dienstplicht

Slechts één derde van alle dienstplichtigen vervult nu daadwerkelijk de dienstplicht. Hoewel wij het dienstplichtsysteem op zichzelf juist achten, kent het grote onrechtvaardigheden. Eerlijker en maatschappelijk voordelen biedend, komt het ons voor een *maatschappelijke dienstplicht* in te stellen, waarvan de militaire dienstplicht een onderdeel zou moeten zijn. Op korte termijn zal een interdepartementale studie moeten worden gestart over de mogelijkheden van en behoefte aan een systeem van maatschappelijke dienstplicht.

VI-l Europese samenwerking

Een progressief beleid zoals D'66 zich dat voorstelt, is niet mogelijk zonder een op democratische leest geschoeide Europese integratie.

Op binnenlands gebied is dit nodig om gezamenlijk de vele gemeenschappelijke en grensoverschrijdende problemen (werkloosheid, milieuverontreiniging, enz.) aan te pakken; op buitenlands gebied, om Europa een constructieve bijdrage te laten leveren aan de oplossing van de Noord-Zuid- en de Oost-West-problemen. De Europese Politieke Samenwerking (de EPS) moet versterkt en qua activiteiten worden uitgebreid. Institutionaliseren door middel van een zelfstandig secretariaat en het betrekken van de Europese Commissie als volwaardig lid in de EPS-structuur is hierbij voorwaarde.

Versterking institutionele structuur

Ook de institutionele structuur van de Europese Gemeenschappen heeft versterking nodig. D'66 acht voorts de consequente toepassing van meerderheidsbesluiten, waar voorgeschreven in het Verdrag van Rome, van groot belang. D'66 acht de macht van de Raad van Ministers te groot. Daarom moeten de positie en bevoegdheden van het Europees parlement en Commissie versterkt en uitgebreid worden. Het parlement moet inspraak krijgen in de benoeming van de Commissievoorzitter, waarna deze op zijn beurt dient in te stemmen met de aanstelling van de overige Commissieleden. Jaarlijks dient de Commissie een beleidsprogramma op te stellen, dat dan aan het Europees parlement moet worden voorgesteld.

Europese werkloosheidsbestrijding

Het niveau van de werkloosheid in de Europese lidstaten is volstrekt onaantvaardbaar. Oplossingen daarvoor kunnen niet alleen op nationaal niveau gevonden worden, maar moeten gepaard gaan aan een krachtige ontwikkeling van het industriële en sociale beleid van de Europese Gemeenschap. (zie hiervoor ons Europees Programma).

Europees milieubeleid

Onder geen beding mogen de economische omstandigheden gebruikt worden als alibi voor aantasting van de gemeenschappelijke aanpak van milieuproblemen. Zo zal Nederland druk moeten blijven uitoefenen op de Rijnoverstaten en met name Frankrijk, om tot echte sanering van de Rijn te komen, zoals Nederland ook bij andere grensoverschrijdende problemen op het gebied van milieu- en natuurbescherming moet doen.

Europees landbouwbeleid

Gezien de onbetaalbaar wordende overproductie in belangrijke sectoren van de landbouw zijn produktiebeheersende maatregelen (zoals in de vorm van bedrijfs-gewijze contingentering) onvermijdelijk. Deze moeten leiden tot ontlasting van het budget, een beter marktevenwicht en voldoende prijsgaranties voor de agrarische inkomens. (Zie voorts IV en ons Europees Programma).

Europees energiebeleid

Een Europees energiebeleid dient ontwikkeld te worden, in eerste instantie gericht op energiebesparing. Toepassing van kernenergie dient, zolang daaraan verbonden problemen niet opgelost zijn, geen deel uit te maken van het Europees energiebeleid.

Ontwikkelingssamenwerking

Europa zal zijn inspanningen op dit gebied moeten vergroten, o.m. door verruiming van de handelsmogelijkhe-

den van de Derde Wereld (zie ook VI-). De recente uitbreiding van de Europese Gemeenschap dwingt ons de vraag onder ogen te zien of de Gemeenschap nog langer van een systeem van twee snelheden kan afzien. Dit betekent dat de doelstelling Europese integratie voor alle lidstaten in gelijke mate blijft gelden, maar dat bepaalde staten dit later zullen bereiken dan andere.

Emancipatie binnen Europa

Een emancipatiebeleid zoals wij dat voorstaan (zie II-d) moet ook in Europees verband krachtig worden nagestreefd en in de samenstelling van de vertegenwoordigende en bestuurlijke lichamen zijn afspiegeling vinden.

VI-m Zuidelijk Afrika

Zuid-Afrika

De apartheid in Zuid-Afrika leidt niet alleen tot onderdrukking in eigen land, maar ook tot agressie tegen buurlanden. De supermachten raken in gevaarlijke mate betrokken bij deze gewapende conflicten. Extra steun voor de zgn. „frontlijnstaten.” Deze steun moet die staten op korte termijn helpen het hoofd te bieden aan de problemen die de vluchtelingenstroom en de economische dwangmaatregelen veroorzaken. Op langere termijn moet deze steun ertoe bijdragen de frontlijnstaten economisch onafhankelijk van Zuid-Afrika te maken.

Namibië

Tot deze druk behoort o.m. het niet langer verkrijgen van Namibisch uranium en het bij de leden van de zgn. Westelijke Contactgroep aandringen op het versnellen van hun bemiddelingswerkzaamheden. Dit is des te urgenter nu het achterwege blijven van een oplossing voor Namibië aanleiding is geworden voor een Zuid-Afrikaanse beheersing van Zuid-Angola.

VI-n Suriname

Met volledige respectering van de onafhankelijkheid van Suriname dient Nederland te doen wat in zijn vermogen ligt omde democratie daar te bevorderen. Voortzetting van de ontwikkelingssamenwerking is een verplichting waaraan Nederland zich niet mag onttrekken. Heroverweging daarvan zou, als bij andere concentratielanden, slechts mogelijk zijn in het geval van grove en voortdurende „schendingen van de mensenrechten”.

VI-o Midden-Amerika

Het gerechtvaardigd verzet tegen uitbuiting en onderdrukking door oligarchieën en militaire dictaturen is in de landen van Midden-Amerika helaas in het spanningsveld van de Oost-West tegenstelling komen te staan, en is mede terecht gekomen in een spiraal van uitzichtloos geweld. Het Nederlands beleid dient gericht te zijn op:
– terugdringing van de inmenging door de supermachten;
– steun aan alle interne krachten die echte democratische en sociale hervormingen nastreven;
– voortzetting van de steun aan Nicaragua, waarbij handhaving van het pluriforme karakter van de samenleving wordt bevorderd;
– een politieke oplossing van de strijd in El Salvador, waarbij de guerrilla als onderhandelingspartner wordt erkend.

VI-p: Het Israëliisch-Arabisch conflict

Het Nederlandse beleid inzake het Israëliisch-Arabisch conflict, dient als uitgangspunt te hebben dat zowel de Israëli's als de Palestijnen rechten kunnen doen gelden en dat daarom bij de oplossing van het conflict recht gedaan dient te worden aan beide partijen. Daarom dient Nederland er bij de Arabische staten en bij de PLO op aan te dringen, Israël te erkennen binnen internationaal erkende grenzen. Daarom dient Nederland ook ondubbelzinnig het recht van de Palestijnen te erkennen op vestiging van een eigen staat, die de Westoever van de Jordaan en de Gazastrook omvat. Daarbij behoort ook het recht van de Palestijnen zelf hun staatkundige verhouding tot Israël en

Jordanië te bepalen. De uiteindelijk vast te stellen grenzen moeten het resultaat zijn van de onderhandelingen tussen de partijen in het conflict. Eenzijdige wijzigingen van de status en de volkenrechtelijke positie van de sedert 1967 bezette gebieden, incl. Jeruzalem, dienen te worden veroordeeld.

De PLO is de voornaamste organisatie ter vertegenwoordiging van de Palestijnen, zowel in bezet gebied als daarbuiten. Daarom kan de PLO niet buiten het onderhandelingsproces gelaten worden. Wij veroordelen iedere vorm van terreur als pressiemiddel tot het oplossen van het conflict.

Bij haar op een vreedzame oplossing van het conflict gerichte politiek, dient de Nederlandse regering politieke contacten met de PLO niet uit de weg te gaan.

VI-q: Ontwikkelingssamenwerking

Uitgangspunt

Het is onduidbaar dat bijna 1 miljard mensen niet van een bestaansminimum zijn verzekerd en vele andere miljoenen geen mogelijkheid hebben tot een menselijke ontplooiing, o.a. als gevolg van onderdrukking. Uit humanitaire overwegingen en uit gemeenschappelijk langetermijn belang is een dergelijke explosieve situatie ongewenst. Daarbij komt dat het huidige internationale economische stelsel op vele punten in het nadeel van de armste landen werkt. Het is daarom een gemeenschappelijke verantwoordelijkheid van alle rijkere landen, inclusief Nederland, deze situatie zoveel mogelijk op te heffen. De nadruk zal daarom zoveel mogelijk moeten komen te liggen op de volgende prioriteiten:

Speciale maatregelen t.b.v. de armste landen en groepen

Aangezien vaak juist de armste ontwikkelingslanden sterk afhankelijk zijn van de uitvoer van één of enkele grondstoffen, dienen bestaande internationale maatregelen ter stabilisering van grondstoffenmarkten uitgebouwd en verstrekt te worden. Voorts dienen die minst ontwikkelde landen, welke door de recente olieprijsstijgingen en de inflatie in het Westen in grote moeilijkheden zijn gekomen, een groter aandeel te krijgen van de totale internationale hulpstromen. Daarnaast moet speciale aandacht worden gegeven aan het structureel verbeteren van de voedselsituatie in ernstig door terugkerende natuurrampen getroffen streken.

Economische arbeidsverdeling tussen Noord en Zuid

De rekening van de huidige economische recessie moet niet door ons aan de ontwikkelingslanden worden gepresenteerd. Noord noch Zuid zijn uiteindelijk gebaat bij afsluiting en protectionisme. Daarom is een doortastende aanpak van het Nederlandse en Europese landbouw-, industrie- en handelsbeleid nodig, gericht op een internationale arbeidsverdeling. Hiertoe moeten in de eerste plaats regeringen afspraken maken. Gestreefd moet daarbij worden naar afbouw van verouderde industrieën en naar verdere openstelling van de Europese markt (zie IV). Het streven naar een betere internationale arbeidsverdeling kan en zal soms botsen met het specifieke Westerse belang op korte termijn. In dat soort gevallen moet het recht van de allerarmsten op betere levensomstandigheden voorrang krijgen.

D'66 erkent dat in bepaalde bijzondere omstandigheden tijdelijke protectie gerechtvaardigd kan zijn. Ontwikkelingslanden kunnen bijvoorbeeld tijdelijke beschermende maatregelen nemen om het ontstaan van nieuwe bedrijfstakken mogelijk te maken, terwijl in ontwikkelde landen tijdelijke protectie gerechtvaardigd kan zijn om een bedrijfstak tijd en gelegenheid te geven zich aan een veranderende situatie op de markt aan te passen. In het laatstgenoemde geval zullen de beschermende maatregelen uitdrukkelijk gekoppeld moeten zijn aan herstructureringsmaatregelen en dient een stringente tijdslimiet gesteld te worden aan de bescherming.

Internationaal overleg

In het kader van het streven naar een nieuwe internationale economische orde (NIEO) zijn wij voorstander van een meer gedifferentieerde en zakelijke aanpak van het internationale overleg en van een grotere participatie van de ontwikkelingslanden in de besluitvorming van het

IMF, de Wereldbank en het GATT, teneinde inhoud te geven aan de politieke gelijkwaardigheid van de ontwikkelingslanden. Wij achten het gewenst dat er een wereldwijd energieforum in het leven wordt geroepen, waar alle facetten van de energieproblematiek besproken kunnen worden.

Internationale belasting

Wij zijn van mening dat de Nederlandse regering dient aan te dringen op het starten van een internationaal onderzoek naar de wenselijkheid en mogelijkheid van internationale belastingheffing ten behoeve van fondsen voor ontwikkelingssamenwerking, waarbij gedacht kan worden aan belasting op luchtvervoer. Ook moeten de voor- en nadelen van belasting op wapenhandel onderzocht worden.

Culturele dialoog

Wederzijds begrip en vertrouwen tussen Noord en Zuid kunnen bevorderd worden door een culturele dialoog, die noodzakelijk is als aanvulling op de vaak onvolledige benadering van de westerse journalistiek. Daarbij denken wij aan culturele verdragen, uitwisseling op het gebied van literatuur, beeldende kunst, muziek en religie en evenwichtige voorlichting op scholen.

Toetsing van het ontwikkelingsbeleid

Niet alleen tussen de staten, maar ook binnen de staten moet sprake zijn van een rechtvaardige orde en een doelmatig beleid. D'66 is voorstander van een mondiale toetsing in VN-verband van het ontwikkelingsbeleid van zowel de geïndustrialiseerde landen als van de ontwikkelingslanden. Eén van de toetsingscriteria dient te zijn: de mogelijke effecten van het ontwikkelingsbeleid voor de rol en positie van de vrouwen in de betreffende landen. Onze bilaterale ontwikkelingssamenwerking moet zich richten op dié (concentratie-) landen, die aantoonbaar een rechtvaardige inkomensverdeling nastreven.

Niet bezuinigen op ontwikkelingsbijdragen

Het streefcijfer van 1,5% van het netto nationaal inkomen t.b.v. ontwikkelingssamenwerking moet worden gehandhaafd. Daarbij moet dit ontwikkelingsbudget zo spoedig mogelijk worden gezuiverd van oneigenlijke uitgaven (rente-subsidies) als gevolg van kapitaalmarktmidelen en bepaalde non-ODA posten. Bij besteding van de ontwikkelingsgelden zullen de belangen van de ontvangende landen moeten prevaleren boven de belangen van het westerse bedrijfsleven.

Wij onderschrijven het internationaal aanvaarde uitgangspunt dat de officiële ontwikkelingshulp in principe ontbonden moet worden, d.w.z. dat de besteding door het ontvangende land van deze hulp niet per se in Nederland hoeft te gebeuren. Een belangrijk deel van deze hulp is inmiddels reeds ontbonden. Dit geldt m.n. voor Nederland.

Verdergaande ontbinding dient plaats te vinden in samenwerking met de andere donorlanden op basis van gelijke lastenverdeling.

Zolang dat niet gerealiseerd is, dient Nederland gepaste terughoudendheid te betrachten.

Particuliere investeringen in ontwikkelingslanden moeten gestimuleerd worden, voorzover ze ingepast kunnen worden in het streven naar een nieuwe internationale economische orde.

Relatie ontwikkelingssamenwerking en de Nederlandse economie

D'66 erkent dat er een relatie is tussen ontwikkelingssamenwerking en de Nederlandse economie, zowel in termen van beschikbaarheid van goederen en diensten als voor wat betreft directe en indirecte effecten op de werkgelegenheid. Deze relatie kan waar mogelijk worden versterkt, mits de behoeften en prioriteiten van de ontwikkelingslanden bij de beslissingen prevaleren en in de beleidsuitvoering zorgvuldig in het oog wordt gehouden dat ontwikkelingssamenwerking en exportbevordering in de praktijk overlappingen kunnen en zullen vertonen maar niettemin wezenlijk verschillende doelstellingen hebben. >

Nationale commissie bewustwording ontwikkelingssamenwerking (NCO)

Het handhaven of verbreden van het draagvlak in de

Nederlandse samenleving voor de ontwikkelingssamenwerking is van belang. In dat kader hecht D'66 grote waarde aan de NCO. De NCO is bedoeld om mensen kritisch bewust te maken van de problemen, niet om het door Nederland gevoerde beleid uit te leggen en te ondersteunen. Daarom is een grote mate van autonomie van de organisatie gewenst, o.a. d.m.v. een programsubsiemodel. wél moet de organisatie slagvaardiger kunnen functioneren en moet erop worden toegezien dat de projecten ontwikkelingsrelevant zijn en dat het relatieve gewicht van de verschillende stromingen in de Nederlandse samenleving voldoende tot uiting komt in het geheel van activiteiten.

Kwaliteitsverbetering

Ter verhoging van de kwaliteit van de Nederlandse hulpverlening willen wij maatregelen uitgevoerd zien op het terrein van:

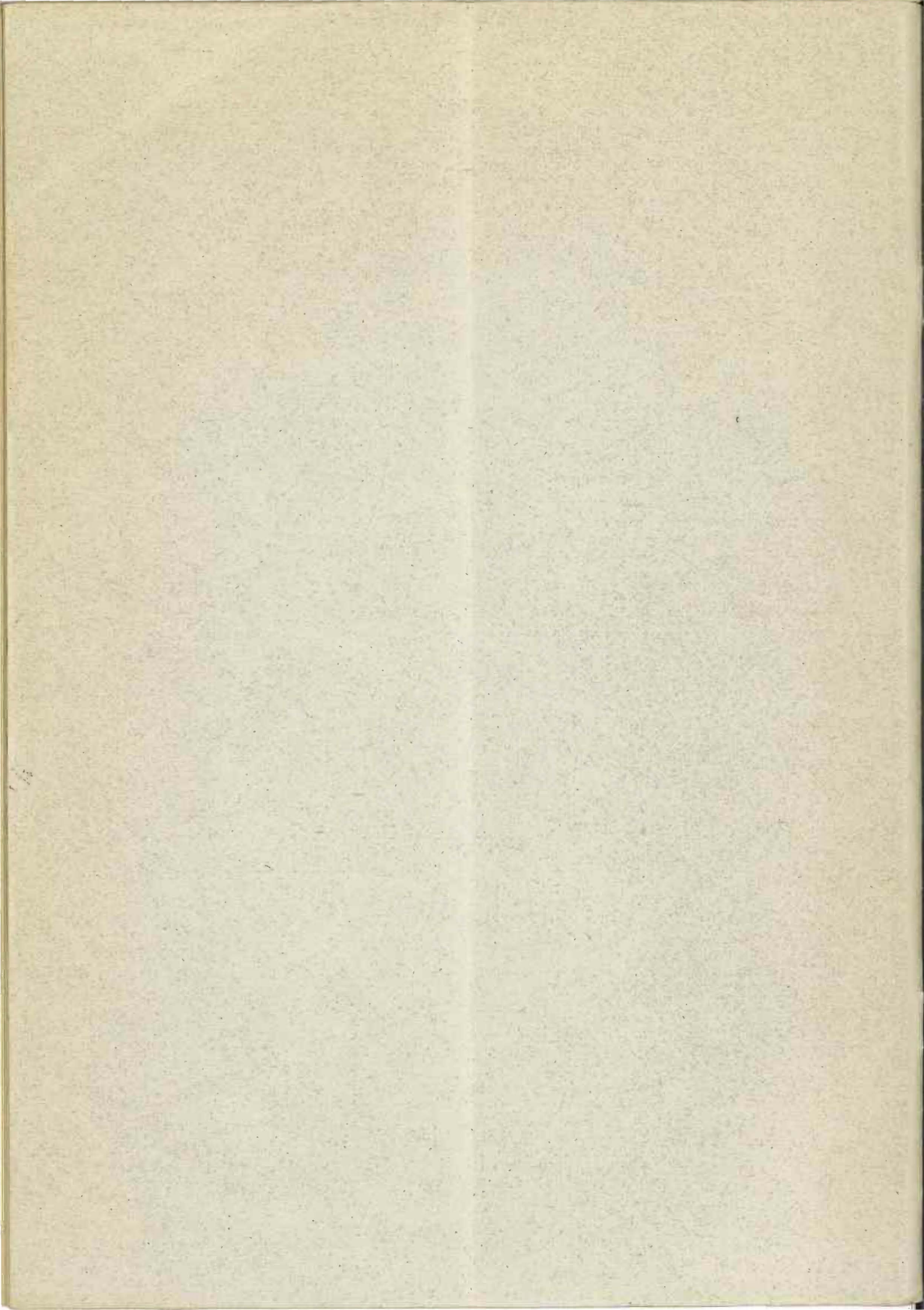
- decentralisatie van uitvoeringsbevoegdheden naar ambassades in ontwikkelingslanden en naar met de leiding van projecten en programma's belaste experts;
- grotere aandacht voor uitbesteding van activiteiten;
- betere aansluiting bij in Nederland bestaande kennis en ervaring op het terrein van ontwikkelingssamenwerking;
- betere inschakeling van in de betrokken landen aanwezige deskundigheid.

TREFWOORDENREGISTER

pag.	kolom	regel					
35	A	20	abortus	35	A	31	drugs
35	A	19	acupunctuur	31	A	26	educatie
9	B	24	adoptie	17	B	25	Eems-Dollardgebied
17	A	17	afval	7	A	77	Eerste Kamer
3	B	59	agressie	8	A	28	emancipatie
4	A	48	acties, demonstraties, blokkades	14	B	43	energie
4	B	5	alcohol	19	A	15	erfpacht
9	A	8	alimentatie	38	B	56	Europa/Europees
35	A	12	alternatieve geneeswijzen	40	B	15	defensiesamenwerking
30	A	26	alternatieve landbouwmethoden	35	A	25	samenwerking
28	A	76	ambtenaren, functiewaardering	12	A	51	euthanasie
26	B	78	ambtenaren, pakketvergelijking / salarissen / stakingsrecht	36	B	39	film
28	A	32	AOW	16	B	72	gehandicapten
21	A	45	arbeid (werkgelegenheid, werkloosheid, arbeidsmarktbeleid, arbeidsverdelingsbeleid)	8	A	53	geluidhinder
21	A	45	arbeid, betaalde	3	B	31	gelijke behandeling
21	B	27	arbeid, herverdeling van	40	A	64	gelijkwaardigheid
14	A	74	arbeid, humanisering van de	10	B	3	gewetensbezwaarden
10	B	65	arbeid, informatiebeleid	34	A	32	defensie
14	A	38	arbeid, schaarste aan betaald werk	15	B	78	politie
21	B	47	arbeidsongeschiktheid	35	B	37	gezondheidszorg
37	A	67	idem	28	B	78	en milieu
8	B	14	arbeidstijdverkorting	26	A	36	en sport
6	A	64	arbeidsverhoudingen, democratisering	19	A	57	Hofstraplannen
10	B	67	auteursrechten	19	B	68	Horinga, plan
27	B	68	basisuitkering	10	A	45	Huisvesting
22	B	61	bedrijfsleven	28	A	33	huur
28	B	64	belasting / fiscaal beleid	28	B	38	illegalen
23	A	62	beleggingen	27	A	5	individualisering
17	A	69	bestrijdingsmiddelen	10	B	37	AOW
12	B	21	bibliotheken	29	A	58	belasting
17	B	29	Biesbos	27	A	64	uitkeringsrechten
7	B	11	binnenlands bestuur	34	A	26	informatiebeleid
29	B	56	bio-industrie	23	A	36	informatieve etikettering
17	A	5	bodembescherming en -sanering	24	B	16	inkomensbeleid / lonen, salarissen
30	A	30	bosbouw	26	B	51	innovatie
17	A	19	chemisch afval	15	A	26	investeringsloon
39	A	31	chemische wapens	17	A	4	investeringspremie, regionale
6	B	9	commissarissen, raad van	41	A	65	overheidsinvesteringen
11	B	1	computeronderwijs in brugklas, controle, politieke,	35	B	53	isolatie
40	A	33	op defensiematerieexploitatie	8	B	72	energie
10	B	53	en informatiebeleid	11	B	53	geluid
40	A	40	en ontwikkeling nieuwe wapens	20	A	43	Israëlisch-Arabisch conflict
10	B	22	en politie	17	A	71	jeugdbeleid / jongeren
37	A	36	en sociale werkplaatsen (beheer)	30	A	69	justitie
9	B	35	culturele minderheden	15	A	70	kabel TV / radio
36	B	52	decentralisatie (spreiding van macht, burger bij het bestuur)	38	A	36	kamerbewoners
34	B	8	en gehandicaptenbeleid	7	A	31	kankerverwekkende stoffen
11	A	27	en gezondheidszorg	28	A	53	kartelregister
32	A	55	en informatiebeleid	8	B	55	kernenergie
7	B	48	en onderwijs	35	A	8	kernwapens
19	B	9	- rijkstaken	36	B	29	kiezer, invloed op regeringsvorming
19	B	9	en stadsvernieuwing	10	B	4	kinderbijslag
35	A	53	en welzijn	23	A	15	kinderopvang
25	A	61	deeltijd	27	B	48	klachtenbehandeling (zie ook arbitrage en beroepsmogelijkheid)
36	B	52	en arbeidstijdverkorting	20	A	37	gezondheidszorg
11	A	13	en gehandicaptenbeleid	12	B	27	ouderen
6	A	38	en informatiebeleid	29	A	65	politie
9	B	62	democratie / democratisering	39	B	31	koopkracht
9	B	62	denken en functioneren	17	B	29	kostwinnerschap / kostwinnersbeginsel
32	A	17	onderwijs	20	A	37	kraken
7	A	19	parlementaire	12	B	11	kunsten
10	A	75	politie	31	A	61	landbouw
19	B	24	stadsvernieuwing	3	B	26	lange-afstandsraketten
19	A	67	woningbeheer	17	B	10	Lauwersmeer
22	B	10	derde wereld	16	B	56	leegstandswet
41	B	17	handelsbeleid	40	B	7	leenrecht
38	A	52	ontwikkelingssamenwerking	23	B	28	leerplicht / leerrecht
29	B	70	vrede en veiligheid	10	B	54	liberalisme
29	B	70	dierenbescherming	17	B	28	lpg
6	B	5	directeuren, benoeming	30	A	46	luchtverontreiniging
							maatschappelijke dienstplicht
							Maatschappij voor Industriële Projecten
							monopolievorming
							Margraten
							Markermeer
							mededinging, economische

11	B	46	media (radio, TV; pers, film, fotografie)	29	A	6	rentevrijstelling voor particulieren
10	A	48	en culturele minderheden	12	B	13	reprorecht
35	A	7	medische experimenten (research gezondheidszorg)	36	B	55	revalidatie
9	A	72	meerderjarigheid	17	B	46	Rijn
38	A	25	mensenrechten	38	B	77	SALT
41	A	47	Midden-Amerika	41	A	61	Salvador, El
24	B	45	midden- en kleinbedrijf	8	B	60	schooltijden, -roosters
41	B	65	Midden-Oosten				sociaal / sociale
15	B	39	milieu	26	B	24	accoord (zie contract)
40	A	48	militaire oefenterreinen	31	A	1	contract
27	B	25	minimumloon, netto	21	A	1	cultureel welzijn
26	A	51	mobilitetspremies	9	A	22	economisch beleid
27	A	37	monetaire financiering	21	A	58	handvest, Europees
10	B	54	monopolievorming	37	A	36	voorzieningen
19	A	42	monumentenbeleid	27	A	64	werkvoorziening
30	A	74	multinationals	6	A	74	zekerheid
17	B	23	Naardermeer				sollicitatiecode
41	A	28	Namibië	35	B	32	sponsoring
17	B	11	natuurbescherming	11	B	62	sport
39	B	39	NAVO	35	B	11	TV
42	A	76	NCO	37	B	47	sport
23	A	21	netto-nettokoppeling	35	B	37	en gehandicapten
39	B	8	neutronenbom	24	A	69	en welzijn
41	A	58	Nicaragua	16	B	69	spreiding rijksdiensten
28	B	13	nivellering	18	A	7	spuitbussen
39	B	26	no-first-use verklaring	9	A	22	stadsvernieuwing
38	A	36	non proliferatie (niet-verspreiding van kernwapens)	17	A	42	stakingsrecht
11	B	63	NOS	15	A	57	statiegeld
11	B	46	omroep	41	A	37	steenkool
21	B	37	onbetaald werk				Suriname
20	A	18	onderhoudskosten (belastingaftrek)	34	B	13	technologie
31	A	26	onderwijs	25	A	44	en gezondheidszorg
			onderzoek	11	B	60	en industriebeleid, integratie
11	A	7	en informatiebeleid	24	B	29	televisie
36	A	19	en jongeren	27	B	45	toerisme
30	A	17	en landbouw	17	B	27	uitkeringsrechten zelfstandigen
16	B	38	en milieu	9	A	37	Veluwe
33	B	48	en onderwijs	38	A	15	verblijfstitels, afhankelijke
18	B	77	onteigening	7	A	30	Verenigde Naties
38	B	71	ontwapening en wapenbeheersing	23	A	54	verkiezingen
39	A	71	-sinspanning, nederlandse	29	A	3	vermogenspositie
41	B	17	ontwikkelingssamenwerking	29	A	2	vermogensverliezen
40	B	76	en Europa	17	B	70	vermogenswinstbelasting
17	B	24	Oosterschelde	18	A	45	verstedelijking
17	B	30	Oostvaardersplassen	30	A	35	vervoer
38	B	1	Oost, West verhouding	9	A	50	visserij
36	A	61	Open school	32	A	15	vluchtelingen
33	B	69	Open Universiteit	8	B	14	Vonhoff, commissie
28	B	48	openbaarheid van inkomens	31	A	48	voorkeursbehandeling, tijdelijke
18	A	67	openbaar vervoer	9	A	36	vredesonderwijs
36	A	26	ouderen	35	A	69	vreemdelingenbeleid
36	A	72	ouderlaag	16	B	48	vrijwilligerswerk
8	B	54	ouders, ouderschapsverlof	38	A	73	Waddengebied
26	B	51	overheidsinvesteringen	40	A	40	wapenhandel
24	B	59	participatiemaatschappijen, particulieren	15	A	44	wapenontwikkeling
			passende arbeid	31	A	1	warmte-krachtkoppeling
27	B	76	pensioenplan				welzijn
12	A	37	pers	6	B	26	werkgelegenheid zie arbeid
11	A	42	persoonsregistratie	25	A	67	werknemerszelfbestuur
31	B	32	peuteropvang				wisselweken
10	A	56	politie	36	A	12	wonen zie huisvesting
10	A	1	- vreemdelingenpolitie	18	B	20	wijkhoven
11	A	39	privacy	9	A	1	IJmond
			en gezondheidszorg	35	A	2	zedelijkheidswetgeving
			en informatiebeleid	28	A	44	ziektenkostenverzekeringsplan
23	A	52	prijnsbeleid	41	A	15	Zuidelijk Afrika
11	A	77	PTT	36	B	54	zwakzinnigenzorg
			- en informatiebeleid				
12	A	4	radio				
12	A	23	reclame				
7	B	5	referendum				
7	A	30	regeringsvorming, invloed kiezer op				
24	A	43	regionaal beleid/regionale				
19	B	58	renovatie				

In verband met de korte spanne tijds is het trefwoordenregister misschien niet geheel foutloos.

JA, noteer mij als lid van D'66

- Ja, noteer mij als lid van D'66.
Ik krijg omgaand van u de gegevens over contributie en andere partij-informatie.
- Eerst wil ik nog wat meer informatie van u hebben.

naam: _____

adres: _____

postcode: _____ plaats: _____

telefoon: _____

naar:
DEMOCRATEN '66
Antwoordnummer 1966
2500 ZM DEN HAAG